

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1961

HISTORIA UNIVERSITATIS
CAROLINAE PRAGENSIS

Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy

Tomus II Fasc. 2

VYDALA UNIVERSITA KARLOVA

VE STÁTNÍM PEDAGOGICKÉM NAKLADATELSTVÍ V PRAZE

POLEMIKA O POMĚRU TZV. AKADEMICKÉ INTELIGENCE
K DĚLNICKÉ TRÍDĚ NA KONCI MINULÉHO A POČÁTKEM
NAŠEHO STOLETÍ

ПОЛЕМИКА О СООТНОШЕНИИ „АКАДЕМИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ“
И РАБОЧЕГО КЛАССА В КОНЦЕ ПРОШЛОГО И В НАЧАЛЕ НАСТОЯЩЕГО
СТОЛЕТИЙ

EINE POLEMIK ÜBER DAS VERHÄLTNIS
DER „AKADEMISCHEN INTELLIGENZ“ ZU DER ARBEITERKLASSE ZU ENDE
DES VERGANGENEN UND AM ANFANG UNSERES JAHRHUNDERTS

FRANTIŠEK ČERVINKA

Na přelomu minulého a začátkem století probíhala v mezinárodním dělnickém hnutí polemika o poměru sociálně demokratických stran k tzv. akademické inteligenci. Hlasy, jež se v polemice ozvaly, nejsou dnes pro nás zdaleka tak aktuální jako konkrétní historické události a zkušenosti, na něž polemika reagovala nebo které nejasně předvíдалa. Samotný obsah polemiky nemůže nahradit naše dnešní závěry o historických zkušenostech z dosavadní činnosti inteligence v českém dělnickém hnutí. Reminiscence na tuto polemiku však může být aspoň částečným příspěvkem k obrazu ideologického života českého dělnického hnutí na sklonku minulého století, kdy se rozhodovalo o budoucích osudech dělnické strany a kdy teoretické spory obrážely zcela nové společenské konflikty.

Polemika o poměru dělnických stran k vysokoškolsky vzdělané inteligenci byla toliko dobovým výrazem palčivosti a důležitosti této otázky. Vracíme-li se dnes, kdy tuto otázku řešíme již na docela jiné úrovni, k dávno zapomenutým sporům, je to jen nový dobový výraz pro naše snahy dobrat se všech špatných i dobrých zkušeností z politických dějin české inteligence a jejích styků s dělnickým hnutím. Vždyť problematika poměru „akademické inteligence“ k dělnické třídě, jejímu hnutí a straně je stále živá, i když už v jiném smyslu a ve zcela jiných, zásadně odlišných historických podmínkách, než tomu bylo na sklonku minulého století. Všestranná a zákonitá, cílevědomá a široce založená tvorba nové, socialistické inteligence, přestavba výuky na vysokých školách a jejich spojení s praxí a konečně snaha strany o pomoc při překonávání dočasných duchovních krizí i tvůrčí a pokrokové části inteligence — to všechno jsou důsledky životnosti a důležitosti dotčené problematiky a současně prostředky k jejímu praktickému řešení v naší socialistické společnosti.

Zmíněná polemika na přelomu dvou století probíhala i u nás, a to s větší

intensitou než kdekoli v jinde. Polemika o poměru proletariátu a Československé sociální demokracie k „akademické inteligenci“ nebyla ohlasem sporů zahraničních a nebyla ani aplikací cizích názorů na naše poměry. Tato polemika se u nás odehrávala do velké míry nezávisle na debatách, probíhajících zvláště v německé sociální demokracii, a rozvíjela se zcela samostatně a zákonitě v období, kdy zástupci strany vstoupili na půdu parlamentu, kdy strana početně rostla, kdy byla nucena zakládat nové časopisy a kdy se před stranou kupily stále nové úkoly, které ji přímo nutily k náboru odborně schopných sil. Vzestup a růst čl. sociální demokracie přitahoval na sklonku minulého století ojedinelé příslušníky vysokoškolské inteligence a současně stranu nutil k více nebo méně ochotnému přijetí takřka všech těchto nabídek. Moment honby za existencí se prolínal s mnohem silnějším činitelem ideologické přitažlivosti socialismu. Desiluse části demokratické inteligence z úpadku mladočešství a z rozkladu tzv. pokrokového hnutí urychlovala přechod jedinců i celých skupin z buržoasních stran k sociální demokracii. Přejít od buržoasních stran a frakcí k straně dělnické nemusí být a také namnoze nebyl přechodem z posic buržoasní ideologie k vědeckému socialismu. A navíc tento proces probíhal v období mezinárodního nástupu revisionismu. Před dělnickým vedením strany stála otázka budoucího třídního charakteru hnutí, jeho ideového profilu, jeho cíle a programu.

Proces přechodu jednotlivých příslušníků „akademické inteligence“ k sociální demokracii měl v Čechách své specifické rysy. Zatímco v Německu spočívalo těžiště polemiky v názorovém boji mezi socialistickými teoretiky typu Karla Kautského a otevřenými revisionisty typu Bernsteina, promítala se zpočátku polemika v Čechách do podoby sporu mezi starým, dělnickým vedením strany a částí mladé měšťácké inteligence, hlásící se k sociální demokracii. Polemika s revisionismem tak formálně mohla na sebe brát buď německou podobu sporu mezi samotnými „vzdělanci“, anebo českou podobu sporu mezi dělníkem a „inteligentem“. Pod těmito formami však probíhal v Německu i u nás tragický a nedůsledný boj proti živlům, které zavlékaly vedení dělnického hnutí k osudné zradě proletářské revoluce. Obě formy polemiky se proto vzájemně prolínaly. I v Německu byli hlavními ideologickými nositeli revisionismu a Bernsteinovými stoupenci „akademickí nováčkové“. V Čechách se dělnické vedení strany mohlo v polemice proti revisionismu opírat toliko o argumentaci Kautského. Legální existence sociálně demokratických stran byla činitelem, který vedl jejich teoreticky nevyzrálé členy k domněnce, že spor mezi „akademiky“ a dělnickými funkcionáři byl toliko profesionální, a proto i choulostivou záležitostí dělby práce ve straně. Teoreticky nedůsledný boj Kautského, Bebel a jiných socialistů proti revisionismu odkazoval v Čechách dělníky na jejich tolikrát zdůrazňovaný „třídní instinkt“ a pouhou nedůvěrou k „akademikům“. Teoretická absolutisace „instinktu“ byla doménou anarchismu, pozůstatkem blanquismu a zaklínadlem ekonomistů. Proletářský „instinkt“,

zbavený této teoretické absolutisace, však není ničím jiným než prostým, historicky vzniklým vědomím dělnické třídy, a to vědomím, závislým na dosažených zkušenostech a celkovém způsobu života. Hranice mezi touto formou vědomí a společným, psychickým založením třídy je takřka neviditelná. Socialistické hnutí překonalo živelnost tím, že do dělnického hnutí vneslo vědeckou a revoluční teorii. „Instinkt“ jako forma prostého vědomí proletariátu však byl kritériem, kterým proletariát dovedl konec konců rozeznat, jaké teorie bytostně postihují jeho bezprostřední zájmy i jeho konečné, historické cíle a úkoly. Jen tak se socialistické teorie mohly stát materiální silou.

Objektivní povahu třídního „instinktu“ na konci minulého století lze měřit skutečností, že poctiví dělníci funkcionáři „pociťovali“ nedůvěru k buržoasním demokratům a revisionistům a na svůj „instinkt“ si ani nevzpomenuli v okamžiku, kdy se setkali s „akademiky“ hluboce oddanými Marxovým a Engelsovým idejím. Touha dělníků zachovat straně její původní proletářský charakter se mohla zahalit do nedůvěry k „akademikům“ především tam, kde se takřka nikdo z „akademiků“ nestal představitelem socialistické, revoluční inteligence a tím i třídním mluvčím proletariátu. Politický rozhled, inteligence i zkušenosti průkopníků českého dělnického hnutí daleko přesahovaly zmatené a povýšenecké představy mladých „akademiků“ o socialismu. Na konci minulého století potřebovalo české dělnické hnutí takovou inteligenci, která by v nových, složitějších poměrech navazovala na práci a ideje průkopníků a dále je rozvíjela. „Instinktivní“ odpor dělnických funkcionářů k „akademikům“ byl jen důsledkem maloburžoasního ledví těch, kteří přicházeli ze studentského hnutí a z universitních lavic do dělnické strany. Kde dělníci nevystačili s argumenty, soustředila se jejich pozornost na projevy vnější a materiální. O uznaných teoretických dělnických stran, o vzdělancích, kteří se hlásili k marxismu a oponovali Bernsteinovi, nikdo nesměšlel jako o „inteligentech“. Naopak dělníci právě od těchto lidí očekávali rozhodné slovo k „protivě mezi živly akademickými a dělnickými“, k „protivě“, která se jevila jako „jeden z charakteristických zjevů moderního hnutí socialistického“.¹⁾

Čeští revisionisté řekli, o co jim ve sporu skutečně šlo; „Akademikové jsou kritičtější a vynalézavější nežli dělníci, a nové myšlenky pravidelně vycházejí od nich. Tím ale narážejí na odpor dělnictva, které je ideově konzervativnější a nerado se vzdává idejí, jež jedenkrát za své přijalo. Dále zastávají organizovaní dělníci rádi příkré třídní a politické hledisko, kdežto akademikové se opět rádi nad toto povznášejí. To je... nejdůležitější důvod dnešního rozporu mezi dělníky a akademiky v dělnickém hnutí.“ Dále čeští revisionisté zdůraznili: „Rozpor, pokud máme na zřeteli motivy teoretické, nastává tam, kde akademikové počínají hlásati dělnictvu nové teorie a principy.“²⁾

¹⁾ Akademie V. (1901) č. 8, str. 263—264 — čl. „Rozpor mezi akademiky a dělníky“.

²⁾ Tamtéž.

Ideovou konservativností byla ve skutečnosti nazvána hluboká touha dělnické třídy ubránit třídní socialistický program strany proti takovému „novému“ principu, jakým byl Bernsteinův revisionismus.

Čeští revisionisté redukovali odpor dělnické třídy k bernsteinismu na odpor k teorii a vědě vůbec. Lev Winter ve svém komentáři k sjezdu německé sociální demokracie v Bukovci psal: „Jsem přesvědčen, že dělničtí delegáti přijali resoluci, opět proti Bernsteinovi namířenou, nikoli snad proto, že by neschvalovali jeho názory, nýbrž z toho důvodu, že jeho pokládají za člověka, který vhodil do strany jablko Eridino, a takovým způsobem chtějí mu dát najevo, že dělnictvo se dnes již o hádky teoretické neinteresuje.“ Podle Wintra se dělníci stavěli proti „vědě pro vědu“ stejně jako proti „umění pro umění“, a to bylo zcela pochopitelné, neboť „pro prostého dělníka teorie je zcela Hekubou, pokud neomezuje se na zdůvodnění jeho praktických požadavků... Co více jest, počíná býti od zlého...“³⁾

Všechny podobné komentáře k vnitrostranickým bojům v Německu byly přímým i nepřímým pokračováním v domácí polemice, která u nás vznikla bezprostředně po volebním úspěchu sociální demokracie v roce 1897. V polemice vystupovali vedoucí představitelé sociální demokracie, zvláště Josef Steiner a Antonín Němec. Proti nim vystoupili obhájci „akademiků“ dr. Körner, František Tomášek a nepřimo i František Soukup a F. V. Krejčí. Právě proto, že polemika u nás probíhala hlavně mezi teoreticky málo vyspělými funkcionáři tíhnoucími k omezenému prakticismu a oportunistu na straně jedné a „akademicky“ školenými „teoretiky“ revisionismu na straně druhé, byli potom pod tímto zorným úhlem leckdy nazírány a posuzovány i ideologické boje mezinárodního charakteru. Ale že ani u nás nešlo o pouhý spor „dělníka“, opovrhujícího vědou a teorií, s učeným „akademikem“, o tom svědčily hlasy, kterými do polemiky zasáhli S. K. Neumann a zvláště Václav Houser.⁴⁾

Polemiku zahájil v červnu 1898 Josef Steiner, který zdůraznil, že ani čeští, ani němečtí dělníci nemohou věřit těm, kdo neprožili strastiplný život proletářů a nejsou proto naplněni touhou po odvetě, ale spíše náchylností k třídnímu smíru. Společný způsob proletářského života, výchova dělníků a jejich zvyky, to všechno ovlivňuje dělnickou „duši“, která se liší od „duše“ jiných společenských tříd, a odtud pramení všude cítěná cizota, zde se rodí „těžko překonatelná překážka rychlého a bezpodmínečného splnutí duší“. Vždyť dělník nemluví proti vzdělanci, cítí jen „vnitřní, nevyslovenou nedůvěru“. Steiner se tak pohyboval v hranicích „psychologických poměrů“, které byly „dílem společenských poměrů“. Ať si teorik nazve „dokonalejší fanatism lidu“

³⁾ Dr. L. Winter: Sjezd německé strany soc. dem. v Bukovci, Akademie VI. (1901) č. 1, str. 6—12.

⁴⁾ Václav Houser patřil mezi lidi, kteří „zpočátku pracovali v zájmu dělnické třídy, a potom je třeba jejich činnost hodnotit kladně, avšak později ve dvacátých letech, v důsledku svých chybných názorů byli vyloučeni z KSČ.

třeba i „nectností“, sociální demokraté za takové „nectnosti“ lidu nemohou. „Získané zkušenosti“, psal Steiner, „jsou otcem ostražitosti, a kdo jen zdaleka pozoruje, co práce a obětí přinese jest, než ze zanedbaného dělného lidu vyrostle lid vědomý a organizace strany, přiznává, že úzkostlivost taková je místná a že zabráňuje tomu, aby lidu toho používáno bylo za pokusného králíka, na kterém by se měly snad i protitřídní teorie znovu zkoušeti. Chleborád, Oberwinder, Most, Barák, Klofáč a jiní, zhřešili na zájmech dělnických jen proto, že dosáhli bezpodmínečné důvěry.“⁵⁾

Strana nechce odpuzovat inteligenci, ale kdo si „dělá nárok na úlevy a výhody, toho nikoliv strana, ale jeho nedemokratický charakter od hnutí demokratického odpuzuje.“ Kdo nechce prodělat trnitou cestu práce v místní a odborové organizaci, komu je odporný „pot a zápach“ z těla proletáře, ten po tomto těle nemůže šplhat nahoru. V tom, psal Steiner, je kus socialistické morálky. Konečně záruku toho, že strana nesejde ze své cesty, viděl Steiner v zachování jejího proletářského rázu. Měl pravdu. Avšak instinktivní „nedůvěra“ a tušené „protitřídní teorie“ byly příliš anonymními soky ve chvíli, kdy bylo již možné zcela konkrétně strhnout masku „vědeckosti“ českých revisionistů a podrobit ji kritice.

Steinerův projev pobouřil „inteligenty“ do té míry, že řekli naplno, jak si svůj úkol v dělnickém hnutí představují: „Úlohou inteligence v lidovém hnutí není sestupovati k primitivnějším formám tohoto, nýbrž povznášeti je k porozumění duchovních problémů doby. Inteligence bude sloužit hnutí, když je povede.“⁶⁾ Pojem „inteligence“ zůstal v Körnerově pojetí stejně vratký jako v pojetí Steinerově. Psychologická hranice mezi proletariátem a „inteligencí“ se mohla v teorii lépe překlenout než světonázorová hranice mezi marxisty a buržoasnými demokraty. Nač „inteligentu“ přistupovat na „zvláštní kordialní formy, kamaraderii, tykání, stejné návyky“, když celá tato psychologie „soudružství“ jen nahrazuje „posud nedostávající se rozumové uvědomění solidarity“, když tato „forma“ nahrazuje posud „věc“. Celé toto „soudružství“ vyložil Körner jako „zjev mládí sociální demokracie“, zatímco „ve věku mužném sentimentálnost pomijí. Odznaky, tykání, společné pojmenování jsou ještě zbytky z dob tajné revoluční propagandy a prvního demokratického deliria, prostředky, jimiž si ve svých demokratických záchvatech i buržoasie pohrává... proto nesmí se inteligenci zazlívati, jestliže těmto vnějším okázalostem nepřikládá vždy váhy a jestliže nemění, při vši upřímné snaze spolupůsobit v dělnickém hnutí, střízlivé formy společenského obcování.“⁷⁾

Kdybychom dnes chtěli komentovat spor v těsných hranicích tohoto „psychologického“ pojetí, ocitli bychom se v nebezpečí, že se pokrytecky obrátíme zády k „psychologickým“ problémům nedávné, poúnorové doby. Což se ne-

⁵⁾ Josef Steiner: Sociální demokracie a inteligence, Akademie II. (1898) č. 9, str. 386.

⁶⁾ Dr. K. Körner: Sociální demokraté a inteligence, Akademie II. (1898) č. 9, str. 461—5.

⁷⁾ Tamtéž, str. 463.

domnívali noví, ale již zakřiknutí Körnerové, že formálně přece jen musí přistoupit na „kordiální formy“ a „odznaky“, aby je dělnická třída považovala za své? Což se nesetkávali někteří poctiví a upřímně se k socialismu hlásící „inteligenti“ s nedůvěrou některých dělnických funkcionářů pro „střízlivé formy společenského obcování“? Tak ovšem nikdy nemohla stát otázka před „inteligentem“, který si dělal aspiraci na vůdčí úlohu v dělnické straně nebo jen v jediné její organizaci. To byl vždycky „problém“ jen pro měšťáka, kterého osud zavál do jemu docela cizího prostředí bojujícího lidu.

Mladí čeští revisionisté ústy Körnerovými tvrdili, že není správná paralela mezi nimi a Chleborády, Baráky a Klofáči, neboť tito nepřátelé socialismu neakceptovali „dělnický program“. Nedůslednost boje proti revisionistům u nás spočívala právě v tom, že nikdo „akademikům“ a jejich spojencům nedokázal, že dělnický program ve skutečnosti rovněž neakceptovali. Vždyť buržoasní ideologie „pokrokářství“, „realismu“ a filosofického idealismu vystrkovala tehdy rohy z každého druhého výroku „akademiků“. I v díle V. I. Lenina se setkáváme s úvahami o psychologickém protikladu mezi kolektivním cítěním revolučního proletáře a individualistickým cítěním buržoasního „inteligenta“.⁸⁾

Tyto úkoly však byly vždy konkrétně zaměřeny k tomu, aby strhly masku „inteligentským fňukalům“, kteří se nedovedli a nechtěli přizpůsobit většině. O psychologické odlišnosti proletáře a inteligenta mluvil Lenin vždy v souvislosti s kritikou konkrétních projevů buržoasního individualismu a v souvislosti s rozbořením škodlivosti těchto projevů. Samotné psychologické pojetí „společenského obcování“ se však nemohlo stát dělítkem mezi revolucionáři

⁸⁾ Tak např. V. I. Lenin roku 1904 v boji proti menševickému „inteligentskému fňukalství“ vyzdvihl „skvělou sociálně psychologickou charakteristiku této vlastnosti“, jak ji podal Karel Kautský ve své stati „Franz Mehring“ v Neue Zeit XII. (1903) č. 4, str. 101—3. Nejzávažnější místo této stati Kautského Lenin obšírně citoval. (Srv. V. I. Lenin, Spisy, sv. 7, česky, Praha 1953, str. 324—7). Lenin plně souhlasil s Kautského výkladem „určitého antagonismu v cítění a myšlení“ inteligenta a proletáře. Kautský ve své úvaze nenazýval „inteligentem“ toho, kdo přešel na revoluční pozice proletariátu a tím „změnil svůj charakter“. Ale pod pojem „inteligenta“ zahrnul obvyklé „inteligenty“, kteří stáli na půdě buržoasní společnosti. Za „ideální případ“ inteligenta, jakého potřebuje socialistické hnutí, považoval Kautský „Marxe, který se nikdy nedral do popředí a jehož podřízení se stranické kázi v Internacionále, kde velmi často býval v menšině, bylo vzorné“. Lenin použil Kautského citátu v konkrétní polemice proti menševickému postupu Martova. Lenin ovšem nepodceňoval spor mezi dělníky a „inteligenci“ uvnitř ruské sociální demokracie a již na sklonku roku 1902 vyzýval stranu, aby zjišťovala „příčiny a vliv“ těchto „rozkolů a třenic“. Lenin tyto otázky nazíral i v těsné souvislosti s poměrem strany ke studentskému hnutí. (Srv. V. I. Lenin: K otázce zpráv výborů a skupin SDDSR celostranickému sjezdu, Spisy sv. 6, Praha 1953, str. 293.) Spor mezi „inteligenty“ a dělníky neposuzoval Lenin nikdy primitivním nadčasovým způsobem, ale vždy podle potřeb proletářské revoluce. Tak např. v rozboru brožury „Dělníci a inteligence v našich organizacích“ odhalil Lenin demagogii menševiků, že bolševici ignorují vlastní iniciativu dělnictva. Menševici tehdy svou tézí, že ruská sociální demokracie byla zpočátku „čistě inteligentská“ a teprve později (1905) „uvědoměle revoluční dělníci“ vytvořili „hlavní oddíly“ strany, se stavěli do světla mluvčích proletariátů a z bolševiků dělali „inteligenty“. (V. I. Lenin „Slavíka bájkami nenakrmíš“, Spisy sv. 8, česky, Praha 1954, str. 48 až 54.) V konkrétní situaci českého dělnického hnutí na přelomu dvou století šlo však skutečně o to, aby průkopnické dílo samotných dělníků nebylo využito maloburžoasními inteligenty.

a hlasateli „protitřídních teorií“. Vždyť nemůže být sporu o tom, že „neakademickým“ revisionistům, A. P. Veselému a Františku Modráčkovi, bylo prostředí „kordiálních forem“ společenského „obcování“ docela blízké a že nejvýznačnější a nejpokrokovější jejich odpůrci, Bohumír Šmeral, Václav Vacek a Theodor Bartošek, vyšli z řad mladé „akademické“ inteligence.

Dělničtí vůdcové čl. sociální demokracie tak v polemice o poměru dělnického hnutí k inteligenci sestoupili k „psychologickému“ problému měšťáka a vzdálili se problému proletáře a jeho boje o dělnický program strany.

Antonín Němec vytušil nebezpečí polemiky, která nepřímou přistupovala na buržoasní a netřídní pojetí pojmu „inteligence“. Pevné kritérium pro příslušnost „akademika“ ke straně muselo být položeno; každý se musí podrobit programu a řádu strany. Organizační řád nemůže vytknout „zvláštní úkol akademikům“. „Síla hnutí“, psal Němec, „nespočívá v jednotlivých vůdcích strany, nýbrž v práci všech příslušníků, kterou konají ve vědomí, že mají i právo spolurozhodovat stejným poměrem, ať si mají již akademické vzdělání nebo ne.“ Proto také vůdčí činitelé hnutí „budou nutně musiti i nadále vyrůstati z něho samotného, z jeho potřeb a cílů“, přičemž akademické vzdělání jim nebude ani překážkou ani výhodou.⁹⁾

Němcovo stanovisko překonávalo Steinerovo i Körnerovo psychologizování a obhájilo „kordiální formy obcování“, aniž žádalo od inteligence společenskou přetvářku. Němec stál ve sporu po Steinerově boku a tvrdil, že jim jde o zachování „krajně opozičního a revolucionářského“ charakteru strany. Ve skutečnosti již tehdy nešlo Němcovi o zachování revolučnosti, ale vnějšího radikalismu, který by straně zdání revolučnosti dodal. Radikalismus v tomto pojetí nebyl příliš vzdálený ideologii živelného ekonomismu. Proto také Němec prohlásil, že strana proti „scestí“ do „kálných vod oportunistů“ hledá záruku v „neustálém přílivu zproletarisovaných příslušníků středních vrstev“ jakožto živlu opozičního a revolučního. Radikalismus zproletarisovaných maloměšťáků nemohl ovšem vést dělnickou třídu k podezření na oportunistický

⁹⁾ Antonín Němec: Sociální demokracie a inteligence, Akademie II. (1898) č. 11, str. 491—5. Požadavek stranické disciplíny pro inteligenty byl vyjádřen v Právu lidu v téže době při jiné příležitosti: „Tisk české buržoasie vytlouká z toho kapitál, jakoby se sociální demokracie česká uzavírala před inteligencí. O tom však ... nikdo nemluvil, nýbrž běželo ... pouze o taktický postup strany. Nemůžeme přece nikomu zabraňovat, aby se prohlásil sociálním demokratem. Ale tím nestává se ještě soudruhem (prol. v tisku — pozn. F. Č.). Od soudruha žádáme totiž, aby byl v organizaci činným a řídil se usnesením strany a jejími řády. Zavání to arcí vojenskou disciplínou, ale nelze jinak. Strana, která stojí v krajní opozici vůči všem stávajícím řádům, na kterou kde kdo útočí a proti níž vše bezohledně vystupuje, ta musí v řadách svých udržet jakýsi pořádek. Naprostá spolehlivost každého jednotlivce jest takřka její životní podmínkou. Příslušníci inteligence mohou tedy rovněž tak dobře působit ve straně sociálně demokratické jako proletáři, musí se však podrobit stejné disciplíně strany. Nemáme ani nejmenší příčiny na věci této něco měniti ... Máme totiž o inteligenci podstatně jiné názory než obecně platné. Rozeznáváme velice ostře inteligenci a vzdělanost od povrchního brusu a oně polovzdělanosti, která reklamuje pro sebe všude jakési výsady, na něž nemá ani nejmenšího nároku a jež si nechce činností svou vydobýt. V řadách sociální demokracie je každý nový bojovník vítán, každý ale musí konat svou povinnost a dle toho s ním také jediné strana počítá.“ (Právo lidu VII, č. 111 z 22. 4. 1898 — čl. „Inteligence a proletariát“.)

obrat strany jako revisionistické these „akademiků“, kteří chtěli být „sociálně demokratickou aristokracií“.

Poučka o závaznosti organizačního řádu pro všechny členy i zásada demokratické volby vůdců byly deklarativně naprosto správné. Prakticky však v organizační struktuře strany převládaly odborářské principy a národnostně federalistický autonomismus. Demokratický centralismus byl tak namnoze v tehdejších sociálně demokratických stranách pouhým pojmem. Proto i kritérium stranické disciplíny bylo v polemice s „akademiky“ poněkud labilní.

Problematika poměru strany k inteligenci byla projevem A. Němce omezena na otázku výhod či nevýhod „vzdělavců“ ve straně, zatímco těžiště problému spočívalo v tom, že strana tehdy nutně potřebovala novou, marxistickou inteligenci a byla nucena se bránit vtíravým vlivům inteligence buržoasní. Praktikisté a odboráři Němcova typu nebyli schopni pochopit tento problém teoreticky. Jejich dosavadní zkušenosti s buržoasní inteligencí kapitalistické společnosti je vedly k názoru o prodejnosti inteligence vůbec. Správný poznatek o možnosti využít staré inteligence i v nové, budoucí socialistické společnosti jim zakrýval perspektivy tvorby inteligence socialistické. Proto také *Právo lidu* s takovou chutí citovalo onu část Bebelova projevu, v níž se přihlíželo právě jen k jednomu, a to třídně mocenskému momentu v přístupu proletariátu k inteligenci: „Co se týče nedostatku inteligence, na nějž se s takovým důrazem poukazuje, pravím vám, soudruzí, ocitneme-li se jednou u vesla, pak se nebojím o inteligenci. Co chce dělat ta inteligence, která dnes působí v buržoasních řadách? Myslíte snad, že ti úředníci, technické, inženýři atd. budou stávkovat, že nebudou chtít pracovat s námi, když jim slíbíme slušné zacházení a lepší plat? (Veselost a souhlas.) Pravím vám, je i mnoho tajných radů, kteří k nám přijdou, ba dokonce i ministrů.“¹⁰⁾ Bebelův výrok správně anticipoval mentalitu většiny staré inteligence v budoucím porevolučním období v rámci nového státního zřízení, ale obcházel diskutovaný problém funkce akademické inteligence uvnitř dělnické strany. A zde se opravdu nemohlo počítat ani s prodejností ani provádět pštroší politiku, jako by problém vůbec neexistoval.

Skutečnost, že většina „levé“ inteligence ideologicky náležela buržoasní liberálnímu světu, vedla dělnické funkcionáře k názoru, že tito „vzdělavci“ patří nikoliv sociální demokracii, ale relativně pokrokovějším buržoasním stranám. Tento názor vedl některé sociální demokraty až k nepřímé spolupráci při náboru buržoasní inteligence do Masarykovy „české strany lidové“.

Masarykova strana, založená v roce 1900, byla pro většinu sociálních demokratů „buržoasní stranou demokratickou“, která se lišila od ostatních buržoasních stran svou snahou spolupracovat se sociální demokracií. Sociální demokra-

¹⁰⁾ *Právo lidu* VIII. č. 292 z 22. 10. 1899 — čl. „Útoky na základní názory a taktický postup sociální demokracie“. (Citát pochází z Bebelova projevu proti Bernsteinovi na hannoverském sjezdu německé sociální demokracie.)

té uvažovali, „pokud... vůbec strana proletariátu se stranou buržoasie může sympatisovati a se spolčovati, tj. pokud v určitých směrech mohou mít společné zájmy“.¹¹⁾ V prvé řadě si sociální demokraté slibovali od nově založené „realistické“ strany, že „zamezí vnikání neproletářských živlů do strany sociálně demokratické“, která je stranou „třídní“, a proto „přísně strážiti musí svůj třídní ráz“. Dělničtí funkcionáři a redaktoři zdůraznili při této příležitosti, že sociální demokracie „potřebuje sice např. inteligenci, ale jen takovou, která sama se dovede zproletarisovat. Buržoasticky vychované a postavením svým buržoasticky žijící živly v organizaci sociálně demokratické jsou jen na obtíž a ku škodě, kdežto jinde nám po případě mohou i prospět. Ovšem v daném případě jen ve slušné demokratické straně, nikoliv ve starovlasteneckých neb reakčních... stranách.“ Svou sympatií s „českou stranou lidovou“ zdůvodňovali někteří dělničtí funkcionáři zejména tím, že Masarykova strana považuje za svůj přední úkol boj za „úplnou politickou svobodu“, a tím se stává spojencem sociální demokracie, která právě v tomto boji „mnoho sil musí obětovati“. Teprve nyní, když se realisté konstituovali ve stranu, bude se moci (sociální demokracie — pozn. F. Č.) více věnovati *nejvlastnějšímu účelu svému* (proloženou mnou — pozn. F. Č.), totiž činnosti na poli hospodářském, zejména hospodářské své třídní organizaci“.¹²⁾

Takřka v téže době, kdy čeští ekonomisté uvažovali o tom, zda nemají přenechat vedení politického boje za dovršení buržoasně demokratické revoluce „realistům“ a více se věnovat „nejvlastnějšímu účelu svému“, psal V. I. Lenin: „My musíme převzít úkol organisovat takový všestranný politický boj pod vedením naší strany, aby všechny možné opoziční vrstvy mohly a již skutečně začaly podporovat podle svých sil tento boj a tuto stranu. My musíme ze sociálně demokratických praktiků vyškolit takové politické vůdce, kteří by dovedli řídit všechny projevy tohoto všestranného boje a uměli v okamžiku potřeby nadiktovat kladný akční program i bouřícím se studentům i nespokojeným pracovníkům zemstev... i učitelům, jimž bylo ukřivděno.“¹³⁾ Lenin celým svým dílem *Co dělat?* varoval tehdy stranu právě před tím, aby nepřenechávala hegemonii politického boje buržoasii a neuzavírala se do „oblasti hospodářského boje“. Lenin psal: „Není sociálním demokratem ten, kdo v praxi zapomíná na svou povinnost být *v čele všech* při formulaci, vyhocení a rozřešení *každé* všeobecně demokratické otázky.“¹⁴⁾ Čeští sociální demokraté odháněli, a to ještě s neúspěchem, maloburžoasní inteligenci od vstupní brány do dělnické strany, posílali ji do buržoasní strany Masarykovy a tam chtěli této „inteligenci“ přenechat vedení boje za „úplnou politickou svobodu“, aby se mohli věnovat „činnosti na poli hospodářském“. A byla to především

¹¹⁾ Svoboda X. č. 27 z 3. 4. 1900 — čl. „Nová strana“.

¹²⁾ Tamtéž.

¹³⁾ V. I. Lenin: *Spisy*, sv. 5, Praha 1953, str. 441.

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 438.

„strana lidová“, která se při řešení „každé všeobecně demokratické otázky“ záměrně pokoušela vyrvat politickou hegemonii dělnické třídy.

Antonín Němec ve své stati zrovnoprávnil „inteligenty“ s dělníky pod podmínkou stranické disciplíny v rámci toho organizačního řádu, který ve straně vládl. Tím ovšem nenalezl zásadní dělítko pro „inteligenty“, kteří mohou být dočasnými spojenci v boji za „úplnou politickou svobodu“, a těmi „inteligenty“, kteří mohou být sociálními demokraty, pronikajícími do všech společenských vrstev s posláním upevnit hegemonii dělnické třídy v tomto politickém boji.

Jestliže nebyla jasně vytyčena hranice mezi buržoasním demokratismem, který svůj maximální cíl viděl v republikánském parlamentarismu, a proletářským demokratismem, jenž svůj cíl viděl v celé třídní revoluční přeměně společnosti,¹⁵⁾ potom nemohlo být nalezeno ani kritérium, kdo z řad „levé“ inteligence do sociální demokracie patří a kdo nikoliv. A tak se Antonínu Němcovi stalo, že brzy s buržoasním demokratem Františkem Soukupem vedl stranu a zasedal s ním v redakci Práva lidu a s marxistou Bohumírem Šmeralem udržoval ty nejsrdečnější styky a nepochyboval o jeho vůdcovské budoucnosti. Představitelé obou typů tehdejší „levé“ inteligence se dostali na významná místa ve straně a mezi nimi lavíroval typ praktikisty, tíhnoucího k ekonomismu. Takové poměry se ve straně vytvořily již před rokem 1905. Řešení vnitřního antagonismu těchto poměrů se realizovalo až v roce 1919.

Němcův zásah do polemiky o poměru dělnické strany k „inteligenci“ překonal spor o mentalitu a psychologii, o charakter předpokladů k vůdcovskému postavení v hnutí, ale v praxi nepřibouchl dveře dělnických redakcí a centrálních míst strany před nositeli buržoasní ideologie. Idealistická představa bývalých pokrokářů, že „akademická inteligence“ je „parastrojem sociálně

¹⁵⁾ Poměr vedení čl. sociální demokracie k teorii diktatury proletariátu byl již tehdy nejasný, vyhybavý a vratký. K tomu, aby se vůbec strana k teorii diktatury proletariátu nějak vyjádřila, ji nutili její odpůrci. Tak Ed. Hartmann psal, že programem sociální demokracie je „absolutní vláda čtvrtého stavu“ neboli „diktatura proletariátu“. V hanlivém smyslu psal Hartmann, že „útisk“ v budoucím socialistickém státě bude „větší, než v dnešní monarchii či měšťanské republice“. Nehledě na hodnocení „útisku“, který se mluvčím buržoasie musí vždy zdát „větším“, byla v této „kritice“ obsažena historická pravda o významu diktatury proletariátu jako násilné negace feudálních i buržoasních státních forem. Odpověď na takové kritiky mohla být správná jen v oblasti hodnocení „útisku“ a jeho historického a humanistického významu. Jakákoliv kolísavost v otázce nutnosti překonat staré státní formy a jejich třídní obsah svědčila o bezradnosti sociální demokracie. Právo lidu v r. 1899 v článku „Diktatura proletariátu“ odpovídalo na zmíněnou kritiku tím, že dělnictvu a jeho straně jde o „zesocialisování společenských řádů a zdemokratisování veřejného života“. A teprve „až budou podmínky tyto dosaženy, pak si dá dělnictvo vládu takovou, jakou jeho zájmy budou vyžadovati.“ Kdo se obává diktatury proletariátu, tomu není pomoci, ale bude to rozhodně lepší, než nynější vláda kapitalistů a jejich nohledů. Když budou vládnout „všichni všem“, nemůže být tolik křivd, jako když menšina vládne většině. Nehledě na naivní představu o vládě „všechněch všem“ v přechodném období, relativisoval zmíněný článek pojem diktatury proletariátu větou, která „vysvobozovala“ sociální demokracii od přímého a jasného přijetí teorie diktatury proletariátu: „Jestli dnes ještě někteří lidé nazývají vítězství lidskosti diktaturou proletariátu, rostou neustále řady těch, kteří patříjí v proletariátu nejbezpečnější oporu svobody a pokroku.“ (Právo lidu VIII, č. 187 z 9. 5. 1899 — čl. „Diktatura proletariátu“.)

demokratické lokomotivy“, se proto i potom vždy znovu ozývala. Boj českých revisio-nistů, aby „akademicism získal větší váhy ve straně“, teprve začínal.¹⁶⁾

Ani Steinerův hlas, z něhož se ozýval tradiční duch výlučně dělnických spolků a obava z „inteligence“ vůbec, ani Körnerův hlas, pánovitě přisuzující „inteligenci“ vůdčí místo v hnutí, nemohly zůstat bez polemického ohlasu. A ozvali se i příslušníci pokrokové inteligence, stojící mimo půdu strany. Stanislav K. Neumann byl tehdy sociálními demokraty hodnocen jako mluvčí oné poesie, která, i když se „nekryje vždy s naším programem“, přece „doplňuje... eticky a umělecky ony ideje, v něž vybíhají vrcholy socialistických soustav ekonomických a dává jim z půdy materialistického nazírání ... vysoký smysl ideální.“¹⁷⁾

Ať jakkoli bylo Neumannovo myšlení tehdy poznamenáno „aristokratickou“ formou revolty proti sociální bídě a útisku, dovedl básník vytušit omezenost obou polemizujících stran: „Může být úspěšně působící výlučně dělnický spolek, ale ne strana s kulturním a hospodářským programem.“¹⁸⁾

Ve Steinerově obavě před „inteligencí“ pocítoval Neumann nebezpečí praktikismu a valící se vody bez pevného řečiště. Nepochyboval, že k vytčení cest tohoto „řečiště“ bude strana potřebovat i „vážné a seriosní odborníky, neohrožené a volné učence, charakterní a nadšené spisovatele“ ... Avšak „inteligence“ mu nebyla „parastrojem“, neboť: „Čím by bylo sebe lépe vedené řečiště bez vody a čím by byla voda, kdyby se bez cíle roztékala.“ Ale „inteligence“, kterou bude strana potřebovat, to nebudou lidé se schopností „poslancovat“, těch strana bude potřebovat nejméně, to nebudou „vlastenečtí JUCi“, ale lidé s pevnou „morální intenzitou“, pevným „myšlenkovým základem“ a konečně bude to praxe, která rozhodne o poměru strany k inteligenci. Mnoho bylo ještě idealistického v Neumannově stati, ale odpor k živelnosti i k celkovému profilu tehdejší maloburžoasní inteligence, to byl tón stejně významný jako Neumannovo volání po inteligenci nerozlučně spjaté s lidem. Lid musí mít inteligenci, a ta nemůže existovat bez lidu. Strom potřebuje štávu a naopak. To už byl hlas docela jiného „inteligenta“ než těch, kteří straně nabízeli své „poslancování“ a jejichž „myšlenkovým základem“ byly nejmódnější teze revisionismu.¹⁹⁾

¹⁶⁾ Akademie IV. (1900) č. 4, str. 414—18 — čl. „Sjezd německé a české sociální demokracie“. Článek komentoval sjezd německé sociální demokracie ve Štýrském Hradci a sjezd čl. sociální demokracie v Českých Budějovicích (oba sjezdy se konaly v září 1900) a dával čl. sociální demokracii za vzor theoretickou iniciativu německé „akademické“ inteligence ve straně.

¹⁷⁾ Tímto způsobem byla charakterisována tehdejší poesie Antonína Sovy a jemu „celkovým duchem a tendencí... nejbližšího básníka“ S. K. Neumanna. (Právo lidu X, č. 51 z 20. II. 1901 — zn. Č. „Z české poesie sociální“.)

¹⁸⁾ Stanislav K. Neumann: Sociální demokracie a inteligence, Akademie II (1898), č. 11, str. 495—8.

¹⁹⁾ S. K. Neumann se vrátil k polemice z r. 1898 ještě v roce 1904. Zdůraznil, že spory, o něž v polemice šlo, řeší praxe: „... není tomu příliš dávno, co se plýtvalo u nás diskusemi, debatami a půtkami na thema: Inteligence a dělnictvo... Dnes však možno říci, že tento spor

Pokud polemika probíhala tím způsobem, že dělničtí funkcionáři vyjadřovali svou oprávněnou nedůvěru k „akademikům“ a „akademikové“ hlásali domyšlivě své domnělé právo na vedoucí místo v hnutí, byly ideové principy této polemiky namnoze zakryty konkurenčními motivy profesionálních politiků. Hlasy lidí, stojících mimo půdu dělnické strany, nemohly zase prakticky ovlivňovat řešení aktuálních otázek typicky vniestrostranických. Za této situace vynikl hlas dr. Václava Housera, představitele tehdy mladé socialistické inteligence, která pohrdala nejen ideologií masarykismu a pokrokářství, ale odmítala i Bernsteina a jeho „akademické“ i „typografické“ nohsledy v Čechách. Obdiv zatím úzkého kruhu této části inteligence k marxismu nebyl v žádném případě intelektuálskou koketerií. Houserův hlas byl hlasem „akademiků“, potírajících maloburžoasní „akademicism“, který se vtíral do dělnické strany. „Akademik“, jeden ze zakladatelů první skupiny socialistických studentů na Universitě Karlově a nadto člověk, spjatý s dělnickou třídou i svým původem, ohradil se jak proti „výlučně dělnickému“ duchu Steinerových projevů, tak především proti domyšlivosti a maloburžoasní ideologii „levé“ inteligence. Bez ohledu na pozdější nešťastný Houserův vývoj v KSČ v období předmnichovské republiky a bez ohledu na mnoho nevyhraněných myšlenek v dotčeném Houserově projevu lze říci, že Houser promluvil zde jménem toho směru české „akademické“ inteligence, který byl záhy representován „právníky“ Bohumírem Šmeralem, Václavem Vackem a Theodorem Bartoškem.²⁰⁾ Jen „akademik“ byl povolán k tomu, aby rozbil neudržitelný pojem „inteligenta“ jako člověka s vysokoškolským diplomem v kapse. „Inteligentem“ je člověk, který dovede „nad obyčej bystře chápati své okolí, v němž žije, a zároveň na

byl prostým vývojem věcí nepozorovaně a skoro povšechně odklizen...“. To, že inteligence vnikla pomalu do dělnického hnutí, psal Neumann, je zákonitě a ve většině případů slouží prospěchu socialismu. Studenstvo, správně poznamenává Neumann, se nestaví již tak hojně na stranu dělnictva, jako tomu bylo v době „omladiny“, ale také ne tak okázale a povrchně. „Za to však rodí se pomalu opravdoví pracovníci, což jest zajisté lepší, než v posledních dvou třech letech.“ Tato slova psal Neumann v době, kdy se ve studentstvu upevnil marxistický, socialistický směr, a psal tak do časopisů, který byl orgánem tohoto směru. Jeho slova byla proto politicky výstižná. Neumann navíc vyzýval studentstvo, aby se nepokoušelo sjednocovat „směry“, ale usilovalo o akční jednotu bojujícího dělnictva, a to „třeba přes hlavy vůdců“. Neumann vyzýval studentstvo k stranickosti, ale varoval před frázisty a demagogy: „Máme soustrast s nevědomým člověkem, jehož jedinou rozkoší je strhovat prázdnými slovy stejně nevědomý dav, ale inteligentní člověk, jenž používá pouhé řečnické schopnosti, aby vodil za nos sta nevědomých vzbuzuje v nás odpor a hnus. A tento odpor musí být tím větší, čím bližší jsou člověku názory, v jehož jméně demagog pracuje.“ — S. K. Neumann, „První úkol studentstva v dělnickém hnutí“, Studenstvářský sborník IX. (1904—05) č. 1, str. 72 n. — S. K. Neumann spojil otázku poměru dělnické strany k inteligenci nerozlučně s otázkou poměru strany ke kultuře a umění a právě zde mu byl postoj A. Němce k inteligenci nepřijatelný. Problematika poměrů strany k umění se mu zdála být „životní otázkou sociální demokracie“, v níž nenalézal dost snahy rozptýlit předsudky, že „umění le luxus“, kterého „lid nepotřebuje“. Neumann již předtím volal, aby „čerstvý vzduch vyrazil poprášená trochu okna budovy, která se nazývá českou sociální demokracií“. — Stanislav K. Neumann: Umění a lid, Akademie III. (1898 až 9), č. 2, str. 74—7.

²⁰⁾ Poznámkou „Kacíři se množí“ narážel již v roce 1899 Václav Houser zřejmě na růst socialistického studentského směru, do jehož čela se tehdy postavil posluchač prvního ročníku práv, B. Šmeral. — V. Houser „Ze života studentstva“, Akademie IV (1899—1900), č. 3, str. 94—9.

základě tohoto poznání podávati své úsudky, po případě projevovati tyto úsudky vědomým působením na své okolí ve směru svého poznání“, a je to člověk, který „uhraňuje nejen své existenční poměry, nýbrž zároveň shodou okolností může povyšovati tzv. kulturní potřeby na potřeby nutné.“²¹⁾ Ne tedy jen profesor, umělec, doktor, ale i dělnický redaktor, agitátor, dělnický spisovatel a dokonce i „každý vědomý... dělník“ je „inteligentem“, neboť tento pojem by ztratil na „úctyhodnosti“, kdyby pod něj byli zahrnováni toliko lidé, kteří s vyznamenáním vychodili několik škol. „Inteligence“ v běžném pojetí, to je ovšem kasta, náležející k třídě, jejíž příslušníci měli předpoklady ke vzdělání anebo která si vzdělance mohla za plat kupovat. Vzdělání se v třídní společnosti stalo zbožím, které si kupovali šlechtici, fabrikanti a bursovní spekulanti, a pokud byla o toto zboží nouze, platili i vysoké odměny. V „inteligenci“ tak byla vypěstována iluze, že stojí nad třídami, že moc, sláva a bohatství jsou plody vzdělanosti, a uvěřila proto, že kdo nabude vzdělání, dosáhne též blahobytu. Odtud potom ona osvětářská snaha mezi dělnictvem, kterému se má dostat vzdělanosti přímo protichůdně jeho třídním zájmům. Jakmile nabídka „inteligence“ převýšila poptávku, „aristokracie ducha oděla se v hadry a stala se inteligentním proletariátem“, aniž se zbavila pouta, vízící ji k osudu vládnoucích. Tak se u „vzdělanců“ vyvíjely vlastnosti „dolézavosti a šplháctví“ a ochota k prodeji vlastního přesvědčení. Proletariátu může ze vzdělanců prospět jen ten, kdo se nebude řídit vzdělaností ze svých škol, ale stane se „své vědecké minulosti nevěrným“ a svou vzdělanost v sobě zrevolutionisuje. Ne ovšem všichni „vzdělanci“, kteří se na sklonku století hlásí k socialismu, jsou hodni důvěry proletariátu. Zájmy proletariátu jsou postiženy „marxistickým komunismem“. Nemarxisté v sociální demokracii nejsou „opravdovými socialisty“. Být marxistou neznamená být ustrnulým dogmatikem, nýbrž znamená hájit zásady, které nebyly vyvráceny a od kterých není možto ustoupit. Avšak většina i té inteligence, která se „jen hlavou kloní k proletariátu“, stojí „nohama pevně v táboře buržoasie“ a přes své sympatie s dělnictvem „je nejhůževnatější odpůrkyní proletářských učení“. Zvláště u hospodářsky slabších národů, jakými jsou Češi, hrála inteligence zpočátku významnou, celonárodní úlohu, a to zvláště v období, kdy národ zakrýval svou hospodářskou slabost na kolbišti duchovním. Tím spíše se u nás vypěstovala iluze nadtrídnosti inteligence, která na sklonku století, politicky representována „realisty“ a „radikálními pokrokáři“, si chce hrát na „rozhodčího“ a hlasatele „kompromisu“ tam, kde „třídy na sebe narážejí“. Taková „inteligence“ všemu podkládá „bázi všelidskou, humanitu obepínající všechno lidstvo“, zatímco jí vyhovuje sloužit „vrchním“ třídám. „Postaviti se výslovně do některé z válčících stran, znamenalo by pro inteligenci ztrátu zdánlivě dominujícího postavení v celé společnosti, a proto vzpírá se ona všemu naprostému vítězství

²¹⁾ V. Houser: Inteligence a proletariát, Akademie II. (1898) č. 12, str. 529—537.

proletariátu jako vítězství příliš jednostrannému.“ V pomyslné „úloze rozhodčího“ vychází „inteligence“ vstříc s úsměvem svému protivníku a není předpojatá vůči odchylné myšlence, neboť „chápe víc“ než nevzdělaní příslušníci buržoasie, v jejímž táboře tato inteligence „hmotně“ stojí. Dojem, že inteligence je duhou, klenoucí se nad nepřátelskými třídami, je přeludem. Páteří takto založené „inteligence“ jsou „akademikové“, tj. nejen lidé s akademickým titulem, ale i studenti a všichni stoupenci „zvláštní metody uvažování, jež se nejčastěji objevuje za katedrami“. Poměr „akademiků“ k ostatní inteligenci lze přirovnat k poměru burzy a obchodní spekulace. „Akademikové“ používají nedostupného a nesrozumitelného způsobu boje a k jejich porážce je „třeba protivníka vždy stejně obratného, odrodilce academicismu“. Inteligence však touto metodou uvažování si sama rozbila trůn, na němž seděla. Svým bojem pro i proti znesvětila vše pevné, zhroutila každý systém, povýšila subjektivnost a relativitu na podklad všeho vědění a v tomto poli nejistoty „každý podskok i upřímnost k nerozeznání splývají“. Někteří příslušníci inteligence, hnáni touto relativitou, přicházejí i do dělnického hnutí a snaží se zde uplatnit a probít, přičemž rozhodující je u nich taktika, nejbližší cíle, a nikoliv zásady a cíl konečný. „Kdežto tedy u inteligence demokratická, tzv. všelidská taktika stojí v první řadě a tzv. úzkoprsá zásadnost teprve v řadě druhé, platí u proletariátu pravý opak. On je zásadnější a ... revolučnější ve svých požadavcích...“ Stojí-li „inteligent“ ve službách proletariátu, dovede vést boj nadšeně, udatně, rafinovaně a houževnatě, často však s teatrální odvahou a oslňujícím leskem. Jakmile se vítězství kloní k nepříteli, „nevsadí inteligent nikdy na poslední kartu, jeho pojme hned závrať, zří-li před sebou proletářskou propast, ztrácí hlavu a rozsévá i nevědomky rozkol. Zájmy jeho nemohou totiž nikdy zcela srůst se zájmy proletářské armády, a proto celé jeho přesvědčení je větrným zámekem, budovou, vystavěnou na písku, která se při první vichřici hroutí.“ Ale nelze generalisovat. Inteligence může a bude stát v obou velkých třídních táborech nebo se zdánlivě pohybovat mezi nimi. V tomto smyslu je inteligence živlem opravdu universálním. Právě proto nelze žádné straně ani proletariátu vyřknout nade všemi inteligenty bezpodmínečně své anathema. Ve sporu jde „nyní“ o otázku, jak se má dělnická strana chovat k té části inteligence, která se cítí být samostatnou kastou, nehlasí se do žádné ze zápasících stran, ale hraje si s vážnou tváří na „mudrce — kritika“. Nejodvážnější z této části inteligence se totiž přihlásili k sociální demokracii, ale „zachovali si charakter své třídy“. Myslí, že vzděláním přinášejí spasení a „zatím zavlékají jej (proletariát — pozn. F. Č.) do politikaření a do vod mrtvého oportunismu. Většina dnešní inteligence, hlásící se do strany sociálně demokratické, je tohoto rázu“. A jsou to nejen „akademikové“, studenti a učitelé, ale z dělníků, ač neradno paušalisovat, i „typografové“.²²⁾ Všechny tyto

²²⁾ Zde V. Houser narážel na dělnické „teoretiky“ typu A. P. Veselého a Františka Modráčka. Tamtéž.

živly jsou straně nebezpečnější než maloživnostníci a malorolníci, neboť jejich vlivu se strana dovede ubránit — vlivu „inteligence“ ještě nikoliv. Nepůjde tedy o odmítání inteligentů, nýbrž o zvyšování ostráživosti a kontroly při jejich výběru: „Může se státi, že inteligent, postavený na špičce proletářského hnutí, v kritické době, z plna přesvědčení počne hlásati něco odchylného od požadavku proletariátu, čímž přivádí do řad jeho desorganizaci.“ Inteligence vstupující „dnes“ do strany hovoří nejasně o „socialismu“ a ponechává si tak „zadní dvířka“. „Inteligence“ tohoto druhu, ať původem dělnická či buržoasní,²³⁾ ať pouze se stranou sympatisující či přímo jí sloužící, svým tzv. prohlubováním socialismu (což není nic jiného, než snaha uplatnit socialismus v panujících poměrech — pozn. V. H.) povyšuje zároveň socialismus na požadavek ... všelidský“ (myšleno buržoasně demokratický a abstraktně humanistický — pozn. F. Č.). Pokud dělnické hnutí přijímá příslušníky této inteligence, „ve všech zemích mstí se tento krok na straně velice, neboť ji staví stále více do vod demokratismu a vzdaluje od socialismu“. Ve straně se tak otevírá kolbiště socialismu a demokratismu.

Václav Houser nedohlédl tehdy ani později důsledně do dialektické sounáležitosti i protikladnosti „demokratismu“ a „marxistického komunismu“. Byl přesvědčen, že po povalení všech feudálních přežitků a nastolení „demokracie“ bude moci proletariát říci svým bývalým demokratickým spojencům přátelsky: „Potud sahá náš oportunismus. Nyní užijte vy, soudruzi, ovoce našeho společného vítězství, nás přesvědčení volá k novému cíli, jehož vycházející hvězda je teprve na východě.“ Proti republikánskému demokratismu byl tak znovu vytyčen boj za svět „bez ... třídních rozporů, třebaže s rozpory novými, dosud neznámými“. Pro budoucnost zbývala naděje, že proletariát nedovolí „ohnouti původní své zásady dle potřeb a snažení ostatní společnosti — dáti jim nátěr čistě demokratický“.

Takové byly hlavní a podstatné myšlenky Houserovy a zasáhly v té době akademické revisionisty hořce a naplno. Hlas revisionistů ztratil onen pobuřující nádech pohrdání se starými dělnickými vůdci. František Tomášek ve své replice na stať Houserovu rychle přiznával, že „dr. Körner vystoupil způsobem ne zcela vhodným a šťastným“.²⁴⁾ Pronikání revisionismu do strany však již nezadržitelně postupovalo a byla to redakce „Akademie“, která byla teoretickým beranem revisionismu. Houserovi proto ani nemohlo být ponecháno poslední slovo. Revisionisté že dělají práci podkopnou a proletářský instinkt je má zadržet? Ale kdež. Vždyť podstata Marxova vědeckého socialismu a vývoj sám překonal Marxovu revolučnost z roku 1848. Jestliže Marxovy

²³⁾ Houserovo odmítnutí revisionistické inteligence buržoasního i dělnického původu však nikterak neznamenal, že Houser nekladl na třídní původ „inteligenta“ důraz. Jeho příspěvek do diskuse podmiňoval dokonce „inteligentovu“ spolehlivost nejen marxistickým přesvědčením, ale i „proletářskou existencí“. Tamtéž.

²⁴⁾ František Tomášek: Sociální demokracie a inteligence, Akademie III. (1898—1899) č. 1, str. 32—34.

dávné výzvy k revoluci jsou v českých překladech policejně cenzurovány, nic zlého se tím neděje, neboť Marx by je sám „asi“ škrtnl. On, František Tomášek, je ovšem proti revoluci jakožto násilí, ale připouští, že revoluce „může a velice pravděpodobně nadejde“, i když to bude „proti naší vůli“ a „ne všeobecně“. Tomášek využil nepřesných formulací Houserova oddělení principu „demokracie“ od socialismu a vytkl mu, že v budoucím vítězství „sociální demokracie“ nespátuje začátek tvorby nové společnosti a dovoluje si žádat, aby revoluce ještě potom oddekretovala společnost kolektivistickou. To ovšem bylo pro revisionisty „nemyslitelné“, neboť tvorbu nové společnosti viděli především „v každém novém pokroku ochranného zákonodárství dělnického, vynuceném sociální demokracií již na státu dnešním“.

Podstata polemiky o akademické „inteligenci“ se tedy projevila jako spor mezi proletářskou ideologií a revisionismem v okamžiku, kdy začaly spolu polemizovat dva typy „akademiků“ v sociální demokracii. Německá forma sporu mezi Kautským a Bernsteinem obrážela obsah mezinárodní defensivní reakce dělnického hnutí na nástup revisionismu a musela se proto objevit i u nás. Lidé jako byli Tomášek, Körner, Modráček, Soukup²⁵⁾ aj. buď teoreticky nebo prakticky prosazovali revisionismus. Na obranu marxismu se podle možností doby postavili Houser, Bohumír Šmeral, Václav Vacek aj. Všichni vstupovali do strany v druhé polovině let devadesátých nebo v prvních letech století dvacátého. Mylná by proto byla domněnka, že vstup „inteligence“ do strany po roce 1897 je jednoznačnou příčinou ideologické likvidace vlivu starých dělnických vůdců a předpokladem ideologického vítězství oportunistu a revisionismu v sociální demokracii. V řadách inteligence, vstupující do strany, byli i pokračovatelé díla průkopníků českého dělnického hnutí, lidé, kteří spolu s dělnickou třídou stáli potom u kolébky Komunistické strany Československa. Třídní boj nemohl být bojem mezi „inteligentem“ a dělníkem, ale mezi buržoasií a proletariátem a jako takový se musel nakonec promítat i v hlavách „inteligentů“.

²⁵⁾ František Soukup zvolil v průběhu polemiky vychytralý postup, kterým podporoval teoretiku revisionismu, aniž se přímo účastnil vnitrostraničné diskuse. Svě „výpady“ zaměřil na konservativní odpůrce dělnické strany, kteří „vykládali“ volební neúspěch sociální demokracie v r. 1901 nedostatkem inteligence ve straně. Soukup odpovídal tím způsobem, že tyto „přátele“ dělnictva zval ke spolupráci se stranou tímto způsobem: „... tvrdí-li dr. H. (Cyril Horáček — pozn. F. Č.) v Hlasu národa (z 12. 6.), že česká sociální demokracie jakoby pokládala za svůj životní úkol inteligenci od sebe odpuzovat, pravím jen jedno: Tato inteligence, jejímž jménem dr. H. píše, nechť se sama bije v prsa. Napsati jednou za čtvrt roku u teplých kamen a v pohodlí úvahy a kritiku o české sociální demokracii a pak nechat zase všechno pánu bohu, to je hezká věc — ale Marx, Engels, Lassalle, Liebknecht, Bernstein, Kautský, Adler, Jaures, Allemanne, Ferri... Vanderwelde atd., ti všichni jednali přece trochu jinak.“ — F. Soukup „Po volbách“, Akademie V. (1901) č. 4, str. 114—117. — Zcela jinak a zásadně polemisovali s Cyrilem Horáčkem dělničtí předáci ve vídeňských Dělnických Listech, kde mj. zdůrazňovali, že dělnická strana nestojí o takovou inteligenci, jakou představuje Horáček, ale o přesvědčené sociální demokraty a marxisty. — Dělnické listy XI, č. 11 ze 14. ledna 1901 — úvodník, zn. Sr. „Volební neúspěch české sociální demokracie“.

Франтишек Червинка

Резюме

В конце прошлого и в начале нового столетия в международном рабочем движении протекала полемика об отношении рабочих партий к так наз. академической интеллигенции. Данная полемика представляла непосредственное отражение конкретных исторических происшествий и опыта, реакцией на которые она и явилась.

В Чехии эта полемика велась совершенно самостоятельно и мотивировалась специфическими условиями, создавшимися в 1897 г., когда рабочая партия — в результате своего вступления на сцену парламента и вследствие своего роста — должна была принимать новых членов со специальным образованием. Рабочее руководство партии начало в этот период бороться с вредным идеологическим влиянием части мелкобуржуазной и ревизионистически настроенной интеллигенции.

В полемике у нас выступали вожди рабочих (в особенности Йозеф Штайнер и Антонин Немец) против влияния „левых“ мелких буржуев, которые начали работать в движении. Вожди чехословацкой социал-демократии выступали тогда еще в защиту классового характера партии и ее рабочей программы, однако в теоретическом отношении они были незрелыми. Poleмизируя с ревизионистами, они сами впадали в догматический практицизм и оппортунизм.

В отличие от этого, представители так наз. академической интеллигенции в партии (в особенности Ф. Томашек, К. Кэрнер, Ф. Сокуп) защищали ревизионизм и — в качестве „образованных“ — хотели занять руководящие места в партии.

Таким образом полемика у нас протекала в виде сомнительной борьбы рабочего с интеллигентом за руководящие партийные функции.

И все же уже тогда выступили молодые образованные социалисты (В. Гоузер, Б. Шмерал и В. Вацек), убедительно подчеркивавшие, что лишь дисциплина и практика истории явятся критерием принадлежности отдельных „интеллигентов“ к партии пролетариата. Эти люди поняли, что в полемике дело касается не спора рабочего с „интеллигентом“, а классово обусловленной идеологической борьбы с мелкобуржуазным демократизмом и марксистским мировоззрением, что дело касается идеологического отражения борьбы между буржуазией и пролетариатом.

EINE POLEMIK ÜBER DAS VERHÄLTNISS DER „АКАДЕМИСЧЕН ИНТЕЛЛИГЕНЗ“
ZU DER ARBEITERKLASSE ZU ENDE DES VERGANGENEN UND AM ANFANG
UNSERES JAHRHUNDERTS

František Červinka

Zusammenfassung

Zu Ende des vergangenen und am Anfang unseres Jahrhunderts fand in der internationaler Arbeiterbewegung eine Polemik über das Verhältniss der Arbeiterparteien zu der sogenannten akademischen Intelligenz statt. Die Polemik war eine direkte Folge der konkreten historischen Ereignisse, auf die sie reagierte.

In Böhmen verliert die Polemik ganz selbständig und war durch die spezifischen Verhältnisse bedingt, welche im Jahre 1897 entstanden, als die Arbeiterpartei durch Ihren Eintritt auf den Boden des Parlaments und in Folge ihres Anwachsens genötigt war neue Kräfte mit Fachbildung aufzunehmen. Die Führung der Partei begann sich damals gegen die schädlichen

ideologických vlivů části Kleinbourgeoisie a revisionisticky nastavené inteligence bránit.

U nás se v polemice stali pracovníci (zejména Josef Steiner a Antonín Němec) proti škodlivému ideologickému vlivu „levých“ Kleinobčanů, kteří tehdy v hnutí chtěli působit. Lídři československé sociálnědemokratické strany bránili tehdy ještě třídní charakter strany a její proletářské programy; oni však teoreticky ještě nebyli zralí. Polemizovali proti revisionistům a sami se dostali do dogmatického praktikismu a oportunismu.

Spícheři zvaní akademická inteligence v straně (zejména Fr. Tomášek, K. Körner, Fr. Soukup) zastupovali revisionismus a stáli za „vzdělaných“ pracovníků na čelních místech v straně.

Polemika se odehrála u nás ve formě nesprávného sporu mezi dělníky a inteligencí o vedoucí straní funkce.

Stejně jako tehdy mladí socialisté (V. Houser, B. Šmeral a V. Vacek) stáli za svou stranou a ukázali přesvědčivě, že jen hloubka výsledků „marxistického komunismu“, straní disciplína a historická praxe mohou být zárukou příslušnosti jednotlivé inteligence straně proletariátu. Ti lidé pochopili, že se v této polemice nejedná o spor dělníka s „inteligencí“, ale o třídně podmíněný ideologický boj mezi Kleinobčanským demokratismem a marxistickým světovým názorem, že jde o ideologický výsledek boje mezi Bourgeoisie a proletariátem.

PROTIRAKOUSKÉ HNUTÍ DĚLNICKÉ MLÁDEŽE A STUDENTŮ A UDÁLOSTI ROKU 1893

ПРОТИВОАВСТРИЙСКОЕ ДВИЖЕНИЕ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ
И СТУДЕНТОВ И ПРОИСШЕСТВИЯ 1893 Г.

DIE ANTIÖSTERREICHISCHE BEWEGUNG DER ARBEITERJUGEND
UND DER STUDENTEN UND DIE EREIGNISSE DES JAHRES 1893

JAN HAVRÁNEK

Roku 1893 vrcholila vlna bouřlivých demonstrací pražského lidu, na nichž se podílela především mládež dělnická i studentská. Demonstranti měli na mysli jak boj proti národní nerovnoprávnosti, tak proti sociálnímu útlaku. Právě prolétání těchto dvou složek bylo typické pro toto hnutí, jež ve svém celku mělo výrazně demokratický charakter. Ovšem v rámci této široké opoziční fronty, jež se vytvořila, existovaly různé směry. Několik skupin se snažilo strhnout na svou stranu vedení mládeže, politicky celkem ještě dosti málo vyhraněné, ale rozhodně odmítající tehdejší uspořádání politických i sociálních poměrů, mládeže odvážné a smělé, nebojící se přísných trestů, jež jí hrozily a nakonec i postihly. Nejvýznamnějšími činiteli, kteří usilovali o ovlivnění mládeže, byli radikální nacionalisté na levém křídle mladočeské strany a sociální demokraté. Ovšem mnoha mladým lidem nevyhovovali ani jedni, ani druhí. Na mladočeských radikálech jim vadila — přes všechno zastírání a radikální fráze — jejich zřejmá ziskuchtivost a touha po politické kariéře, proti sociální demokracii mluvil její internacionalistický charakter, který mnozí mladí pražští dělníci, vyrostlí v prostředí vypjatého nacionalismu, dosti dobře nechápali. Ostatně v samotné sociálně demokratické straně nebyl tehdy nikterak vypracován program národnostní i leckdy byly podceňovány národní city českých dělníků. O tom svědčí třeba i pouhá drobnost: v Praze vycházející časopis odborové organizace kovodělníků se nazýval „Rakouský kovodělník“. Takové a podobné omyly ovšem hnaly vodu na mlýn odpůrcům sociální demokracie.

Obě významnější střediska mládeže studentské a dělnické, která usilovala o podchycení těch, kdož nesouhlasili ani se sociální demokracií ani s mladočechy, vystupovala někdy společně jako pokroková mládež, pokrokaři. Nebylo by však správné pokrokaře studentské a dělnické ztotožňovat. Studentská

skupina byla představována staršími a vyzrálejšími lidmi a silně ovlivňovala mladé dělníky, hlásící se k pokrokářství. Avšak právě během roku 1893, těsně před potlačením obou skupin policií, se stále zřetelněji rýsoval rozdíl mezi skupinou Rašínovou a Hajnovou — vnitřně ovšem ne zcela jednotnou — a dělnickou mládeží soustředěnou kolem Antonína Pravoslava Veselého a jeho „Pokrokových listů“. Zatímco u prvních byl hlavní ideou radikální nacionalismus, převládaly ve značně ještě nevyhraněném myšlenkovém světě druhých neujasněné ideje socialistické.

* * *

Roku 1892, zvláště v jeho druhé polovině, se zkomplikovaly vnitropolitické poměry v Rakousku, a to až k vládní krizi. Dubnový výnos ministra spravedlnosti, hr. Schönborna, o rozdělení soudního okresu Police n. M. na český soudní okres polický a soudní okres Teplice n. M., obydlený Němci, znamenal pokus začít s rozdělováním Čech na dvě oblasti — českou a německou — cestou administrativních opatření s pominutím zastupitelských orgánů. Avšak tento pokus narazil na rozhořčený odpor celé české veřejnosti. Nejen mladočeši, ale i staročeši, ba i konservativní velkostatkáři vystupovali proti tomu, aby se tímto nezákonným způsobem prováděla rozhraničovací politika. Dokladem nesouhlasu staročeků s postupem Taaffovy vlády byl i odchod jejich představitele Aloise Pražáka z vlády.

Staročeši stále ještě věřili v možnost svého návratu ke kormidlu české politiky a proto nemohli být zcela lhostejní k veřejnému mínění, jež rozhořčeně odmítalo postup vlády.

Ani situace uvnitř mladočeského tábora nebyla v této době příliš přehledná. Ukazovalo se znovu, že se ve straně vytvořila dvě křídla, oportunistické a radikální, avšak i uvnitř těchto křídel byly rozdílné názory. Konservativní šlechta pro své plány počítala, že se jí z oportunistického křídla mladočeků podaří vytvořit novou stranu, která by byla s to soustředit kolem sebe všechny umírněné elementy v českém voličstvu a tak nahradit staročechy, o jejichž životaschopnosti si Karel ml. Schwarzenberg a jeho političtí přátelé nedělali žádné iluze.

Události po Schöbornově nařízení znamenaly další aktivisaci radikálů. Doposud byly v mladočeské straně dvě skupinky krajních radikálů. Vašatý, který získal několik křiklounů svými carofilskými a antisemitskými hesly, nemohl se stát střediskem významnější radikální frakce. Druhou skupinkou byli někteří redaktoři Národních listů, představovaní zvláště Karlem Tůmou. Ti byli státoprávními radikály z přesvědčení. Jejich přesvědčení a zručné pero mělo pro mladočeskou stranu svůj význam, protože jí pomohlo získat nemálo stoupenců. Tito redaktoři měli určitý — pro Julia Grégra velmi cenný — vliv na veřejné mínění. I jiní mladočeští vůdcové dělali řadu věcí tak, aby jich Národní listy mohly agitačně využít. Na podzim 1892 vystoupili mladočeši na zemském sněmu opět jednou s návrhem státoprávní adresy. A pravdě-

podobně z této doby pochází Heroldův nedatovaný dopis Eimovi, jemuž se tato akce nelíbila. Herold píše o podání adresy: „Jsem přesvědčen, že na situaci to nezmění ničeho, naopak, že jest lépe, že se tak stalo, nebo již žurnalisté to očekávali a nepodání by se bylo ve veřejnosti vykládalo za ústup od státoprávního programu.“¹⁾ Tito žurnalisté, zdá se, nebyli ti, kdož by vždy vědomě klamali veřejnost, částečně museli mladočeští politikové klamat i své žurnalisty. Nebyli to však lidé, kteří by byli schopni organisovat samostatné radikální křídlo ve straně. Vadila jim v tom mimo jiné také existenční závislost na Juliu Grégrovi.

Tyto oba radikální směry neměly tedy pro celkovou politiku strany vážnějšího významu; postavení jejího vedení neoslabovaly, jen posici skupiny bratří Grégrů a Engla v něm posilovaly. Ovšem studenti pokrokáři měli v řadě otázek jiný názor. Ani mezi nimi nebylo politické jednomyslnosti. Jinak smýšlel v podstatě jen krajně radikální mladoček Alois Rašín, jinak Antonín Hajn, ovlivněný jak socialistickými idejemi, tak i náhledy realistů, jenž usiloval o samostatné promyšlení řady vážných otázek. Názorové rozdíly nebyly však tak silné, aby zabraňovaly společnému vystupování pokrokářů v politickém životě. Od léta 1892 Časopis českého studentstva stále více naznačoval, že skupina, která se kolem jeho redakce vytvořila, chce vstoupit jako nový činitel do politického života a věří, že se jí podaří dostat se do čela stoupající vlny radikalismu. Neměla však sama dost prostředků k vydávání novin či týdeníku, což bylo prvním předpokladem k významnější roli v politickém životě.

Dne 13. října byla otištěna v Časopise českého studentstva zpráva, že se připravuje vydávání politického, sociálního a literárního týdeníku. Bylo proto ustaveno vydavatelské družstvo s podíly po 25 zlatých.²⁾ V tomto družstvu měli vlivné slovo někteří mladší ctižádostiví pražští advokáti jako Černohorský, Kliment, Baxa, z nichž poslední měl aslepoň zčásti podobné radikální názory jako někteří studenti, ale prvním dvěma zcela zřejmě šlo pouze o to nalézt odrazový můstek pro svou politickou kariéru v mladočeské straně. Thun ve velmi zajímavé důvěrné, vlastnoručně stylisované zprávě o situaci v mladočeské straně je charakterisoval: „V Praze samotné panuje v některých kruzích nelibost nad Grégrovou hegemonií a byla tu, ovšem nejprve neznámými osobnostmi, jako dr. Černohorským, Klimentem, Badinou, projednávána otázka založení nového listu ve výše zmíněném [radikálním — J. H.] směru proti Národním listům.“³⁾ Této skupině nejvíce vadilo to, že za dané konstelace nemohla v mladočeské straně prorazit ke kariéře, po které tolik toužila. Za nimi a vedle nich se také často vyskytuje ctižádostivý, snaživý, schopný a zámožný Heřman

¹⁾ Literární archiv Národního musea (dále LANM), pozůstalost Eimova, nedatovaný dopis Heroldův Eimovi. Podle souvislostí usuzují, že se týká událostí podzimu 1892.

²⁾ Časopis českého studentstva (dále ČČst), roč. 4., str. 309.

³⁾ SÚA, PM 1891—1900 (dále jen PM), 8/1/15/1 čj. 324 z roku 1893

Janda, syn známého řepářského vůdce Václava Jandy z Budohostic, poslanec a pozdější předseda Zemědělské rady. V létě 1893 pronikl nejen do výkonného výboru, ale po dobu Englova pobytu v Karlových Varech jej i zastupoval ve funkci jednatele. S takovými lidmi se spojili vůdcové pokrokářů a společně založili pondělník Neodvislost, jehož redaktorem byl Antonín Hajn a v jehož vydavatelství byli Dr. K. Černohorský, V. Březnovský, A. Švagrovský, Zelenka, J. Brdlík, V. Štěpánek, R. Purghart, J. O. Jech, H. Janda, Niklfeld, K. Vendulák, A. Štorch, J. Sokol a jiní.⁴⁾ První číslo vyšlo 12. prosince 1892.

Vydáním nového časopisu byly vrženy kostky v ostrém zápase o vedení v mladočeské straně. Vedle ústředního orgánu, který více či méně ohrázel názory obou směrů v hlavním, Grégrovsko-Englovsko-Heroldovském táboře, tu byl realistický týdeník Čas a na druhé straně radikální Neodvislost. Do Neodvislosti skládali své naděje všichni pokrokáři a při expedici jejího prvního čísla pomáhalo mnoho dobrovolníků z řad dělnických pokrokářů. Antonín Pravoslav Veselý na to vzpomíná a dodává, jak velké zklamání jim způsobil jeho obsah i obsah dalších čísel, která neměla místa pro problémy sociální, tím méně pro socialismus, ale byla jen jakýmsi radikálnějším vydáním Národních listů.⁵⁾

Největší peněžní subvenci — 1000 zl. — poskytli Heřman Janda⁶⁾ a známý pražský nakladatel Eduard Beaufort, člen Klubu národní strany svobodomyšlné. Jandovi šlo asi též o to postavit proti rolnickému radikalismu Štastného jako protiváhu skupinu hlučného nacionalistického radikalismu, protože vcelku dobře chápal, že pouze v ovzduší silně nacionalistické nálady bude možno předejít rozpadu jednotného mladočeského tábora, zabránit vytvoření samostatné rolnické strany. Thun měl, zdá se, pravdu, když soudil, že vzniku rolnické strany se mladočeští vůdcové již tehdy velice obávali.⁷⁾

Radikální skupina v mladočeské straně, která v Neodvislosti, tak nadšeně připravované a podporované pokrokáři, našla svou tribunu, zaměřila svou agitaci proti realistům. V odporu vůči realistům však nebyli radikálové sami. Vystoupila proti nim na přelomu roku 1892—1893 i vedoucí mladočeská skupina, představovaná Juliem Grégrem a Národními listy. Jak k tomu došlo? Realisté vstupující do mladočeské strany nepočítali s tím, že by v ní trvale měli hrát podřadnou úlohu. Zachovávali si charakter samostatné politické frakce, udrželi si svůj orgán, byť za cenu Kramářových i Kaizlových finančních obětí. Nevylučovali, že v budoucnu vystoupí opět samostatně.⁸⁾ Na

⁴⁾ A. P. Veselý: Omladina, a pokrokové hnutí (1. vyd., Praha 1902), str. 117. (Dále A. P. Veselý: Omladina.)

⁵⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 116, 117.

⁶⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 114.

⁷⁾ Viz PM 8/1/15/1, čj. 324 z roku 1893.

⁸⁾ J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 201—202. Kramář 29. 10. 1892 napsal Kaizlovi o časopisu, který byl trvale pasivní: „Co je nám Chronos (tj. Čas)? Dnes nic a má jen účel, aby tu bylo něco starého, pevně zakořeněného pro daný okamžik, kdy zas vystoupíme se svým.“

vlastní pěst jednali realisté s vůdcem konservativního velkostatku, hrabětem Hohenwartem, ve chvíli, kdy spor mezi Taaffem a německými liberály vyvrcholil po Taaffově prohlášení, že znovu obsadí místo českého ministra-krajana.⁹⁾ Toto jednání vyvolalo u strany konservativních velkostatkářů naděje, že se jim podaří vytvořit za pomoci realistů a umírněných mladočechů stranu středu, která nahradí staročechy a izoluje radikální směry. S touto stranou by pak mohli počítat jako s případným koaličním partnerem, jenž by nahradil německé liberály a posílil posici konservativních velkostatkářů, kteří by i nadále mohli držet oba rivaly — českou i německou buržoasii — v šachu. Schwarzenberg se ve svém dopise Thunovi netajil s tím, že by mu bylo milejší, kdyby základem nové strany byli politikové jako Adámek či Schwarz, ale že ani proti Kaizlovi a Kramářovi by neměl námitek. Masaryk se mu zdál pro významnější politickou kombinaci nevhodným partnerem.¹⁰⁾ Kramář v duchu možného obnovení pravice promluvil 15. prosince 1892 v rozpočtové debatě: „Mluví se tak často o znovuzřízení staré pravice. Pravím docela odkrytě, že jsme k tomu odhodláni...“¹¹⁾ Dále uváděl sice podmínky, za nichž by se tak mohlo stát, nicméně citované místo narazilo na prudký odpor. Začalo to již způsobem, jímž podal Eim o tomto projevu zprávu v Národních listech. Potom se rozvinula celá kampaň proti realistům. Radikálové v Neodvislosti věnovali této otázce nemálo pozornosti. Již v úvodních prvních číslech bylo rozporu s realismem věnováno mnoho místa a v 4. a 5. čísle vyšla dlouhá studie pod titulem „Radikalismus a realismus“, kde bylo realismu vytýkáno, že podlamuje opoziční hnutí českého národa.¹²⁾

Tón a způsob psaní, jehož používala Neodvislost v tažení proti realistům, se nikterak zásadně nelišil od stylu Národních listů ani od názoru většiny výkonného výboru. Na jeho schůzi 29. prosince 1892 Julius Grégr podle konfidentské zprávy prohlásil, že „sice vždy mluvil proti poručnickování poslanců ze strany klubu, že však přece musí býti všemi dodržovány hlavní principy programu a taktiky“. To, jak soudil, musí platit i pro realisty. Budou-li však „přes vážné napomenutí dále prováděti svoji vlastní politiku, pak je třeba je přinutit k tomu, aby sami vystoupili z klubu“. V duchu tohoto Grégrova projevu vyzněla i celá schůze výkonného výboru.¹³⁾ Celý spor s realisty byl projednáván na další schůzi výkonného výboru 3. ledna 1893 a bylo rozhodnuto ne-

⁹⁾ Jednání Kaizla a Kramáře s Hohenwartem proběhlo 30. listopadu 1892. Kaizl a Kramář nebyli k němu pověřeni svým poslaneckým klubem. Kaizl o tomto jednání ve svém deníku píše: „30. listopadu r. 1892 o 10. hod. dop. Já, Kramář, Hohenwartovi odepřeli jsme hlasovat pro disp. fond, ale že dále budeme v jakémsi sblížení jednati.“ Viz J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 209.

¹⁰⁾ StA Děčín. Pozůstalost Thunova.

¹¹⁾ J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 217.

¹²⁾ Neodvislost, roč. 1., č. 4, 2. 1. 1893, str. 1—3; č. 5, 9. 1. 1893, str. 3—4.

¹³⁾ PM 8/1/15/1 čj. 20 z r. 1893 — o schůzi výkonného výboru nás nejdůkladněji informuje tato konfidentská zpráva. Zdá se, že se opírá o dobré informace, neboť také stručnější Kaizlova poznámka o ní v deníku se s ní shoduje v celkovém obrazu nálady a názorů Julia Grégra — Kaizl: Z mého života, sv. 3., s. 218.

vylučovat realisty z poslaneckého klubu.¹⁴⁾ Ostře proti realistům a proti kompromisnímu rozhodnutí hovořil Eduard Grégr na schůzi klubu národní strany svobodomyšlné v Praze: „Můj bratr Julius hřeje hada na prsou, i když ví, kam ctižádost Masaryka a Kaizla míří.“ Pražský advokát dr. Kliment se pokusil agitovat přímo v Kramářově volebním okrese proti němu.

Kramářův případ byl nakonec před výkonným výborem 16. ledna urovnán, při čemž prý Engel dal najevo svůj odpor vůči Karlu Kramářovi, jehož označil za „ctižádostivého snaživce, jemuž není rovno“.¹⁵⁾ Pokus o sblížení mladočechů s Taaffem, který podnikli Kaizl a Kramář, byl definitivně vyřizen. Realistům ve chvíli, kdy jim hrozilo vyloučení ze strany, pomohlo mimo jiné i to, že vedení strany pokládalo za nebezpečné se s nimi rozejít v době, kdy se mladočeši chystali politicky zakotvit na Moravě, kde realisté měli vliv na nejvýznačnějšího a díky svým Moravským listům i nejvlivnějšího představitele mladočechům blízké lidové strany — Adolfa Stránského.

V kampani proti Kramářovi se velice exponoval žurnalista a politik, který jinak netajeně dával najevo svůj odpor proti radikalismu — Gustav Eim. Jeho postup vůči Kramářovi vzbudil podivení mezi lidmi, kteří znali jeho skutečné smýšlení. E. Albert jej 12. března navštívil a napsal pak o tom Rezkovi: „Dnes jsem byl u Eima a sdělil jsem mu, nejmenuje nikoho, co soudí o Janusově myslu jeho. Odpověděl mi trefně, že by český národ po druhé (jako za Beusta) byl všeho kreditu zbaven, kdyby z té kruté oposice po dvou letech zase lezl k oportunistu. Škoda by tím byla větší, poněvadž mladých nikdo nechce. Zadarmo bychom tak pozbyli svého renomé a řeklo by se: „Ti Čechové ani dvě léta v oposici ostati nedovedou.“¹⁶⁾ Eim v tomto výroku dobře vystihl smýšlení celé skupiny politiků typu Heroldova, jež sice stejně jako realisté viděla svůj cíl v takové politice, která by české buržoasii mohla přinést konkrétní prospěch — a tou se zdála být za dané situace jen politika oportunistická — ale soudila, že není ještě čas říkat to otevřeně jak s ohledem na veřejné mínění doma, tak i s ohledem na politické partnery ve Vídni.

Dne 5. února 1893 vydal Taaffe nový vládní program, který byl jen příznáním krize, v níž se jeho systém octl. I když z celého znění programu bylo zřejmo, že je vlastně nezávaznými námluvami u německé levice, nenašel ani tam nijak vřelého přijetí. Odpověď Plenerovy strany zněla, že očekává činy. Taaffe se rozhodl. Opět se vrátil ke své taktice z punktačního roku a pokusil se dokončením rozhraničování v Čechách získat německé liberály.

V mladočeském tisku začal opět převládat velmi ostrý oposiční tón. Dr. Kučera, který měl vliv v pražském Klubu národní strany svobodomyšlné a jenž nebyl říšským poslancem, začal rozvíjet na půdě Klubu i jinde agitaci pro „nejostřejší oposici“. Na pravidelné schůzce Klubu 31. 1. 1893 žádal, aby

¹⁴⁾ PM 8/1/15/1 čj. 325 z r. 1893 — konfidentská zpráva, zápis v Kaizlově deníku.

¹⁵⁾ PM 8/1/15/1 čj. 864 z r. 1893.

¹⁶⁾ LANM — pozůstalost Rezkova, Albertův dopis z 12. 1. 1893.

čestí poslanci opustili říšskou radu v tom případě, kdyby se konservativní velkostatkáři z Čech spojili s koalicí. Tato pasivní resistance měla být doprovázena hrozbou, že celý národ přejde k nejostřejší oposici, nebude-li do určité doby vyhověno jeho státoprávním požadavkům. Tato „nejostřejší oposice“ se měla projevit v tom, že by samosprávné úřady odepřely vykonávat funkci státního aparátu v přenesené působnosti, že by občané bojkotovali státní úřady a byl by zřízen národní fond pro podporování rodin uvězněných. Rodiny by prý také měly působit na své příslušníky ve vojsku, aby nebyli zrádci.¹⁷⁾ Tento Kučerův projekt, jehož hlavní myšlenku — pasivní resistenci na říšské radě — opakoval pak i na veřejných voličských schůzích, nebraly úřady příliš vážně. Pro rozvinutí podobné celonárodní akce scházely objektivní předpoklady. Vždyť výzvy k odepření výkonu přenesené působnosti byly dávány již v roce 1892 v souvislosti s Schöbornovým nařízením o rozdělení polického okresu. Úspěch byl již tehdy nepatrný. Snad pouze v Horažďovicích došlo k pokusu tuto instrukci realizovat. Poměrná slabost mladočechy tak halasně hláсанé radikální oposice zaujala pozornost značky -e. j.- (F. V. Krejčího) v Pelclových Rozhledech. V článku „Jaká je politická výchova českého lidu“ hledal příčinu slabosti české oposice u vrstev hospodářsky závislých — inteligence a dělnictva — v této jejich závislosti, u rolníků a živnostníků v přílišném respektu ke státní moci, zděděném z dob útisku.¹⁸⁾ Měl jistě kus pravdy, druhá část byla v tom, že všichni viděli celkem jasně, co by mohli ztratit, velmi mlhavě však to, co by mohli získat. Zatímco uvnitř mladočeské strany znovu ožíval spor mezi Juliem Grégrem a realisty — velmi prudce vzplanul na schůzi výkonného výboru 11. února 1893¹⁹⁾ — pocítovali konservativní velkostatkáři stále více tlak ze všech stran, aby se naprosto rozešli s mladočechy a přimkli k politice dvora. Toto úsilí o získání jejich přízně nebylo bez úspěchu.

* * *

Těžiště politického zápolení stran se po odročení říšské rady 24. března 1893 přesunulo do Prahy, kde bylo 6. dubna 1893 zahájeno zasedání zemského sněmu. Na zemském sněmu se mělo, podle přání jeho německých občanských členů, pokračovat v projednávání punktačních předloh o správním rozdělení Čech podle jazykové hranice.

Hned při zahájení sněmu předložila vláda čtyři předlohy týkající se ohraničení soudních okresů, a to: návrh na zřízení okresního zastupitelstva v Tep-

¹⁷⁾ PM 8/1/15/1 čj. 1369 z r. 1893 — konfidentská zpráva.

¹⁸⁾ Rozhledy, roč. 2., str. 2.: „Otázka radikální oposice ovládá všechny veřejné diskuse v Čechách. A tu na otázku: jest v této době lid náš schopen vstoupiti do skutečné radikální oposice? odpovídáme rozhodně: ne.“

¹⁹⁾ LANM, pozůstalost Englova, 6 S 83, zápis ze schůze výkonného výboru, 11. 2. 1893. Engel tu žádal: „Ať také realisté postaví se samostatně co strana více oportunistická, a bude-li tu i tam při vůdcích poctivost a loyálnost, může vzejíti z toho i politický prospěch.“

lici n. M., jenž vlastně měl pouze po samosprávné linii dokončiti rozdělení soudního okresu polického, cestou nařízení již provedené; návrh na zřízení nových soudních okresů v Janově a Staršově, čímž by byly podle jazykové hranice rozděleny národnostně smíšené soudní okresy Litomyšl a Polička; návrh na ohraničení (podle jazykové hranice) soudních okresů: lanškrounského, králického, Ústí n. O. a zřízení nového soudního okresu v Jablonném (okres Žamberk); a konečně návrh na zřízení krajského soudu v Trutnově pro německé soudní okresy v Podkrkonoší. Tyto předlohy narazily na rozhořčený odpor mladočeských poslanců, kteří v nich právem viděli uskutečňování punktací. Žádali, aby tyto vládní předlohy byly odkázány komisi vyrovnávací, tj. komisi, která byla zemským sněmem zřízena pro projednávání předloh souvisejících s punktacemi. Avšak staročeši s nimi nesouhlasili a byli pro příkázání těchto předloh komisi pro záležitosti obecní a okresní, která se zabývala běžnou agendou změn obecních a okresních hranic. Mladočeši podali ještě další návrh, a to na zřízení zvláštní třicetišestičlenné komise jen pro projednání těchto předloh. Byl pochopitelně též zamítnut. Na návrh velkostatkářského poslance hr. Buquyoe byly předlohy hlasy velkostatkářských, německých a staročeských zemských poslanců příkázány komisi pro záležitosti obecní a okresní. Velkostatkáři a němečtí poslanci ihned vyměnili polovinu svých zástupců v této komisi a zvolili do ní své přední politické představitele a znalce. V komisi nebylo dosaženo shody v názorech. Pro vládní návrhy se plně vyslovili němečtí poslanci, rozhodně proti mladočeši; velkostatkáři se sice neztotožnili s vládním návrhem na vymezení obvodu krajského soudu v Trutnově, jenž byl projednáván první, avšak pro samo vytvoření tohoto krajského soudu se vyslovili. Jejich návrh, kdyby byl sněmem přijat, byl by vládě umožnil formou nařízení zřídit krajský soud v Trutnově a stanovit jeho hranice podle svého vlastního uvážení, protože podle zákona vláda byla sice povinna před změnami ve správním rozdělení Čech vyžádat si dobré zdání zemského sněmu, nebyla však jeho zněním vázána ve svém rozhodování. Návrh velkostatkářských poslanců vyhovoval přání vlády v hlavní otázce tohoto sporu, v otázce zřízení krajského soudu v Trutnově a námitky v otázce obvodu působnosti tohoto soudu bylo možno pomínout.

Velkostatkáři se rozhodli pro tento postup již dříve, chtěli předstírat, že se nejedná o punktační předlohu. Předat její projednávání komisi pro záležitosti obecní a okresní — to bylo rozhodnutí výkonného výboru jejich klubu již 2. března 1893.²⁰⁾ Taaffe informoval o rozhodnutí velkostatkářů Plenera, který nebyl nadšen tím, že zákon projednává komise pro záležitosti obecní a okresní, že bude zároveň projednáván Trutnov i Slaný, ale nakonec souhlasil, protože, jak píše ministr Schöborn Taaffovi, „politicky jeho strana potřebuje

²⁰⁾ StA Děčín, pozůstalost Fr. hr. Thuna, C I./II., č. 246, opis usnesení výkonného výboru konservativních velkostatkářů z 2. března 1893.

provedení jakéhokoliv vyrovnání“.²¹⁾ Během jednání komise podala vláda ještě další návrh na zřízení krajského soudu, a to českého krajského soudu ve Slaném, pod jehož kompetenci by spadala část dosavadního obvodu zemského soudu v Praze a české okresy podléhající dosud krajským soudům v Litoměřicích a v Mostě. Tímto zdánlivým ústupkem, který měl s pomocí místních zájmů podlomit mladočeský odpor, nebylo dosaženo významnějšího úspěchu. Mladočeská strana se postavila pochopitelně proti a právě tak i slánská samospráva. Rakovníčtí měšťtí otcové se však za této situace exponovali pro zřízení nového krajského soudu místo ve Slaném v jejich městě. Podobný případ stavění místních zájmů nad celkové politické úsilí projevila i deputace vyslaná z Kyšperku, která žádala, aby byl v tomto městě zřízen okresní soud.

Jednání komise probíhala v neklidném ovzduší. Mladočeši všestranně agitovali proti trutnovské předloze a bylo zřejmé, že staročeši budou jen stěží moci odolat tlaku, který byl ze strany voličů a celé české veřejnosti na ně vyvíjen; na straně stoupců předlohy se nepodařilo dosáhnout dohody mezi německými liberály a velkostatkáři, a ani v řadách velkostatkářů nebyla úplná názorová jednota, leč k otevřené roztržce tu nedošlo.²²⁾

Když komise 4. května přistoupila k závěru projednávání návrhu na zřízení krajského soudu v Trutnově, bylo zřejmé, že v jádře otázky, zřídit či nezřídit, budou mladočeši přehlasováni. Komise nedospěla k žádnému usnesení; všechny návrhy, jak mladočeský na přechod k dennímu pořádku, tak německý na zřízení krajského soudu v Trutnově, do jehož obvodu by spadaly jen okresy vcelku německé, tak i velkostatkářský, který pořadoval, aby do obvodu tohoto krajského soudu připadly i české soudní okresy úpický a případně i polický, zůstaly v menšině. O tomto jednání měl referovat německý poslanec dr. Funke jako zpravodaj na plenární schůzi sněmu.²³⁾

Zatímco v komisi probíhala tato jednání, za nichž bylo stále zřetelnější, že konservativní velkostatkáři svým postupem chtějí vlastně vládě umožnit, aby ústupkem v této otázce získala podporu německých liberálů, probíhala v plénu zemského sněmu vleklé projednávání rozpočtové předlohy. Mladočeši úmyslně jednání protahovali, užívali při tom zatím pouze věcné obstrukce. Tón psaní jejich tisku se zostřoval. Vedle stále se opakujících protistaročeských výpadů byl to zejména konservativní velkostatek, proti kterému Národní listy a ostatní časopisy vystupovaly. Mladočeši se také pokusili vytvořit z těch

²¹⁾ StA Děčín, pozůstalost Fr. hr. Thuna, C I./II., č. 247, dopis ministra hr. Schöborna Thunovi, sine dato, podle souvislosti z doby počátku či spíše těsně před počátkem jednání na zemském sněmu, tj. těsně před nebo kolem 6. dubna 1893.

²²⁾ Zajímavým dokladem je dopis Thunův „milému bratranci“ Fritzi Zdenkovi, podle souvislosti ministru Schöbornovi, z 20. dubna 1893 (PMT, 1891—1900, čj. 7 G. P. z roku 1893).

²³⁾ Celé vyličení událostí kolem jednání o zřízení krajského soudu v Trutnově na zemském sjezdu obsahuje zpráva o jednání komise pro záležitosti obecní a okresní. Viz: IV. výroční zasedání českého sněmu z r. 1889. Tisk CXXXIX. Z hlediska mladočeské strany pak zpráva Antonína Čížka, tajemníka mladočeského klubu, opravená Emanuelem Englem a uložená v jeho pozůstalosti v LANM.

velkostatkářů, kteří jim byli názorově blízcí, stranu „národních velkostatkářů“, avšak získali podporu jen 36 velkostatkářů a proto se jim nepodařilo svůj plán realizovat.

Mladočeská politika byla tlačena stále více k radikálnímu postupu. V takové chvíli bylo pro ni velmi cenné, mohla-li proti vládě manifestovat svůj vliv i na ulicích Prahy, a bylo-li by to možné, i jinde.

Nikdo ovšem nemohl očekávat v tehdejší době, že snad na ulicích uspořádají demonstrace mladočeští voliči, živnostníci a jiní měšťtí či dokonce venkovští voliči. Jediný pokus o uspořádání rolnického manifestačního projevu pro mladočeské požadavky na jaře 1893, pokus uspořádat opět rolnický tábor na tradičním místě na úpatí Řípu žalostně ztroskotal.²⁴⁾

* * *

Avšak mládež, která byla odhodlána manifestovat na ulicích proti mnohému, s čím nesouhlasila, mohla být mladočeské politice užitečná. Byla ochotna vystupovat na ulicích proti jakémukoliv útlaku — bylo třeba pouze názorně ukázat mladočeský politický boj jako boj proti útlaku. Nutno říci, že do nemalé míry boj mladočeské strany na jaře 1893 vskutku byl shodný s bojem proti národnímu útlaku, proti důležité složce bezpráví.

Josef Holeček se ve své Tragedii Julia Grégra s odstupem let zamýšlí nad poměrem mladočeského vůdce k radikální mládeži. Píše: „Julius Grégr, maje v úmyslu předvésti protivníkům před oči všechnu sílu českého tábora, potřeboval i ukázati, že mu nescházejí ani ‚argumenty ulice‘. K tomu mu přicházela právě vhod Omladina, živý kvas a kyp, odhodlaná, sebeobětavá, na vše připravená. Když ho Němci denuncovali, že je tajným organisátorem Omladiny, nemohl říci ‚ne‘, neboť Omladina byla velmi ostrá zbraň, která budila v protivníku hněv a nenávisť, ale i postrach a respekt.“²⁵⁾ Jinými slovy, odhodlaná a obětavá mládež, která ve svém boji byla ochotna postavit se i za mladočeské požadavky, měla pro radikální politiky mezi mladočechy nemalou cenu. Byli to však mladočeši, kdož její hnutí vyvolali v život? Byla to jejich ideologie, která je ovládala? Na to je nutno odpovědět, že ne. Hnutí mládeže vyrostlo v ovzduší optimismu a elánu, víry v účinnost demonstrací, v ovzduší, ve kterém se státní a policejní útlak stále hůř snášel. Mladočeši a jejich tisk ovlivnili tuto mladou generaci, ale jejich vliv nebyl jediným, ani hlavním. Mládež chtěla více v národní otázce, byla mnohem rozhodněji demokratická, měla i řadu ideálů socialistických, což se týká i studentských pokrokářů a jimi ovlivňované skupiny dělnických pokrokářů — omladinářů, nemluvě o sociálních demokratech.

Mládež měla odvalu a elán, nelíbila se jí „státnická“ váhavost mladočechů, nevyhovovala jí ani trpělivá, pomalá organizační a osvětová práce, na kterou

²⁴⁾ Neodvislost č. 27, 12. 6. 1893 píše o naprostém nezdaru tohoto tábora, který ztroskotal na úplném nezájmu místních občanů.

²⁵⁾ J. Holeček: Tragedie Julia Grégra (Praha, 1914), str. 324—325.

se zaměřili v této době sociální demokraté. Chtěla rychlé změny, chtěla bouřlivý odpor proti tomu, co všechny tísnilo, chtěla činy. Této touze po činech již nemohlo vyhovovat spiklenecké kroužkaření, chtěla víc. Chtěla demonstrace, projevy. Prvním takovým projevem, který vzrušil Prahu roku 1893, bylo vytlučení oken páteru Škrdlemu.

Došlo k němu 2. února 1893. Předcházela mu ukázněná manifestace většího množství mladých lidí — Bohemia uvádí 150, Národní listy přes 300 osob — kteří vzpomněli památky filosofa Augustina Smetany u jeho hrobu na karlínském evangelickém hřbitově bezprostředně po výročí jeho úmrtí dne — 1. 2. 1851. Vzpomínka u hrobu „exkomunikovaného“ měla jasně proticírkevní charakter. Tento proticírkevní charakter demonstrace se projevil ještě zřetelněji v další její části, když mládež, především dělnická, ale také někteří studenti,²⁶⁾ se odebrala na Žižkov, kde na Komenského náměstí provolala „Pereat!“ pod okny pátera Škrdleho, ztropila mu tam kočičinu a posléze mu také vytloukla okna. Žižkovské demonstrace se účastnilo již více lidí. Národní listy hovoří o několika stech, Bohemia asi o 1000 osobách.

Kdo to byl páter Škrdle? Proč se zrovna proti němu obrátil hněv mládeže? P. Tomáš Škrdle byl redaktorem měsíčníku Vlast, „časopisu pro zábavu a poučení“, ve kterém krátce před tím uveřejnil ostrý článek proti Janu Nerudovi, nedávno zesnulému. Na tento projev odpověděli čeští spisovatelé protestním provoláním, které bylo uveřejněno v mladočeských a pokrokářských časopisech²⁷⁾ a souhlasně komentováno i v sociálně demokratickém tisku.²⁸⁾ Ale mládeži nestačila taková forma odsouzení. Šlo jí o víc než jen o Škrdleho a jeho časopis. Soudila, že tento útok na všem tak drahého velikána české kultury je jenom jedním z projevů klerikalismu, který za podpory rakouského státu velmi nemile tísnil celý český kulturní život a zvláště jeho nejdůležitější složku, školství. Česká mládež jej stále tíže snášela. Katechetové měli rozhodující slovo v učitelských sborech, pronásledovali někdy ty děti, u nichž právem cítili, že se vymykají jejich ideologickému vlivu. O řadě soudních procesů katechetů s proletářskými ženami najdeme zprávy v tehdejších novinách v rubrikách ze soudní síně. Končily sice malými tresty, ale dokazovaly, že donucování dětí k náboženské výuce a k pravidelné návštěvě kostela naráželo v dělnických rodinách na odpor. Česká demokratická kultura byla protiklerikální, a to uvědoměle, na základě historických tradic. Tato protiklerikální tendence nacházela živnou půdu ve spontánně bezvěrecké dělnické třídě. Nebyla to však jen otázka církve samotné. Církev se ztotožnila se státem a lid v ní viděl představitelku státní ideologie, a to právem.

Jednou ze zbraní církve byl klerikální tisk, v němž tato ideologie byla hlá-

²⁶⁾ A. P. Veselý uvádí, že demonstrace se účastnili Rašín, Sokol, Škába a jiní — Omladina, str. 176.

²⁷⁾ Např. Neodvislost, č. 9, 6. 2. 1893, str. 7.

²⁸⁾ Sociální demokrat, 4. 2. 1893.

sána často dosti dovednými pisateli, kteří využívajíce náboženského cítění části českého lidu se snažili zajistit mezi těmito lidmi půdu pro organizování klerikálního hnutí a později strany, která za podpory mocných tehdejší říše se měla stát oporou v boji proti demokratickým a pokrokovým silám v českém národě.

Vytlučení oken páteru Škrdlemu bylo věcí mladých lidí, a to jak pokrokářů, tak sociálních demokratů, i mnoha těch, kteří prostě sympatisovali s radikálním bojem za demokracii a socialismus a nestarali se příliš o programové rozdíly mezi těmito dvěma směry.

Sběh, hluk, kamení a zmrazky, které lítaly do oken bytu pátera Škrdleho, probudily státní policii, umístěnou na Žižkově. Policisté přiběhli, aby účastníky rozehnali. To se jim však nepovedlo hned napoprvé a museli se dokonce i na chvíli stáhnout před kamením, které na ně demonstranti házeli. Teprve po příchodu posil rozehnali shluk mládeže a několik z nich zatkli. Při zatýkání došlo k řadě ostrých srážek mezi policisty a demonstranty, při nichž na šavle policistů bylo opět odpovídáno kameny. Zatčení Josef Dobrovský, Jáchym Havlena, Matěj Sokola, Kateřina Salabová, Karel Včelka, Václav Klatovec, Josef Heberle a Antonín Nový byli postaveni před soud a odsouzeni celkem k 3 letům, 10 a půl měsícům žaláře. Nejdělsím vězením byli potrestáni Josef Dobrovský a Jáchym Havlena, oba po 15 měsících žaláře. Kdo to byli? Pokrokáři? Ne, to byli sociální demokraté, byli jimi již tehdy a zůstali jimi i později, vždyť Jáchym Havlena i Josef Dobrovský byli pak předními pracovníky sociální demokracie.²⁹⁾ Ostatně i Národní listy nepřímě dosvědčují, že zatčení byli socialisty. Jejich zpravodaj napsal: „Všichni zatčení měli široké klobouky a červené nákrčníky“³⁰⁾ — odznaky to sociálních demokratů. Bohemia viděla jednu z příčin demonstrace proti Škrdlemu v tom, že „není jen redaktorem ‚Vlasti‘, ale též vydavatelem ‚Dělnických listů‘ [správně má být Dělnických novin — J. H.], ... které sledují křesťansko-sociální tendence“ a soudí proto, že podnět k demonstracím vyšel od „socialistické strany“.³¹⁾ Zdá se, že Bohemia se mylí, podnět vyšel od účastníků protiklerikální demonstrace u hrobu Augustina Smetany, avšak žižkovští sociální demokraté to byli, kteří dodali demonstraci proti Škrdlemu její mohutnost.

O deset dní později došlo k značně klidnějším projevům skupiny mladých lidí — zúčastnil se jich též známý pak Ziegloser³²⁾ — po pohřbu významného osmačtyřicátníka a tehdy mladočeského poslance Aloise Pravoslava Trojana. Skupina asi 100 studujících — uvádějí ‚Národní listy‘ — se po jeho pohřbu odebrala na Karlovo náměstí k Hálkovu pomníku, kde zpívala vlastenecké

²⁹⁾ Národní listy, 28. 2. 1893.

³⁰⁾ Národní listy, 3. 2. 1893.

³¹⁾ Bohemia; 3. 2. 1893 — celkové vylíčení podle podrobných zpráv v těchto dvou časopisech.

³²⁾ Podle Ziegloserových zápisků zabavených policií; uloženo v německém překladu PM 8/1/17/1 čj. 9211 z r. 1893.

písňe. Pak táhli na Betlémské náměstí, kde zazpívali, provolali slávu Dru Podlipnému, „Pereat“ provolali před Německým domem; po delším procházení různými ulicemi pak zase „Slávu!“ Dru Heroldovi pod okny jeho vinohradského bytu. Průvod, který měl celkem charakter demonstrativního holdu mladočeské straně, se rozešel před redakcí Národních listů. Několikrát se srazil se strážníky, nikdo však nebyl zatčen.³³⁾

* * *

Projevy, schůze a i tisk připravovaly mládež k větším akcím. Otázka pokrokařského tisku se stává na jaře 1893 velmi důležitou. Po kladenském sjezdu se vrátila Omladina do rukou Lorencových, jemuž bylo přidáno šestičlenné vydavatelstvo. František VI. Lorenc si však Omladiny hleděl mnohem méně než v prvním období svého redaktorství. Vydával současně dále svůj Pokrok, a to na Smíchově. Byl jeho redaktorem, vydavatelem i nakladatelem. Psal v něm výhradně o otázkách spiritismu, o němž napsal článek i do Škábových Nových proudů. Omladině se věnoval stále méně a také její úroveň po stránce žurnalistické, byla o mnoho nižší než bývala v prvním období jeho redaktorství. V Praze probíhaly neustále spory mezi mládeží pokrokařskou a sociálně demokratickou. 12. března svolali Josef Škába a František VI. Lorenc důvěrnou schůzi omladinářů, kde chtěli hovořit o „Omladině a hainfeldském programu“. Schůze se nekonala, protože její účastníky rozehnala policie.³⁴⁾ Ovzduší, které v Praze zavládlo, svědčilo o tom, že pokrokařské křídlo není spokojeno s kompromisem, k němuž přistoupilo na Kladně na sjezdu Omladiny 12. a 13. února, kde bylo rozhodnuto, že sociální demokraté a pokrokařsky smýšlející mladí dělníci budou paritně zastoupeni v redakční radě časopisu Omladina. Chtěli si zjednat úplnou hegemonii ve hnutí mládeže a rozejít se zcela se sociální demokracií. Tomu nasvědčoval program i jména pořadatelů této schůze, k níž nedošlo, to dokazoval i úvodník druhého čísla ‚Omladiny‘, které vyšlo pod Lorencovou redakcí 15. března 1893. Útočilo se v něm nezastřeně na vedoucí sociální demokraty: „Snahy jistých lidí jsou tak stranické, osobní a prospěchářské, že vidno jasně, že nejde jim o pokrok dobré věci, ale o zachování jejich osobního postavení a vlivu. Je strach před inteligencí, před lidmi vzdělanějšími a rozumnějšími...“³⁵⁾

Tento tón neodpovídal usnesení kladenského sjezdu, že v Omladině nebudou „osobní polemiky“.³⁶⁾ S tímto článkem polemisoval člen redakční rady, sociální demokrat Josef Říha v „zaslánu“ uveřejněném v následujícím čísle a pohrozil vystoupením z redakční rady. František VI. Lorenc na jeho dopis v časopise odpověděl. Ve své odpovědi popíral, že by se jednalo o osobní pole-

³³⁾ Národní listy; 13. 2. 1893.

³⁴⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 177.

³⁵⁾ Omladina, roč. 2., č. 2., str. 9; 15. 3. 1893.

³⁶⁾ Omladina, roč. 2., č. 1., str. 7; 1. 3. 1893.

miku, protože nikoho nejmenoval. V dalším redakčním článku si Lorenc stěžoval na pokles zájmu o časopis, který byl, jak tvrdil sotva právem, způsoben tím, že Omladina nemohla volně polemizovat s listy sociálně demokratickými.³⁷⁾ Poslední číslo Omladiny za Lorencovy redakce v tomto období vyšlo až 9. května. V tomto čísle se redaktor již jasně a jednoznačně vyslovil pro anarchistický program.

Omladina nemohla být za této situace vedoucím orgánem dělnické mládeže. Po jejím zániku převzaly tuto funkci Pokrokové listy, které představují vrcholný literární projev hnutí dělnické mládeže v tomto roce. Ty ovšem časově náležejí až do letní fáze událostí.

Pokrokáři vyšli ze studentského hnutí počet i účinnost svých časopisů v roce 1893 zmnohonásobili. Po Neodvislosti, jejíž popularitě jistě neškodily časté konfiskace, začal začátkem roku 1893 vycházet literární čtrnáctideník *Nové proudy*. Nebyly týdeníkem pouze literárním, vycházely v nich i články politické, jako Škábův polemický, proti internacionální sociální demokracii zaměřený článek „Nové proudy v českém socialismu“³⁸⁾ který vyvolal řadu odpovědí v sociálně demokratickém tisku, zvláště v *Poslu lidu* a v *Rovnosti*.³⁹⁾ Josef Škába se sympatiemi psal o nacionalistických proudech v sociální demokracii, zvláště mezi dělnickou mládeží. Jiným politickým článkem bylo Sokolovo „Historické či přirozené“, v němž se přimlouval za historickou motivaci českého státoprávního programu, a to v plné shodě s oficiální mladočeskou ideologií.⁴⁰⁾ V téže době Pelclový *Rozhledy* přinesly dva články, v nichž se stavěly proti výhradně historické motivaci státního práva a přikláněly se spíše k stanovisku přirozenoprávnímu.⁴¹⁾ Autor druhého článku Al. M. Bělský (prý Alois Hajn) napsal přímo: „Za správné východisko našich snah státoprávních pokládám přirozené právo státní, nikoli historické.“⁴²⁾

Větší význam než politická část *Nových proudů* měla jejich část literární, která se snažila reagovat na nové literární proudy ve světě. Tato část je programově nejednotná a v některých člancích i v rozporu s politickou linií časopisu, což právem vytkl Masaryk,⁴³⁾ avšak je v ní zřejmá touha všimnout si všeho nového, žít plným kulturním životem současnosti — byť i také jeho omyly — a překonat provincionalismus, který se nesporně jevil v oficiálních a uznávaných velkých českých kulturních časopisech té doby. *Nové proudy* vycházely jen krátce, ale lze o nich říci, že nejen navázaly na tradici *Časopisu českého studentstva*, ale byly též začátkem velkého literárního kvasu let devadesátých. Jistě ne náhodou právě v *Nových proudech* vycházela Macharova „Magdale-

³⁷⁾ Omladina, roč. 2., č. 3., str. 24; 5. 4. 1893.

³⁸⁾ *Nové proudy*, roč. 1., č. 2.; 17. 2. 1893, str. 50—52.

³⁹⁾ *Posel lidu*; 22. 3. 1893.

⁴⁰⁾ *Nové proudy*, roč. 1., č. 7—8; 31. 5. 1893.

⁴¹⁾ *Rozhledy*, roč. 2., str. 110.

⁴²⁾ *Rozhledy*, roč. 2., str. 145—148, článek: „Několik myšlenek o českém státním právu“.

⁴³⁾ *Čas*, 15. 4. 1893, str. 228—233.

na“, břitká satira na mladočeské politiky a celou tehdejší českou „vlasteneckou“ společnost.

Pod redakcí J. Kraicze vycházel od začátku roku 1893 *Časopis pokrokového studentstva*, vlastní to dědic *Časopisu českého studentstva*. Kolem jeho redakce se seskupila mladší část pokrokářů, druhá jejich generace. I když *Časopis pokrokového studentstva* navazoval na starší tradice, nebyl jeho programový směr v ročníku 1893 totožný se směrem jeho předchůdce. Více se v něm projevoval vliv Masarykův — sám redaktor patřil k té skupině pokrokářů, která byla ovlivněna náboženskými názory Masarykovými, jejímž organizačním střediskem byl spolek evangelických akademiků „Jeronym“. Vcelku však zůstal věrný pokrokářskému programu. Vyslovil se o poměru pokrokového studentstva k Omladině v článku „Dělníci rukou a dělníci mozku“. Píše se tu: „Pokroková mládež... přistoupila k dělníkům a poznala, co tím vše získává. Získali jsme v Omladině nejen nové svěží síly, nejen horlivé pracovníky — ale řadu skutečných poctivých přátel. Tato část sociální demokracie u nás, jež liší se od celku leda tím, že má širší modernější rozhled, přijala nás beze vší nedůvěry a uznala naše poctivé snahy...“⁴⁴⁾ O vlivu tohoto časopisu mezi středoškoláky svědčí řada dopisů z venkovských i pražských gymnasií, ale mezi samotnými vysokoškoláky ztráceli během jara pokrokáři svůj vliv.

Ustavila se proti nim „strana neodvislá“ ve studentském hnutí, jež v této době byla ideově i politicky odvislá od mladočeství. Svůj program poprvé formulovala v „zaslánu“ v *Národních listech* 13. prosince 1892.⁴⁵⁾ Měla, jak se zdá, nejbližší ke směru Vašatého. 19. dubna vyšlo první číslo jejich „*Časopisu studentstva československého*“. Vycházel jako čtrnáctideník — časopis pokrokového studentstva byl měsíčník — ovšem jen do konce školního roku, protože při vyhlášení výjimečného stavu 12. září 1893 byl zastaven. Jeho hlavní náplní byl boj proti pokrokářství. V „Úvodním slově“, kde se pokoušela jeho redakce o načrtnutí politického programu, bylo zdůrazněno, že: „Strana naše jest různorodým konglomerátem všeho svobodomyšlného mimo pokrokového studentstva.“⁴⁶⁾ Útoky na pokrokáře spojovali „neodvislí“ s útoky na Masaryka,⁴⁷⁾ velmi často zazněly na jeho stránkách antisemitské tóny.⁴⁸⁾ Popírala se tu národní svébytnost Ukrajinců⁴⁹⁾ a odsuzovaly se sympatie pokrokářů k socialismu: „My Slované nepotřebujeme učit se mravnosti teprve od Marxe a Las-

⁴⁴⁾ *Časopis pokrokového studentstva* (dále ČPSt), roč. 1., č. 3; duben 1893, str. 41.

⁴⁵⁾ R. Wolf: *České studentstvo, 1882—1912*; str. 86.

⁴⁶⁾ *Časopis studentstva československého* (dále ČSČs), roč. 1., č. 1; 19. 4., str. 1.

⁴⁷⁾ ČSČs, roč. 1., č. 1., str. 12—13. Pod nadpisem „K poměrům na naší universitě“ byl Masaryk obviněn, že neprávem vybral kolejně, ač během semestru konal jen menší počet přednášek (byl ve Vídni jako poslanec) a studentům je nevrátil. Vyslovilo se tu i podezření, že je ve spojení s ministrem Gautschem, jenž mu trpí, aby své přednáškové povinnosti zanedbával, aniž by musel vrátit kolejně.

⁴⁸⁾ ČSČs na řadě míst ořínáší antisemitské články i zmínky. Na str. 104 se píše přímo: „Nejdůležitějším článkem sociální otázky je antisemitismus.“ Také v insertní části byl uveřejněn inserát „křesťanské firmy“ doporučující své zboží „akademikům antisemitům“ (str. 24).

⁴⁹⁾ V článku „Fonetický pravopis mezi Rusy haličskými“, ČSČs (str. 15—16).

salla.⁵⁰⁾ Neodvislí napadali pokrokáře též proto, že jsou málo slovanští a získali si podporu dvou spolků jinonárodních studentů v Praze — srbské „Šumadije“, jejíhož předsedu kandidovali pak do výboru „Slavie“, a slovenského „Detvana“, z něhož jsou do časopisu zasílány obsáhlé zprávy podepsané -ár (nejspíše Šrobár).

K rozhodujícímu střetnutí pokrokářů s neodvislymi došlo až v červnu v souvislosti s matiční slavností, uspořádanou 18. června. Pokrokáři, kteří již dříve odsuzovali způsob, kterým byla práce v Matici řízena, rozhodli ve výboru, že „Slavie“ se této slavnosti nezúčastní. Proti tomu protestovali v Časopise studentstva československého představitelé krajanských spolků a některých spolků odborných a vyzvali členy Slavie k účasti na matiční slavnosti.⁵¹⁾ Tu se ukázalo, že pokrokáři většinu posic v těchto spolcích ztratili ve prospěch neodvislých. Tomu ostatně nasvědčovaly již dříve časté zprávy z těchto spolků uveřejňované v Časopise studentstva československého i pozornost, kterou jim tento časopis věnoval.⁵²⁾ Neodvislí odsoudili i poslední čin pokrokářského vedení Slavie, výlet do Jičína a politické projevy při něm proslovené — o nichž píše: „Tak přivedla strana pokroková naše středisko opravdu na pokraj záhuby.“⁵³⁾ Po matiční slavnosti se ocitlo vedení „Slavie“ ještě na krátkou dobu na konci školního roku celé v rukou neodvislých. To se již blížily prázdniny a když se studenti vrátili na podzim do Prahy, byla tu již situace zcela změněná, byl výjimečný stav.

* * *

Všechno to, co během jara 1893 kvasilo, se ponejprv plně projevilo ve vzrušených dnech 15.—17. května. Svatojánské dny bývaly v Praze vždy velmi živé, ale roku 1893 to nebyli jen zbožní a zvědaví venkované, jichž se sem sjelo na třicet tisíc,⁵⁴⁾ kteří určovali jejich charakter. Také pokroková mládež použila těchto dnů k manifestačním projevům.

Dne 15. května byl uspořádán tradiční ohňostroj. Shromáždilo se proto velké množství lidí na nábřeží. Mezi nimi byla také skupina omladinářů, z nichž někteří, jak píše Antonín Pravoslav Veselý, si již 11. května na důvěrné schůzi umluvili, že shodí sochu sv. Jana Nepomuckého do řeky.⁵⁵⁾ O tomto úmyslu píše i Ziegloser ve svých zápiscích,⁵⁶⁾ kde uvádí, že na Karlův most táhlo 150 osob. Avšak shození světcovy sochy se nepodařilo. Pouze bylo vytlučeno několik

⁵⁰⁾ ČSČs, str. 29.

⁵¹⁾ ČSČs, str. 90. Výzvu podepsali starosta Spolku českých mediků, spolku farmaceutů a Spolku posluchačů inženýrství, místostarosta Spolku posluchačů chemie; starostové krajanských spolků: „Jungmann“, „Radbuza“, „Krakovec“, „Jizeran“, „Říp“, „Smetaň“ a „Štítý“, místostarostové Spolku akademiků kolínských a „Krakonoše“ a za výkonný výbor studentstva neodvislého MÚC Josef Mazánek.

⁵²⁾ Např. článkem „Krajinské spolky“, ČSČs, str. 49—52.

⁵³⁾ ČSČs, roč. I., str. 90.

⁵⁴⁾ Bohemia, 16. 5. 1893.

⁵⁵⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 177.

⁵⁶⁾ PM 8/1/17/1, příloha ad čj. 9211 z r. 1893.

skleněných hvězdiček v jeho svatozáří a lucernička.⁵⁷⁾ Pokus o útok na sochu sv. Jana patří do téže skupiny projevů spontánního protiklerikalismu, jako vytlučení oken páteru Škrdlovi. Mohl mít ovšem daleko větší ohlas a těžko říci zda pro pachatele příznivý. Kult Jana Nepomuckého byl v katolických oblastech českého venkova velmi rozšířen a svržení jeho uctívané sochy by bylo jistě poskytló vítaný podnět kléru i konservativnímu tisku ke kampani proti všemu pokrokovému, proti bezvěrectví, socialismu ba i proti mladočestství. Mladočeský tisk v této době sice ještě otiskoval hlasy namířené proti politickému katolicismu, ale předáci strany se vystríhali všeho, co by mohlo posloužit klerikálům v boji proti nim. Svržení sochy sv. Jana, českého světce protireformace — zdůrazňuji českého — by určitě mladočechům nebylo milé. Ze všech zpráv o průběhu této demonstrace soudím, že pokrokářští studenti — a tím méně mladočeši — o ní nevěděli. Omladinářští nadšenci se po nezdaru na Karlově mostě vydali na demonstrační obchůzku noční Prahou. Prošli Liliovou ulicí, zastavili se na Betlémském náměstí, kde před domem, jenž stál na místě Betlémské kaple, zazpívali „Hranice vzplála“. Betlémskou ulicí šli pak směrem na nábřeží, při čemž byl prý bit jeden tajný. Na nábřeží vzrostl jejich počet — podle Zieglosera — na 1000 osob. Někteří z demonstrantů využili příležitosti k manifestaci proti jiné soše — pomníku císaře Františka I. Ten byl ozdoben provazem pověšeným kolem krku jako oprátka. Bylo to uděláno za účasti většího počtu osob, i jeden z nejochotněji vypovídajících v procesu s „Omladinou“, František Legner, o tom věděl.⁵⁸⁾ Emil Hoch vypovídal o demonstracích této noci, že se lidé shlukli kolem pomníku císaře Františka I., kde zpívali píseň „Hranice vzplála na břehu Rýna“. Poté táhli ke Karlovu mostu. Cestou byli rozehnáni policií, a to podle Zieglosera již v Poštovské ulici (dnešní Karoliny Světlé), podle Hocha až na Křižovnickém náměstí. Jednoho účastníka demonstrace přitom policisté zatkli, další zatčení se jim však nepodařilo uskutečnit. Téže noci došlo pak ještě ke shluku před Německým domem na Příkopech, kde se „davý opět daly do pustého povyku a jekotu.“⁵⁹⁾

Pozůstatkem těchto demonstrací byla oprátka na krku císaře Františka, která tam pak zůstala po celý následující den. Zneuctívání a zesměšňování soch bylo tehdy dosti obvyklou formou studentské demonstrace proti neoblíbeným jedincům či směrům, jež tyto sochy představovaly. Prováděli je příslušníci

⁵⁷⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 177.

⁵⁸⁾ Spis obžalovací. Obvinění Antonín Holzbach a spoluviníci, Praha 1893 (dále jen Spis obžalovací). Důvody, str. 55. Píše se tu: „František Legner v tom ohledu udává, že členové „Omladiny“ v davu lidí pomník obklíčili, takže nikdo cizí k němu přistoupiti nemohl, že pak někdo z nich, mladík s bílým slaměným kloboukem, vlezl na pomník a provaz jemu okolo krku ovinul, při čemž ostatní provolávali „Sláva!“. Provaz tento — dle udání Josefa Panzera provaz na pihu, jak truhláři jich užívají — byl dle dopisu c. k. policejního ředitelství v Praze dne 21. října 1893 č. 39241 teprve dne 16. května 1893 ráno od Josefa Hrnčíře zpozorován a v noci ke dni 17. května 1893 od hasičů ... sejmuto.“

⁵⁹⁾ Doslovně ve Spisu obžalovacím, Důvody, str. 56. Celkové vylíčení události 15. května podle zápisků Ziegloserových — PM 8/1/17/1 čj. 9211 příloha a podle Spisu obžalovacího.

německých buršenshaftů i pokrokoví studenti polští, jak na to vzpomíná Ignacy Daszyński.⁶⁰) Socha císaře Františka byla sochou člena vládnoucí dynastie a její zneuctění bylo úřady právem pokládáno za projev protistátního smýšlení. Proto také místodržitel přikázal oběžníkem všem hejtmanům, aby nedovolili uveřejňování zpráv o této události v místním tisku. Na dotaz z Karlových Varů, zda je třeba pro uveřejnění této zprávy zkonfiskovat také cizozemské noviny, odpovídá místodržitelství: „Samozřejmě“. Tak byly pro uveřejnění zprávy o této oprátce zkonfiskovány Neue Preussische Zeitung z Berlína, General-Anzeiger z Frankfurtu, Hamburger Fremdenblatt, Kölnische Zeitung a 17 dalších říšskoněmeckých novin jakož i pařížský Le Temps.⁶¹)

* * *

Tyto demonstrace, k nimž vyšla iniciativa patrně z řad mládeže samotné, odehrály se ve chvíli, kdy politický zápas mladočechů s německými liberály i velkostatkáři vrcholil, kdy jednání o zřízení krajského soudu v Trutnově vstupovalo na zemském sněmu do konečného stadia.

V plénu zemského sněmu byl projednáván rozpočet a když bylo zřejmo, že projednávání otázky zřízení krajského soudu v Trutnově v komisi skončí pro mladočechy nepříznivě, soustředili se na to, zabránit projednávání této otázky v plénu sněmu. Vedle věcného jádra otázky hrála u mladočechů úlohu též agitační stránka této kampaně. Staročeši jako signatáři punktací nemohli vystupovat plně a jednoznačně proti této ani ostatním vládním předlohám. Kolísali, v jejich řadách byly rozpory v otázkách dalšího postupu. To vše hnalo mladočechům vodu na mlýn. „Boj proti punktacím“ — pod tímto heslem dosáhli úplného vítězství ve volbách roku 1891, pod tímto heslem mohli načas zadržet rysující se již secesi rolnické a agrárnícké části strany. Jakmile by tato otázka byla vyřešena proti jejich vůli, ztratili by také důležité pole, na němž by pak mohli s vládou jednat o ústupcích.

Sněmovní jednání měla přesně vymezený čas, musela být skončena do té doby, než se sejdou ve Vídni rakousko-uherské delegace. Sněm projednával zemský rozpočet, a to nikterak rychle. Bylo zřejmé, že na projednání ostatních záležitostí, mezi nimiž byla otázka zřízení krajského soudu v Trutnově a ostatní ohraničovací předlohy na prvním místě, zbude čas jen na poslední či dvou posledních schůzích. Mladočeši se však obávali, že zemský maršálek kníže Jiří Lobkovic zařadí trutnovskou předlohu na pořad jednání zemského sněmu ještě před ukončením jednání o rozpočtu. Proto vyslali k němu dvojčlennou deputaci, poslance Eduarda Grégra a Václava Jandu, aby se, podle jejich tvrzení, ujistili, že pokud se bude projednávat rozpočet, nebude předloha

⁶⁰) Ignacy Daszyński, Pamiętniki, (Kraków, 1925—26), sv. 1., str. 8. Vzpomíná, jak studenti ve Stanislawowě dali kolem r. 1881 soše — také Františka I. — noční čepici ze špinavé nohavice.

⁶¹) PM 8/1/17/1 čj. 5384 a 5545 z r. 1893

o krajském soudu v Trutnově dána na pořad zemského sněmu. Tvrдили pak prý na schůzi svého poslaneckého klubu, že takový slib obdrželi, což po bouřlivém 17. květnu znovu prohlásili v tisku.⁶²)

Nejvyšší maršálek vysvětlil 15. května v plénu sněmu smysl jejich návštěvy poněkud jinak a zdá se pravdivěji, že se totiž přišli zeptat, zda trutnovská předloha vůbec přijde na pořad sněmu a když jim oznámil, že ano, pohrozili, že protahováním jednání o rozpočtu jejímu projednání zabrání.⁶³) I kdyby to Eduard Grégr a Václav Janda nebyli bývali řekli verbis expressis, bylo to pak z celého postupu mladočechů zřejmo.

Po sdělení své deputace o výsledku jednání s nejvyšším maršálkem rozhodl se mladočeský poslanecký klub, že použije všech forem obstrukce, aby zmařil projednávání trutnovské předlohy, a to nejprve věcné obstrukce, pak nevěcné řečnické a nakonec i formální. Tak chtěli zabránit tomu, aby se trutnovská předloha dostala na pořad jednání. Jak se situace dále vyvíjela, o tom píše zpráva sekretáře mladočeského klubu: „Debata rozpočtová pak skutečně

⁶²) Zápis v protokolu 107. schůze klubu mladočeského na zemském sněmu, který tlumočí ve své zprávě Ant. Čížek o této věci praví: „Sdělení o vyjednávání s maršálkem.“ V. Janda oznamuje, že byl s dr. Ed. Grégrem vyjednávat s maršálkem. Maršálek na naše dotazy odpověděl, já nevím nic. Z toho je patrné, že nezbude nic jiného, než aby se připravovala obstrukce. Dále pak sdělil, že pokud bude rozpočet, záležitost trutnovská na denní pořádek nepřijde.“ Tolik Čížkovo přetlumočení zápisu z klubovní schůze o tomto jednání v přehledné zprávě. Originál zápisu se mi bohužel nepodařilo najít. Celý zápis, tak jak přetlumočen, působí poněkud zvláštním dojmem, protože závěr učiněný klubem o politické taktice je zapsán před sdělením nejdůležitějších skutečností. Vtírá se otázka, zda nebylo toto sdělení připsáno do protokolu ex post. Že na této věci mladočechům mimořádně mnoho záleželo, dosvědčuje to, že za tímto Čížkovým sdělením připsal v konceptu ještě Emanuel Engel: „Tím zároveň — k osobním projevům posl. V. Jandy a Dr. Ed. Grégra ani nehledě — autenticky vyvráceno jest pozdější tvrzení páně maršálkovo, že se tak nevyjádřil.“ (LANM, Englova pozůstalost, 6 S 81). Zůstává tedy neobjasněno, co vlastně řekl maršálek oběma vyjednávacím. Kdo tlumočil nesprávně průběh jednání? Vzhledem k tomu že tento dokument byl pořízen ex post, neobjasňuje nic věrohodné a naopak přispívá k podezření, že věci se odehrály odlišným způsobem.

⁶³) Stenografické zprávy českého sněmu zemského. IV. zasedání z r. 1889, 1892—1893, str. 876—7. Lobkovic vysvětlil věc takto: „Proto jsem, pánové, nucen přivést následující okolnost k řeči:

Před započtím podrobného rokování o rozpočtu poctili mě návštěvou dva páni poslanci, kteří se odvolávali na usnesení svého klubu a představili se mně jakožto od svého klubu vyslaní. Oznámili mně, že jejich političtí přátelé sobě vřele přejí, aby předloha, kterou ku příštému dennímu pořádku kladu na místo první, nebyla více projednávána, a ohlásili mně, že, aby tohoto cíle se dosáhlo, jejich strana jest odhodlána při rozpočtu použití všech prostředků ku protahování jednání. (Slyšte! Na levici Ano!)

Ohlásili mně tedy úředně, abych tak řekl oficiálním způsobem svůj úmysl obstrukce. Stalo se to způsobem úplně loyálním, ale i já jsem naproti této straně jednal úplně loyálně. Následkem toho informoval jsem se, jaký jest náhled ostatních stran na tomto sl. sněmu a nabyl jsem přesvědčení, že většina tohoto sl. sněmu klade na to velikou váhu, by předloha byla projednána a sice (hluk — nejvyšší maršálek zvoní) — snad mně bude dovoleno mluvit — a sice z té příčiny, poněvadž na to kladou váhu, by veřejně měly příležitost své stanovisko objasniti. (Bravo, výborně!) Následkem toho, pánové, stál jsem před alternativou; buď jednati proti přání většiny tohoto sněmu a vyhověti přání, které mně bylo sděleno, aneb se podrobiti obstrukci, která byla oficiálně ohlášena. (Bravo!)

Já, pánové, jsem toho náhledu, že vyžaduje důstojnost sl. sněmu, aby k tomu bylo působeno, by úkol svůj mohl co možná úspěšně ukončiti. Z této příčiny použiji toho práva, které dle mého přesvědčení mi přináležejí bez všeho odporu a kladu ten předmět na denní pořádek.“

začala se tímto způsobem vyvíjet, tempem sice vleklým, ale nikoli nevěcným probírány kapitoly ‚zemská správa‘ a ‚zemědělství‘.⁶⁴⁾

Protivníci rozpoznali průhlednou taktiku mladočeských poslanců. 15. května oznámil zemský maršálek, že odkládá rozpočtovou debatu a na pořad příští schůze 17. května zařazuje na první místo druhé čtení vládní předlohy o zřízení nového krajského soudu se sídlem v Trutnově.⁶⁵⁾

Lobkovic se odvolal na to, že většina sněmu si přála, aby trutnovská předloha byla ještě na tomto jarním zasedání projednána, a proto že ji zařadil na pořad přerušiv projednávání zemského rozpočtu.⁶⁶⁾ Mladočeši ústy Heroldovými okamžitě ostře protestovali proti rozhodnutí zemského maršálka, při čemž přišla řeč i na zmíněné již důvěrné jednání jejich zástupců s maršálkem. Nálada mezi mladočechy byla vzrušená. Hrozila jim vážná politická porážka.

Mladočeští představitelé ihned vyjednávali se staročeskými vůdci Mattušem a Zeithammerem, které žádali, aby staročeši spolu s mladočechy opustili sněmovnu a tak ji učinili neschopnou usnášení. Snad doufali, že staročeši strhnou s sebou i část velkostatkářů, protože sněm byl způsobilý k usnášení již za přítomnosti více než poloviny poslanců,⁶⁷⁾ tj. 121 poslanců. Spíše však lze chápat jejich jednání jako agitační tah, jímž chtěli staročechy zkompromitovat před voličstvem.

Mladočeši ovšem předpokládali, že se jim nepodaří dosáhnout toho, aby ve sněmovně zůstalo méně než polovina poslanců. Na čtyřhodinové klubovní schůzi 16. května se usnesli po dlouhé debatě, „aby v případě nevyhovění této žádosti [tj. žádosti, aby staročeši všichni opustili sněmovní jednání — J. H.] opakovaly se hlučné projevy nelibosti, až by se tím zabránilo jednání.“⁶⁸⁾ Toto usnesení bylo přijato všemi hlasy proti jedinému hlasu poslance Dr. Dvořáka. Kdyby se touto formální obstrukcí nepodařilo projednávání předlohy zmařit, bylo usneseno protahovat pak jednání co nejdéle obstrukčními řečmi.

Téhož dne vyšla z kruhů blízkých vedení mladočeské strany také iniciativa k pouličním demonstracím. Na rozdíl od minulé noci byly demonstrace v noci ze 16. na 17. května v přímé souvislosti s mladočeskou akcí ve sněmu, podnět k nim vyšel od Antonína Čížka, jenž jako tajemník mladočeského klubu velmi dobře znal plán jeho postupu. Účastníků bylo značně méně než minulé noci, Augustin Seifert mluví ve své vzpomínce o nejvýše třiceti osobách.⁶⁹⁾ a na rozdíl od předchozího dne se účastnili demonstrací především studenti, a to i starší, vůdcové pokrokářů, jako Alois Rašín, Antonín Čížek či Antonín Hajn. Již po 9. hodině večerní před šlechtickým kasinem bylo svoláno: „Hanba

⁶⁴⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 81.

⁶⁵⁾ Stenografické zprávy českého sněmu zemského. IV. zasedání z r. 1889, str. 874.

⁶⁶⁾ Stenografické zprávy českého sněmu zemského, s. 876—7.

⁶⁷⁾ Ottův slovník naučný, díl 5., str. 553.

⁶⁸⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 81.

⁶⁹⁾ Omladina 25 let po procesu, Vzpomínky. Uspořádali Bořivoj Weigert a Jan Ziegloser, Praha 1919, str. 19.

historické šlechtě!“ „Hanba Schwarzenbergovi!“ a podobná hesla. Po půlnoci teprve se vydala skupinka demonstrantů na další cestu, a to k paláci Schwarzenbergovu a k sídlu Thunovu, avšak u obou neuspěla, protože paláce byly hlídány strážníky. Uspěli však u paláce nejvyššího maršálka Jiřího Lobkovic, kde vytloukli okna.⁷⁰⁾

Tyto demonstrace byly podporou mladočeské politiky, byly výrazem úmyslů radikálního křídla mladočeské strany, k němuž v této době mnozí pokrokářství vůdci, jako Čížek, Rašín, Sokol náleželi. Byly namířeny proti historické šlechtě, první to české demonstrace proti těm feudálním magnátům, kteří zastávali, byť mnohdy jen slovy, stanovisko českého státního práva. Není zcela jasné, co jimi jejich iniciátoři sledovali. Mohla to být i snaha zastrašit některé konservativní velkostatkáře a odradit je od účasti na zítřejším zasedání zemského sněmu a tím ulehčit mladočechům posici při jejich snaze učinit sněm malou účastí neschopný k usnášení. Snad tato myšlenka se vyskytla, ale nebyla jistě rozhodující. Celé demonstrace byly projevem vzrušené nálady, jež zavládla mezi vlasteneckou, s mladočechy sympatisující veřejností ve chvíli, kdy bylo zřejmo, že nebude-li použito mimořádných, nelegálních prostředků, trutnovská předloha otevře cestu postupnému uskutečňování punktací. Hlavní příčinou, jak se však zdá, byla snaha strhnout do rukou radikálně mladočeského křídla vedení českého politického života a vyřídít jednou ranou jak realisty a s nimi se spojující oportunistickou skupinu na mladočeské pravici, tak pod hesly: „Věc národa je v nebezpečí!“ a ještě více: „Proti všekeré šlechtě jako nepříteli národa!“ oslabit vliv Alfonse Štastného na rolnictvo a udržet mladočeské straně věrné řepařské vůdce, zejména Jandy, nadále v čele celého rolnického hnutí. V neposlední řadě tu hrála svou roli i snaha získat radikalismem ve všech otázkách, jak všeobecného hlasovacího práva, tak i v otázkách národních, dělnictvo, zejména pražské, za politickou zálohu mladočechů.

Otázka rolnického hnutí a jeho vedení byla pro Julia Grégra a jeho přátele v dané chvíli zvláště závažná. 16. května sešla se v Praze valná hromada Selské jednoty zemské. Schůzi předsedal jeden z jihočeských vůdců, Jan Rataj. Druhý z nich, Josef Jun, tu promluvil zdrženlivě o politických otázkách a poukázal na to, že rolnictvo musí dbát také svých hospodářských zájmů. Po něm a proti němu se ujal slova Julius Grégr, který pronesl velmi radikální řeč, která se jen málo lišila od o měsíc pozdějších projevů Rašínova a Sokolova v Říčanech. Snad několik vět vystihne tón, jímž se jeho projev nesl: „... jest nejvyšší

⁷⁰⁾ Popis demonstrací viz: Národní listy, 17. 5. 1893; A. P. Veselý: Omladina, str. 177 až 179, Veselý tu mluví dokonce jen o „celkem as dvacítičlenném hlučku“; Omladina pětadvacet let po procesu, str. 19., Vzpomínka Augustina Seiferta, který uvádí, že se této, jak píše „nejúčelnější vůbec pokrokářské demonstrace“ účastnil a uvádí — ovšem ve vzpomínce psané s odstupem dvaceti pěti let — i jména jiných účastníků této demonstrace: Fr. Běk, Eda Beneš, Ant. Čížek, V. Čížek, bratři Dutkové, J. Grosman, Ant. Hajn, Jar. Hausman, Jan Kučera, Boh. Němec, St. Neumann, dr. Rašín, bratři Skorkovští, K. St. Sokol, bratři Soukupové, Josef Škába, Jindř. Štemberka, J. Truhlář, A. Tuček, Prav. a Josef Veselý, B. Weigert a J. Ziegloser.

již čas, aby se celý národ postavil do boje za statky své nejdražší... Správa lidu selského, zrovna jako správa národa, leží nepopíratelně v obnově státní samostatnosti země koruny české... Uhři maří všechny vzrůst hospodářské síly českého národa. Budeme-li samostatní a svobodní, ubráníme se proti tomu.“⁷¹⁾ V další části své řeči popíral, že by byl nějaký rozpor mezi právem přirozeným a právem státním. Toto popírání rozporu nebylo ovšem ničím více, než řečnickým obratem, protože nebylo možno popřít, že historickými argumenty zdůvodňované právo země koruny české na svéprávnost a přirozené právo českého národa na samostatnost nebyly jedním a týmž. Při věcné polemice bylo dosti obtížné hájit totožnost pojmů „českého národa“ a „obyvatelstva země českých“.

Další část svého projevu zaměřil proti šlechtě. Zdůraznil její povinnosti vůči zemi a pokračoval: „Viděli jste někdy, pánové, že tato šlechta ujímala se jazyka našeho?“ Avšak hned přešel od tohoto ne zcela pravdivého a nesporného argumentu k jiným, pro rolnické posluchače mnohem účinnějším: „Nikdy — rozhlédněte se jen po celé vlasti české! Mají největší statky a při statcích těch nejlepší půdu! Tento majetek jejich má však z většiny svůj vznik z konfiskací po bělohorské bitvě, ať má tedy národ český v paměti, že konfiskační tento proces velkých statků není ještě ukončen. (Frenetický, bouřlivý potlesk a souhlas). Ano, šlechta by měla si jinak počínati, poněvadž přijít může čas, že litovati bude toho, že dříve k rozumu nepřišla. (Tak jest! Výborně!)“⁷²⁾

Posluchačům se po vyslechnutí předposlední věty snad zdálo, že mladočeská strana je ochotna přejít ke skutečně radikální rolnické politice a postavit požadavek pozemkové reformy, který by byl vzhledem k rozdělení půdy v Čechách vůbec a za dané hospodářské situace rolnictva zvláště, velmi přitažlivý. Poslední věta však přinesla zřejmé rozčarování — Juliu Grégrovi šlo o to, zastrašit šlechtu možností tohoto požadavku.

Zdá se, že i mnoha účastníkům sjezdu bylo zřejmé, že mladočeský radikalismus nemá v úmyslu se příliš rozhodně exponovat pro rolnické požadavky.

K otevřené srážce se stoupenci Štátného došlo až při projednávání závěrečné resoluce, a to pro drobnou, ale velmi závažnou formulaci. Jeden z mladočesky orientovaných rolníků navrhl resoluci v tomto znění:

„My rolníci čeští shromáždění na valné schůzi Zemské jednoty selské v Praze dne 16. května 1893 uvažující, že dnes se jedná o existenci celého národa, o celistvost království, uznáváme za nutné, bychom v tak vážné době s nasazením všech sil seřadili se pod vedením národní strany svobodomyšlné k uhájení životních zájmů a práv našeho národa a království.“⁷³⁾

Jun navrhl změnu, a to aby v resoluci bylo místo „pod vedením“ uvedeno

⁷¹⁾ Národní listy, 17. 5. 1893.

⁷²⁾ Národní listy, 17. 5. 1893.

⁷³⁾ Národní listy, 17. 5. 1893.

„společně s národní stranou svobodomyšlnou“. V této otázce šlo o zásadní vyjádření poměru Selské jednoty k mladočeské straně. Stoupenci Jandovi si představovali, že Selská jednota má být součástí mladočeské strany, stoupenci Štátného byli pro poměr volného spojení v politických otázkách. Na sjezdu po podání obou těchto návrhů přešla diskuse v hádku a vřavu, která málem způsobila rozpuštění schůze vládním komisařem. Teprve po delší době se podařilo předsedajícímu Ratajovi, stoupenci Štátného, dosáhnout uklidnění do té míry, že bylo možno přikročit k hlasování. Většina účastníků hlasovala pro mladočechy navrženou formulaci „pod vedením“, ale předseda rozhodl opačně, že většina schválila resoluci ve znění, navrženém Junem. To, že Národní listy uvádějí, že většina hlasovala pro formulaci navrženou mladočechy, není pochopitelně nikterak směrodatné, avšak i v této věci neutrální Bohemia napsala: „Zdá se, že většina účastníků hlasovala pro tento (tj. mladočeský) návrh.“⁷⁴⁾

Výsledek sjezdu, z jehož 500 účastníků se nemalá část — Jan Rataj mohl zfalšovat výsledek hlasování pravděpodobně jen tehdy, když se jednalo o početně nepříliš rozdílné tábory — vyslovila pro politiku volného spojení s mladočeskou stranou a tak pro Alfonse Štátného, mladočeské vedení jistě jen utvrdil v tom, že je třeba ještě naléhavěji apelovat na hluboce zakořeněný nacionalismus, aby v jeho jméně bylo možno mobilisovat všechny vrstvy národa pod vedením mladočeské strany.

To, co na schůzi poslaneckého klubu bylo usneseno, bylo také nazítří 17. května uskutečněno. Mladočeští poslanci se na zahájení sněmovního jednání nedostavili do jednací síně. Spolu s nimi se tam také nedostavila převážná většina staročechů až na čtyři: Zeithammera, hr. Harracha, Městeckého a Plevu. Ve sněmovní síni byl z Čechů přítomen ještě také virilista, rektor university, prof. Pražák. Poslanec Engel požádal zemského maršálka, aby zjistil, zda je sněm způsobilý k jednání. Maršálek vyhověl jeho žádosti a zjistil, že sněm je za přítomnosti 137 poslanců schopen jednat. Poté se vrátili mladočeši do zasedání a dr. Kučera jejich jménem protestoval proti porušení jednacího řádu, k němuž došlo tím, že bylo přerušeno projednávání rozpočtu a zařazena na pořad trutnovská předloha. Kníže Lobkovic odmítl Kučerův protest a odvolal se opět na to, že jeho postup je ve shodě s přáním většiny sněmu. Již za jeho řeči se ozývaly výkřiky protestu z lavic mladočeských poslanců, které přešly v hluk a lomoz, když na maršálkovu výzvu zpravodaj komise pro záležitosti obecní a okresní, německý poslanec dr. Funke, se ujal slova, aby přečetl zprávy o výsledku jednání této komise. Křik, bušení do pultíků a všemožný hluk přehlušily zpravodajův hlas. Když se pokusil diktovat přímo stenografům, sebrali jim mladočeští poslanci bloky a znemožnili jim psát. Nejvyšší maršálek posléze „následkem násilného jednání“ přerušil schůzi a po hodinové přestávce ji

⁷⁴⁾ Bohemia, 17. 5. 1893.

ukončil.⁷⁵⁾ Ještě téhož dne v 11 hodin v noci bylo oznámeno tisku, že císař ukončil zasedání zemského sněmu království českého.⁷⁶⁾

Události, k nimž došlo 17. května na českém sněmu, svědčily o vítězství radikálů uvnitř mladočeské strany. V následujících dnech uveřejňovaly mladočeské noviny, zvláště Národní listy, desítky telegramů — jen ranní vydání Národních listů jich otisklo a zaznamenalo asi 200 — v nichž spolky, samosprávné korporace i jednotlivci vyjadřovali svůj souhlas s rázným postupem mladočeských poslanců.

Místodržitelství připravilo velkou akci proti nepolitickým spolkům, které zaslaly tyto resoluce. Povolávalo jejich předsedy na hejtmanství, vyšetřovalo, zda telegramy byly zaslány oprávněně a hrozilo rozpuštěním. Rozpuštěny byly však jen čtyři spolky na Náchodsku.⁷⁷⁾

Nálada byla vzrušená, mladočeši se dali na cestu radikální oposice. Co pro ně znamenala radikální oposice? Byli odhodláni dělat něco více než parlamentní obstrukci? Byli ochotni, jak doufal Svatopluk Čech, bušit pěsti nejen do stolů, ale i „někam jinam“?⁷⁸⁾ Nebo počítali s nějakou mezinárodní zápletkou? Zdá se, že ani jedno, ani druhé. Bouře v zemském sněmu znamenala definitivně konec provádění punktací z roku 1890, to konstatoval i Plener ve svém projevu v německém kasině,⁷⁹⁾ — a znovu opakoval ve svých pamětech⁸⁰⁾ — ne ovšem proto, že pár poslanců ztropilo hluk ve sněmovní místnosti, ale proto, že těchto pár poslanců mělo v této věci za sebou podporu naprosté většiny českého národa. Resoluce zasílané z venkova, pražské demonstrace 15. a 16. května — to vše svědčilo o vzrušení, které zavládlo v Praze a v menší míře i na venkově. Ovšem pro mladočechy znamenal 17. květen vyvrcholení a konec akce. Chtěli nyní těžit ze svého rázného činu politický kapitál mezi voliči. Zároveň se s obavami ohlíželi, jak vláda bude na 17. květen reagovat. Ovšem

⁷⁵⁾ Stenografické zprávy českého sněmu zemského, IV. zasedání z roku 1889, 1892—1893. 23. sezení 17. 5. 1893, str. 883—886; Národní listy, 18. 5. 1893; Bohemia 18. 5. 1893.

⁷⁶⁾ G. Kolmer: Parlament u. Verfassung in Oesterreich, sv. 5., str. 107.

⁷⁷⁾ PM 8/1/17/1 čj. 9627 z r. 1893 Výnosem místodržitelství z 25. března byly rozpuštěny: Řemeslnicko-živnostenská beseda v České Skalici, Řemeslnicko-živnostenská beseda v Náchodě, Sokolská jednota „Tyrš“ v Hronově, Ochotnický spolek v Ohnišově.

⁷⁸⁾ V literární příloze Národních listů 28. května 1893 vyšla 4. část „Fantasie o lepších Čechách“ Svatopluka Čecha, která je zajímavá v této souvislosti jako odraz nálady, vládnoucí v Praze na jaře 1893. Píše se tu mimo jiné: „Nu prozatím není zejména u nás v Čechách obavy, že by se onen nedostižný ideál [Svatoplukem Čechem v předchozí části vykreslený obraz vzorného, ideálního života, jenž si zejména všímá těch otázek, které tehdy byly ožehavé, zvláště problémů národního útluaku. — J. H.] blížil k fádánímu uskutečnění! Vzduch zavání bouří. A nebude ani třeba, abychom mezi sebou vyhledávali podnětů k veselému boji; zdá se, že postarají se jiní lidé, aby v nás všech se náležitě rozproudila krev zápasem, k němuž nás vyzývají.“

Můžeme jim být za to vděčni. Takové rozjaření líné krve, zajiskření oka a sevření pěstě bývá časem zdravé. A někdy jest pravým ulehčením, může-li člověk navzdor všem příkazům hladké zdvořilosti a bážlivé rozvahy tou zaťatou pěstí bouchnouti do stolu před sebou nebo i někam jinam. Je to věru lepší, než schovávat ji ustavičně v kapse. Nosili jsme dost dlouho diplomatické rukavičky a máme ruce prázdné. Poznáváme znovu starou pravdu, že bez boje není vítězství. Nuže chutě do toho a všichni!“

⁷⁹⁾ Národní listy, 25. 5. 1893; Bohemia 24. 5. 1893.

⁸⁰⁾ E. Plener, Erinnerungen (Stuttgart und Leipzig, 1921) sv. 3., str. 78.

nálada, která — ne bez podílu radikálně písícího mladočeského tisku — zavládla mezi pokrokáři, omladinou — nejen však mezi nimi — viděla v událostech poloviny května jen počátek větších akcí, rozhodnějšího boje. Mladí lidé v čele s pokrokáři se v dalších měsících nebáli jít dál na cestě radikální oposice ne již jen proti vládě, ale i proti rakouskému státu vůbec, ačkoliv viděli, že mladočeská strana, až snad na nikoliv bez rozpaků udržovanou radikální linii nevelké skupiny kolem Eduarda Grégra, zůstává stát a couvá od svých radikálních příslibů z jara.

Vedoucí mladočeši, jak to jejich další postup ukázal, nechtěli hnát boj dál než k demonstračním projevům. Pro ně tyto projevy nebyly, jak to chápali jejich účastníci, přípravou něčeho většího, ale jen „argumentem ulice“, jímž chtěli vládě zašermovat před očima.

Reakce vlády na květnové události nebyla unáhlená. Taaffe měl již velké zkušenosti s různými oposičními hnutími a postupoval beze spěchu. Měl v téže době již jiný, velmi vážný problém — boj dělnictva o všeobecné hlasovací právo. Proti pražským demonstrantům zakročovala policie a pro případ, že by demonstrace nabyly větších rozměrů, byl připraven pohotovostní plán pro pražskou vojenskou posádku. Obsazení klíčových bodů, zejména muničních skladů mělo pojistit vojenské jednotky pro případ povstání.

O postupu vlády nás informují bohužel jen noviny. Dle údajů oficiální Montagsrevue se vláda měla na své schůzi 23. května usnést o prostředcích jichž použije proti českým násilnostem. Po schůzi vlády oznamoval vídeňský tisk, že vláda se rozhodla upustit od trestního stíhání mladočeských poslanců za výtržnosti na sněmu.⁸¹⁾ Neue Freie Presse k tomu poznamenala, že jejich počínání bylo samo o sobě nežalovatelné. František Josef dal také najevo svoji nespokojenost se situací v Čechách, a to nejednou. Vůči Plenerovi se vyslovil s uznáním o rozumném a loajálním postupu německých liberálů.⁸²⁾ To bylo ovšem až při přijetí delegátů 27. května ve Vídni, kde s mladočeskými delegáty ani slova nepromluvil, čímž jim dal najevo svou nelibost.

Též většina zástupců Předlitavska v delegacích dala mladočeským delegátům najevo nesouhlas s jejich chováním 17. května a žádného z nich nezvolila do výborů, v nichž probíhala nejdůležitější část delegačních jednání. Když Herold proti tomu protestoval, odpověděl mu Plener ostrou řečí, která narazila na odpor nejen u mladočechů, ale která nepotěšila příliš ani německé liberály, a již nakonec i sám Plener litoval.⁸³⁾ To byly činy politických odpůrců, byť i postup v delegacích ukazoval, že v této otázce se německým liberálům podařilo proti mladočechům se spojit se stranami vládní koalice, s konservativci a Poláky.

⁸¹⁾ Národní listy 23. 5. 1893; 25. 5. 1893 — opírají se o zprávu Neues Wiener Tagblattu, Montagsrevue, Neue Freie Presse.

⁸²⁾ E. Plener, Erinnerungen, sv. 3., str. 82; Národní listy, 28. 5. 1893; 29. 5. 1893.

⁸³⁾ E. Plener, Erinnerungen, sv. 3., str. 81.

Mladočeši však, jak se zdá, pokládali celou akci v podstatě za skončenou a nejbližší schůze jejich výkonného výboru, 23. května, věnovala svou pozornost běžným záležitostem, jako byla volba poslanců za Nové Město, za Obchodní a živnostenskou komoru pražskou, alespoň pokud o tom svědčí protokol.⁸⁴⁾ Volba poslance za Nové Město pražské v náhradu za zesnulého Trojana připadla na poslední den v květnu. Kandidován byl vůdce libereckých Čechů, dr. Šamánek, což zavdalo podnět k demonstračním protiněmeckým projevům. K demonstracím došlo 26. května, kdy dr. Šamánek pořádal předvolební schůzi na Žofíně. Národní listy, které přinesly o nich zprávu, byly zkonfiskovány.⁸⁵⁾

Konfiskace se dotkla nejcitlivějšího místa mladočeské strany — Národních listů. Měly mimořádný význam pro stranu, jejich majitel a vydavatel Julius Grégr byl její uznávanou hlavou a nepatřil v ní k oportunistické části. Avšak v posledních dnech května se ho zmocnil strach o Národní listy, strach o svůj majetek. Tento strach Julia Grégra o svůj list se projevil navenek zjevně až na podzim, po vyhlášení výjimečného stavu. Avšak v dobře informovaných kruzích byl znám již v květnu a Karel ml. Schwarzenberg, jakmile se o tom dozvěděl od poslance dr. Trakala, sdělil to ihned Thunovi, jak psal, „k zadostiučinění a radosti“.⁸⁶⁾

Vedení mladočeské strany nepotěšil asi poměrně nevelký úspěch volby na Novém Městě. Šamánek byl za poslance zvolen, neměl vůbec protikandidáta. Dostal 1842 hlasů z 6115 oprávněných voličů, tj. přesně 30 %. To nebyl zvláštní úspěch v okrese, kde před dvěma lety Trojan proti Riegrovi získal jen o 400 hlasů méně — 1437.55 % voličů — zbývající čeští voliči v tomto okrese, kde podle výsledků voleb z roku 1891 bylo asi 15 % německých voličů — nepokládalo za nutné ani v této situaci svou účastí při volbě podpořit mladočeskou stranu.⁸⁷⁾ Zřejmě se tu projevilo u části zámožného voličstva rozčarování a neshlas s radikalismem.

* * *

Ve chvíli, kdy mladočeši svou obstrukcí 17. května hodili rukavici vládě, a to za souhlasu velké části národa, nabyla zcela mimořádného významu otázka: „Co dál?“ Jak usilovat o další řešení české otázky? O nějakém skutečném protistátním boji pod mladočeským vedením nemohlo být vůbec řeči. Čeští

⁸⁴⁾ LANM, pozůstalost Englova, 6 S 81, protokol schůze výkonného výboru dne 23. 5. 1893 psaný rukou Antonína Cížka.

⁸⁵⁾ Národní listy 27. 5. 1893; 28. 5. 1893.

⁸⁶⁾ Tuto zprávu obsahuje soukromý dopis Karla Schwarzenberga Thunovi z 30. 5. 1893, uložený v StA Děčín; C I/IV, č. 275. „Von Dr. Trakal erfuhr ich, dass man sich in den jung-österreichischen Kreisen und insbesondere in der Redaktion der Nationalen Listen zu fürchten beginnt. Die Confiskationen imponieren ihnen u. waren sehr unangenehm. Sie fürchten sich zumeist und ernstlich vor einer Einstellung des Blattes. Diese Nachricht zu Deiner Genugtuung und Freude.“

⁸⁷⁾ Národní listy 1. 6. 1893. Volební výsledek 5. 3. 1891 v tomto volebním okrese byl: Schmeykal — 910 hlasů, Rieger — 1255 hlasů, Trojan — 1437 hlasů. Rieger se pak vzdal účasti v užší volbě.

měšťáci a zdrcující většina mladočeských předáků byla pro bušení pěstmi do stolu, ale nechtěla podnikat nic riskantnějšího. Od nich se lišili pokrokáři a mladí lidé, kteří v případě potřeby byli ochotni jít dále než ke slovům, byli ochotni nejen „používat argumentů ulice“, ale také politický boj na ulici přenést.

Obstrukce 17. května měla ohlas nejen v Rakousku, ale i mimo jeho hranice. Upozorňovala evropskou veřejnost na to, že v Čechách není klid, že za otázkou postavení českého národa není možno ještě udělat tečku. Přitom se vnučuje otázka, jaký byl mezinárodně politický program mladočechů, na které síly se orientovali? A naopak — kdo o ně měl a jaký zájem?

V sedmdesátých letech, v době kolem balkánské krise staročeši podnikli poslední pokus o řešení české otázky s pomocí ciziny. Od svého vstupu do koalice roku 1879 se těchto pokusů vzdali a na začátku devadesátých let, v období punktační a po nich stáli již za tehdejší vládou, podporovali její zahraniční politiku. Hlas národa, subvencovaný vládou, psal o mezinárodních otázkách zcela v jejich intencích.

Ne však jen tisk. I Karel Mattuš, jenž rozhodně nebyl z nejrakušáčtějších staročechů, mluvil na schůzi Českého klubu 8. ledna 1893 pro trojspolek, k němuž sice, jak pravil, nás nepojí cit, ale s nímž jsme smířeni a jeho účel je nám sympatický. Varoval v této řeči též před tím, aby základem politiky českého národa nebylo spoléhání na sympatie národů cizích.⁸⁸⁾

Tato náznakově řečená výtka, byla vyslovena na adresu mladočechů, zejména jejich radikálního křídla. Ti nebyli ovšem všichni orientováni na stejné síly. Vašatý, Julius Grégr a jeho redakce Národních listů se orientovali na carské Rusko, a to na Slovanský dobročinný komitét, na reakční slavjanofily. Odsud dostávali i určitou podporu.⁸⁹⁾

⁸⁸⁾ Hlas národa, 9. 1. 1893.

⁸⁹⁾ Otázce poměru mladočechů k carskému Rusku vůbec a ke Slovanskému dobročinnému komitétu, představiteli reakčního panslavismu zvláště, chci věnovat zvláštní studii. Již v roce 1886 se Julius Grégr obrátil na V. I. Lamanského, vedoucího ruského slavjanofila, dopisem, v němž jej přesvědčoval o potřebě všestranné podpory českého národního boje v zájmu všeho Slovanstva. Dopis vrcholil slovy: „Vy jste pravil ve své řeči, že otázka slovanská může být řešena jen společným úsilím Ruska a všech západních národů slovanských zároveň. Prosim Vás, čím mohou za nynější své tísně přispěti k tomuto řešení Čechoslované a Slovinci? Ubozí sotva žijou. Nynější tak zvané „ústavní“ poměry v Rakousku tlačí je zrovna tak, ne-li více než dřívější absolutismus. Nemáme žádného volného hnutí, neboť s tou cislajtánskou konstitucí tropí se jen holý švindl. Panují při ní Maďari a Němci krutěji než dříve. My, Slované jsme tu bez všelikých prostředků. Vše závisí tedy jen na Rusi. Všimněte si nás více, dávejte aspoň morální posilu aspoň v té míře, v které Německo podporuje Němce v Rakousku. Hleďte nás časem aspoň slovy povzbudit, a pohrozit našim utlačovatelům. ...“ (V edici pak následuje vynechané místo. Grégrův rukopis je však naprosto čitelný, proto patrně vynechano místo, jež svým charakterem nezapadá do edice. Mohla by to případně být žádost o poněžní podporu. — Dopis otištěn v edici „Dokumenty k historii slavjanovedenija v Rossii“, red. B. D. Grekov, Moskva—Leningrad, 1948, str. 119—121).

Tak volal J. Grégr o podporu ve chvíli, kdy mladočeši teprve přetrhávali pouta vízící je se staročeskou rakušáckou politikou. Zdá se však, že jeho žádost o podporu, a to nejen morální, nebyla oslyšena. Řada dokumentů z úředních rakouských pramenů hovoří o tom, že některé skupiny v mladočeské straně, a to nejen kolem Jana Vašatého, ale i kolem Julia Grégra dostávaly od Slovanského dobročinného komitétu podporu. Tak 10. prosince 1890 upozornil Taaffe jako ministr vnitra místopředsitele Thuna důvěrně na to, že: „Russische Subventionen.“

Národní listy pokládaly proto za nutné důsledně podporovat politiku carské vlády, a to i její reakční a utlačovatelskou politiku. Národní listy vytýkaly třeba Finům jejich touhu po národním osvobození.⁹⁰⁾ Popíraly existenci ukrajín-

„Klub národní“ und „Russký kružok“ haben die Erneuerung der Petitionen an den Petersburger slavischen Wohltätigkeits-Verein um Gewährung des Bezuges der bisherigen Subventionen für das Jahr 1891, in den am 3. dieses Monates stattgefundenen Ausschuss-Sitzungen beschlossen“ (SÚA, PMT 1891—1900, čj. 19 GP z r. 1890). Dále se pak zpráva zabývá změnami v rozdělování těchto podpor proti předchozímu roku. O šest dní později následovala pak další zpráva místodržiteli (čj. 20 GP), v níž se ministr vnitra podrobně zabýval snahami „Rusského kružku“ o rozšíření znalostí ruštiny v Čechách a přípravami zamýšleného Slovanského sjezdu při příležitosti Jubilejní výstavy. Po několika měsících byl to společný ministr zahraničních věcí hr. Kálnoky, který přímo zaslal Thunovi „několik přísně důvěrných údajů o vztahu mladočechů k ruskému dobročinnému komitétu“. Nejprve informoval o schůzi nově zvoleného výboru „Rusského kružku“ v Praze dne 18. 2. 1891: „Nach dieser Einleitung theilte Dr. Vašatý mit, es sei in der verflossenen Woche dem „Kružok“ die erste halbjährige Rate der Jahressubvention des slavischen Wohltätigkeitsvereines zu 1600 Rubel zugekommen, wofür er das Dankschreiben sogleich habe abgeben lassen.“ Pak následuje rozbor dalšího průběhu jednání výboru, v němž byl přečten dopis tajemníka Slovanského dobročinného komitétu Aristova, obsahující některé rady a dovolávající se doporučení Pobědonoscevových. Mj. tu byl zdůvodněn i náhled o nevhodnosti pořádání Slovanského sjezdu. Závěr informace pak poněkud odhaloval i cesty, jimiž tyto peníze do Čech přicházely: „Die Einzelheiten des ganzen Vorganges beider Ausschusssitzungen erzählte der Mit-Redakteur der ‚Národní Listy‘ J. Kalaš mit dem Beifügen, es sei gleichzeitig auch die erste Hälfte der übrigen bewilligten Beiträge ausbezahlt worden, u. z. für den ‚Klub národní‘ 2000 R., für die Studentenvereine 1000 R. und für die subventionierten Zeitschriften 1200 R., wobei deismal der ‚Polaban‘ an Stelle des ‚Vyšehrad‘ trat. Den ganzen Betrag von 5000 Rubel habe man diesmal in Dresden angewiesen von wo Dr. Julius Grégr selben abholen lies.“ V další příložené zprávě pak je obsažen opis dopisu tajemníka petrohradského Slovanského dobročinného komitétu předsedovi klubu národní strany svobodomyšlné, prof. Tilšerovi z 24. ledna/5. února 1891, který krom všeobecných projevů sympatií mladočeské straně obsahoval i údaje o subvencích, shodné s výše uvedenými. (SÚA, PMT 1891—1900, čj. 6 GP z r. 1891). O jiné cestě, kterou přicházely podpory o slavjanofilů do Čech, napovídá článek D. Dorošenka „Prof. V. Antonovyc, panslavismus“ a rakouská policie“ (ČNM, 1933, str. 182). Ovšem všechny tyto informace se opírají o prameny z jedné strany, ze strany rakouských úřadů.

Jich existence je však, byť i nepřímo, potvrzena i z druhé strany, a to dopisem Julia Grégra Gustavu Eimovi do Vídně dne 5. června 1893, tedy z doby, kdy se Julius Grégr obával, že „Národní listy“ budou zastaveny a uvažoval o možnosti vydávat německý list ve Vídni. Píše o tom: „Co se toho německého listu tkne, nahlížím úplně velkou jeho důležitostí.“ Avšak přesto soudí, že se do toho není možno pouštět, protože to potřebuje velký kapitál — a odkud ho vzít? Rozvažuje: „U nás v Čechách se toho mnoho nesežene a z bratří Slovanů toho mnoho nevytlučete.“ (LANM, pozůstalost Eimova, 3 a G 31). Jací to mohli být slovanští bratři? Haličští Poláci, kteří stáli roku 1893 ve vládním táboře, neměli ani nejmenší zájem na tom, aby zachraňovali noviny mladočechům. Mohli to být Chorvatí a Slovinci? Sotva, vždyť jejich vlastní poslanci byli tehdy finančně podporováni mladočechy. (LANM, pozůstalost Englova, 6 S 83) 8. 7. 1891 schválil výkonný výbor podporu 50 zl. poslanci Spinčičovi na volební kampaň. Rovněž Srbsko nepřichází v úvahu, protože proti Rističovi tehdy zastávajícímu tam funkci regenta mladočeský tisk přímo soutil a radikální strana srbská, která byla v opozici, sotva měla prostředky a zájem na financování mladočeského tisku. Zcela můžeme pominout Bulhary i haličské Ukrajince, jak pro jejich malý zájem tak i pro nevelké finanční prostředky a zbývá pak vlastně jen jediný, koho mohl Grégr slovy „bratří Slované“ myslet — „Slovanský dobročinný komitét“.

Ač není pochyb o tom, že tyto subvence vskutku do Čech docházely, není možno jejich význam také přeceňovat. Skoro beze zbytku lze v souvislosti s nimi vysvětlit zahraničně politická i jiná vystoupení Vašatého, zatím co u Julia Grégra a Národních listů je otázka jejich působení složitější. Zatímco zahraničně politické náhledy vyslovované Národními listy byly zpravidla určovány ohledy na politiku carského Ruska, nebyl vliv slavjanofilů na vnitropolitický postup této skupiny mladočeské strany zdaleka tak výrazný. Přesto však by nebylo správné pomíjet tuto okolnost při studiu problematiky boje různých směrů v mladočeské straně na počátku devadesátých let.

⁹⁰⁾ Národní listy 3. 5. 1893 o této věci psaly na 1. stránce v článku „Finové a Rusko“:

ského národa, v čemž se dostaly do rozporu s pokrokáři, kteří byli v úzkém spojení s haličskými ukrajinskými demokraty, Ivanem Frankem, Paveljakem a jinými. Také sympatie, Národních listů, jak byly v roce 1893 proječovány k Francii, byly především sympatiemi k Francii jako k ruskému spojenci a jednotlivé politické směry ve Francii byly hodnoceny podle toho, jaký poměr měly k rusko-francouzskému spolenectví. Clémenceau například, jenž byl pokládán za anglofila, byl Národními listy odsuzován, zatím co vysoce byli oceňováni ti politikové z tábora umírněných republikánů, kteří byli zřejmě stoupenci politiky spolenectví s Ruskem⁹¹⁾.

Také při hodnocení panamské aféry přejímaly Národní listy často náhledy oficiálního ruského tisku a velmi podrážděně vyvracely zprávy, že by snad též lidé rusofilsky zaměření byli do panamské aféry zapojeni.⁹²⁾

O získání sympatií ve Francii usiloval v té době i výkonný výbor, oficiální vedení mladočeské strany, který subvencoval zájezd pražského učitele francouzštiny Louise Schmidta-Beauchezze do Francie v létě 1893, kde pronesl několik přednášek o českých věcech a navázal s několika deníky spojení a zajistil, že budou přijímat od mladočeské strany jeho prostřednictvím zprávy o českých věcech a tak se vyvarují jednostranného informování o nich pouze na základě informací oficiální rakouské „Correspondenz-Büro“.⁹³⁾ Kolem Engla, jenž byl duší výkonného výboru, sbíhaly se také nitky pokusů o navázání pevného dopisovatelského spojení s anglickými a americkými listy. Určité úspěchy tu byly, ale ne velké. Čeští dopisovatelé zasílali dlouhá pojednání o státním právu, zatím co anglosaský tisk chtěl něco jiného — rychlé zasílání stručných zpráv o aktuálních věcech. Na délku a neaktuálnost příspěvku si stěžoval ve svém dopise Englovi 1. června 1892 vedoucí londýnské kanceláře americké tiskové agentury Associated Press.⁹⁴⁾

V poměru k francouzskému a anglickému tisku šlo o to, aby čtenáři byli o českých problémech informováni i z české, respektive mladočeské strany. Mnohem složitější a zajímavější byla otázka styků mladočeských politiků s americkými krajany. Nešlo jen o informace, ty krajanský tisk měl, šlo i o přímou podporu. Mnoha krajanům na druhé straně Atlantiku tanul na mysli irský příklad, kdy americká emigrace velice účinně podporovala osvobozený boj národa doma.⁹⁵⁾ Ovšem boj v Čechách se ani zdaleka nepřiblížil rozsahem ani

„Bohužel Finové, národ velmi nadaný a pod žezlem ruským značného stupně vzdělanosti dosáhnouví, nedovedli dostatečně ocenit vzácné dary, kterými je obmyslila přízeň ruských panovníků a v posledním desetiletí úplně se poddali účinku protiruské agitace, vycházející ze států trojspolkových a z Anglie. Rusko nemohlo se mlčky dívat na to.“

⁹¹⁾ Národní listy, leden, únor 1893.

⁹²⁾ Národní listy, únor 1893.

⁹³⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 82.

⁹⁴⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 82.

⁹⁵⁾ Nejzajímavějším dokladem těchto tendencí mezi americkými krajany v roce 1893 je dopis, který poslal „Národní výbor“ Čechů ve Spojených státech amerických 18. října 1893 Emanuelu Englovi. Dopis je psán na papíře s hlavičkou „The Bohemian Voice“, Omaha, Nebraska. To svědčí o těsném spojení Národního výboru s tímto vydavatelstvím, jež vydávalo

formou boji Irů a celá snaha o podpůrnou akci neměla vlastně důvodu ke svému rozmachu.

Zbyl pouze americký krajanský tisk, který je velmi zajímavým tlumočnickem názorů české oposice, a to tlumočnickem, který není omezován žádnou censurou, avšak názory jím tlumočené jsou nemálo ovlivněny zájmy krajanských vůdců a novinářů, kteří dobře cítili, že čím dramatičtější bude boj národa doma, tím větší bude zájem krajanů o domov, a tím i o krajanský tisk a organizace. Tím také možno vysvětlit, že v tomto tisku je mnoho nepravdivých informací, vesměs zveličujících dramatickosti situace v Čechách.

* * *

Činnost výkonného výboru se soustředila vlastně jen na snahu zajistit, aby tisk a veřejnost západoevropských zemí byla o českých věcech informována

české noviny „Pokrok západu“ a jiné časopisy. V dopise, jenž je uložen v Englově pozůstalosti v Literárním archivu Národního musea (6 S 82), se upozorňuje na význam dopisování do amerického tisku, jenž ovšem nebude uveřejňovat vše, co se mu zašle. Dále odesilatelé dopisu píší:

„Jsme však toho nezvratného přesvědčení, znajíce sympatie amerického lidu pro utištěné, že zájem v zápasu národa českého bude zrůstatí a tím i podnět tisku k podávání zpráv.

A ještě jedna věc nám tane na mysli. Již dávno pomýšleli jsme na to, kterak a jakým způsobem bychom nějak vydatněji mohli přispívat straně národní v jejím boji. Máme za to, že zápas váš jest těžký, an moc, síla, bohatství, moc patronáže, — vše proti Vám. Pomýšlíme tudíž na to sbírat zde příspěvky, jež by sloužily k agitaci při volbách i jinak, — s nimiž byste vůbec volně mohli disponovati. Co o tom soudíte? Byl by krok ten vítaným, radným, prospěšným? Neoddáváme se ovšem žádným illusím a neočekáváme, že by se peníze jen-jen hruly, ale soudíme, že 5000 zl. ročně by se snad sehnalo. Uznáváte-li to za dobré, a straně národní za prospěšné, přáli bychom si velice, kdybyste napsali dopis líčící postavení strany národní a vybízející ku kroku podobnému a na níže psaného předsedu jej odeslali, a to co nejdříve, pokud trvá rozechvění nad zprávami, že panuje v Praze stav výjimečný.

Jan Rosický,
předseda Národního výboru

R. V. Miškovský,
tajemník Národního výboru“

Na tento dopis odpověděl Engel 4. 11. 1893. Uvedl, že ohledně hmotné pomoci psal již jínému předáku amerických Čechů L. J. Paldovi, a to v odpovědi na jeho dopis z 18. 9. 1891 napsané 26. října 1891. Tehdejší korespondence s Paldou (je uložena tamtéž) ovšem k žádným konkrétním výsledkům v oblasti spolupráce s americkými krajanými nevedla, nehledíme-li na to, že krajané zprostředkovali mladočechům možnost dopisovat Associated Pressu a pařížské redakci New York Herald. Proto odvolával-li se Engel na dva roky starou korespondenci v jednání na podzim roku 1893, znamenalo to, že mladočeši nemají valný zájem na podpoře od amerických krajanů, o níž by museli žádat více méně oficiálním dopisem, jehož uveřejnění by jistě bylo nelibě přijato ve vídeňských vládních kruzích. Jak velice zdrženlivý je tón Englovy odpovědi, ukazuje citát:

„Již v tomto mém dopise napsaném dle usnesení našeho výkonného výboru dána jest odpověď k Vaší nynější otázce, a tudíž stačí jen znovu Vám potvrditi, že přecetné úkoly, jež nám konati jest, číni další podporu finanční velmi žádoucí, a že bychom rádi a s vděčností každou pomoc v tomto směru uvítali.“

V závěru dopisu pak sděluje, že toho dne, kdy byl dopis psán, se bude konati schůze výkonného výboru a podle jeho usnesení pak napíše dopis Janu Rosickému. Ve stručných zápisech ze schůze výkonného výboru není o případném jednání o této otázce ani zmínka a také koncept eventuální odpovědi Rosickému není v Englově pozůstalosti zachován. I kdyby však přece jen nějaký dopis byl ještě odeslán, je již z prvé Englovy odpovědi zcela zřejmé, že počátkem listopadu 1893 nemělo mladočeské vedení zájem na tom, aby rozvinulo nějakou pomocnou akci mezi americkými krajanými, jež by je mohla v očích dvora a vládnoucích kruhů vídeňských kompromitovat a ztížit jim pak situaci při pozdějších případných jednáních o vstup do vládní koalice. V tomto směru je Englova odpověď významným svědectvím naprostého odvratu mladočechů od jakýchkoliv radikálnějších akcí na podzim 1893.

i z hlediska mladočeské strany. Na této věci se shodli všichni, jinak byl však veliký rozdíl mezi Vašatým, Juliem Grégrem a redakcí Národních listů na jedné straně a většinou ostatních mladočeských vůdců na druhé straně. Tato většina z různých důvodů nepokládala za správné jakkoliv si vázat ruce závislostí na politice carského Ruska a více či méně otevřeně hlásala, že pouze na půdě Rakouska je za dané situace možno pracovat pro zlepšení mocenského postavení české buržoasie. Realisté hlásali nejotevřeněji tuto koncepci, která v dané situaci, kdy velký evropský konflikt nebyl na blízkém obzoru, nejlépe vyhovovala zájmům české buržoasie.

Správné pochopení zájmů české buržoasie v této chvíli spolu s ostatními předpoklady k politickému vedení přivedlo pak realisty do čela mladočeské strany. Nestalo se tak ovšem bez konfliktů a nedocenění vlivu nacionalismu i na ty, kdož jinak reálně kalkulovali s danou skutečností, a podcenění síly národního hnutí studentů, mládeže i části pražské maloburžoasie, přivedlo realisty právě v roce nejvyššího vzestupu radikálního oposičního hnutí, v roce 1893, na pokraj neúspěchu, na pokraj vyloučení z mladočeské strany. Tento konflikt doutnal již od začátku roku 1893, od událostí kolem Kramářova projevu. Otevřeně propukl v červenci.

Když se v roce 1890 spojili s mladočeskou stranou, měli realisté na mysli, jak Tobolka správně uvádí „bez nárazu a krok za krokem nepozorovaně svojí zodpovědnou prací a svými velkými vědomostmi opanovati stranu mladočeskou“.⁹⁶⁾ To vycítili radikálové, kteří s nimi nesouhlasili v zásadních otázkách taktiky a kteří v nich viděli právem nebezpečné konkurenty. Jaro 1893 bylo dobou, kdy posice radikálů v mladočeské straně se zdály být velmi pevné. Jen ústupností zachránil Kramář začátkem roku svůj mandát. Po květnu se nemálo zostřil spor o zásadní otázky, poměr k Rakousku, zahraniční politiku apod.

Ač rozpory realistů s grégrovskou skupinou vedoucí mladočeskou stranu byly vážné, cíl, který sledovali, nebyl zásadně odlišný — více místa pro českou buržoasii na slunci, a to v rámci habsburské říše. Realisté — a v této věci nebylo tehdy mezi Kaizlem, Masarykem a Kramářem rozporu — chtěli, aby daleko rázněji se skoncovalo s radikálníčením, které pokládali za pouhý přežitok z doby, kdy mladočeši byli jen menšinovou stranou, snažící se stůj co stůj získat mandáty. Realisté chtěli otevřeně doznat, že mladočeská strana stojí na půdě rakouské a jen na ní bojuje o práva českého národa. Mladočeši, byť i se velkou většinou s tímto faktem zcela smířili, pokládali za netaktické se k tomu přiznávat otevřeně.

Spor vyvrcholil v době zasedání delegací, a to po projevu ministra zahraničních věcí hr. Kalnokyho, který mluvil o zlepšení poměru rakousko-ruského. Již těsně předtím chystal Kaizl v „Času“ vystoupení proti carofilskému ruso-

⁹⁶⁾ J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 45.

flství Vašatého,⁹⁷⁾ po projevu Kalnokého 3. června byl to nakonec on, který udával tón na schůzi výkonného výboru 8. června. První na ní promluvil Julius Grégr, pokládal Kalnokého řeč, kdyby byly pravdivá, za obrat. Sice prohlašoval, že „není záhodno tomu věřit“, ale celý jeho projev svědčil o tom, že ve svém stanovisku kolísal, zda přece jen „se zahraniční politika nepřizpůsobuje našemu stanovisku“. Po rozpačitém Grégrovi promluvil Kaizl rozhodně a cílevědomě. Podle jeho vlastního zápisu řekl, že úkolem je „užiti momentu tak výhodného k obratu u nás: přitochiti se k zahraniční politice a tak vliv a prestige strany nekonečně zvýšiti.“ Nakonec s ním souhlasili i ti členové výkonného výboru, jako Kučera, Podlipný, Blažek, kteří byli spíše pokládáni za radikály.⁹⁸⁾ Ač byly oportunistické názory přijaty i vedoucími politiky radikálnější části strany, nezměnil se tím radikalismus, který vládl v tisku a veřejnosti. Při náladě, jaká panovala na jaře 1893, nebylo snadné „přitáčeti se k politice vlády“, jak to chtěl Kaizl.⁹⁹⁾ Ostatně Kaizl sám ještě dva dny před schůzí výkonného výboru byl krajně rozezlen na Julia Grégra a v dopise Kramářovi prohlašoval: „Já bych s p. Juliem zatočil velmi rychle. Víte co bylo v září 1891...“¹⁰⁰⁾

⁹⁷⁾ J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 248—249. V dopise Kramářovi psal: 2. 6. 1893: „Škoda, že jste nic nenapsal o blag. obšč. [blagotvoritělnom obščestve], ovšem že ne nešikovně contra“ — Z kontextu zřejmě vyplývá, že Kaizl si přál, aby Kramářův článek vyzněl contra, ale ne nevhodným způsobem. Měl být reakcí [viz tamtéž, str. 246] na blahopřejný telegram, který k dvacátému pátému jubileu tohoto spolku zaslal jménem českého národa dr. Vašatý.

⁹⁸⁾ J. Kaizl, Z mého života, sv. 3., str. 249—251; LANM, pozůstalost Englova, 6 S 81, zvláštní zápis z této schůze.

⁹⁹⁾ Již 14. června Kaizl protestoval dopisem Juliu Grégrovi proti úvodníku Národních listů z téhož dne, v němž byl napaden za to, že na voličské schůzi hájil názory, které byly před čtyřmi dny schváleny výkonným výborem. — J. Kaizl, Z mého života, sv. 3., str. 251.

¹⁰⁰⁾ Tyto názory jsou vysloveny v dopise Kaizla Kramářovi ze 6. června 1893. V tomto dopise se píše:

„Já bych s p. Jul. zatočil velmi rychle. Víte, co bylo v září 1891, když štvál dlouhou chvíli proti a pro všechnu možnou sběr francouzskou a ruskou agitoval, zavolal si ho Thun a Stejskal a p. J. G. slintal až loyaltitou. Tak na něj v případě, který E [Eim] in eventum za možný naznačuje, dokročiti, říci: Ty půjdeš s mírnějšími anebo běda Tobě, jsem přesvědčen, že p. J. G. se poddá. Jen ať vláda nedělá, co Neodv. včera napovídá: J. Grégra subjektivně stíhati; to by byl velký nesmysl, protože by z něho udělala mučedníka. On sám na objektu je citlivější než na subjektu — (tím míněno, že by Grégrovi víc vadilo pronásledování Národních listů než jeho osoby — J. H.). Snad Vás pastýř [Masaryk] informoval o rozmluvě s E. [Eimem], čenichá prý, že je se stranou zle a jde mu jen, aby NL vyvázly.“

Tento dopis, který svědčí o velké nakvašenosti Kaizlově a o jeho odhodlání pustit se do boje s Juliem Grégrem, neupustil-li od radikalismu, je Tobolku v jeho edici mylně datován a zařazen na 6. května. Jak došlo k tomuto omylu, nechci soudit, je možné, že i nesprávné datum dopis nese (časné datum v měsíci, možnost uvedení čísla 5. či jména minulého měsíce). Datuji tento dopis (Kaizl, Z mého života, sv. 3., str. 242—243) na 6. června, a to z těchto důvodů:

1. V dopise se mluví o jednání delegací (začalo 25. května ve Vídni) a také o projevu Kalnokého v uherské delegaci (pronesl ho 3. června), což vylučuje, že by byl dopis psán před tímto datem.

2. V dopise se hovoří o Eimových obavách o Národní listy, jež sotva byly by oprávněně 11 dní před událostmi ze 17. května.

3. Slovy „Neodv. včera napovídá J. Grégra subjektivně stíhati“ nemůže být míněno nic jiného, než zmínka v Neodvislosti z 5. června 1893, kde na str. 3. v rubrice „Doma“ se píše: „se subjektivním stíháním redaktorů a vydavatelů listů opozičních se již započalo. Prvními jsou redaktor a vydavatel tohoto listu — a jak jsme byli zpraveni, druhý bude vydavatel „Nár.“

Za této situace i opatrný Kaizl byl odhodlán dosti nevybíravými prostředky přinutit Julia Grégra k opuštění radikálů — Kramářovi o něm psal: „Tak na něj v případě, který E [Eim] in eventum za možný naznačuje, dokročiti, říci: Ty půjdeš s mírnějšími anebo běda Tobě.“¹⁰¹⁾

Taková byla nálada mezi realisty, za níž došlo k vyrazení omluvného dopisu, jenž Julius Grégr zaslal místopředsedovi Thunovi v srpnu 1891, když mu byl předtím ústně slíbil, že Národní listy nebudou uveřejňovat doby příjezdu zvláštních vlaků se slovanskými hosty na Jubilejní výstavu a nebudou tak podněcovat demonstrativní vítání těchto hostů. Thunovi na tom záleželo proto, že těchto návštěv a projevů, k nimž při vítání docházelo, bylo používáno ve vídeňských kruzích k agitaci proti císařově návštěvě v Praze. Grégrův slib však Národní listy — snad z neinformovanosti — ještě téhož dne porušily a Grégr pokládal za svou povinnost se místopředsedovi omluvit. Tento list později Thun Masarykovi ukázal. Není však jasné, zda to byla jediná cesta, jíž byla jeho existence prozrazena — konec konců o Grégrově návštěvě u Thuna a jejích výsledcích věděla celá redakce Národních listů. Věc nebyla v roce 1893 již tajemstvím — viz na příklad Kaizlův dopis z 6. června, ale širší veřejnosti známa dosud nebyla. Tu 29. června dr. Šromota, advokát z Hranic a politik nevelkého významu se o jeho existenci zmínil na ustavující schůzi Národního klubu v Brně. 6. července se pak celou věcí podrobněji zabývala staročeská „Moravská orlice“, která se odvolávala na rozmluvu Masaryka s Thunem. Na to odpovídal Julius Grégr v Národních listech. Nejprve 1. července prostě popřel, že by byl kdy jaký omluvný dopis místopředsedovi psal, později 8. července, věc vcelku — podle pravdy (list je zachován v Thunovském archivu v Děčíně)¹⁰²⁾ vysvětlil. Ostří útoku zaměřil proti Masarykovi. Ten se 9. července bránil sotva pravdivým prohlášením v Národních listech, v němž

L. „Dr. Jul. Grégr.“ Květnové datování je nemožné již i proto, že „Neodvislost“ vycházela v pondělí a den před 6. květnem byl pátek.

Tímto posledním pokládám dopis Kaizlův za nepochybně datován na 6. června 1893 a opravuji tak datování editora Zd. Tobolky.

¹⁰¹⁾ J. Kaizl: Z mého života, sv. 3., str. 242.

¹⁰²⁾ Originál Grégrova omluvného dopisu Thunovi je uložen v Thunově pozůstalosti ve S+A Děčín (C I./IV. č. 289). Je datován 13. 8. 1891 a zní:

„Vaše Excellenci!

Bylo by mi líto, kdyby Vaše Excellence mohla se domnívati, že jsem nedodržel slova. Zdálo se mi vyrozumívati ze slov Vaší Excellence, že se jedná jen o slovanské hosty, mezi které jsem ovšem vídeňské antisemity nepočítal. Ostatně jsem hned po obdržení listu Vaší Excellence dal v redakci své rozkaz, aby se v Národ. Listech nestala další zmínka více o době, kdy zmínění antisemité do Prahy přijedou. Při této příležitosti budiž mi dovoleno připomenouti, že oznámení doby příjezdu antisemitů stalo se ve všech téměř listech pražských.

Vaší Excellenci
v nejhlubší oddanosti

Dr Julius Grégr“

Uvádím zde doslova tento, pro svou dobu dosti důležitý doklad, o jehož existenci bylo velmi často pochybováno, a to i v nejnovější literatuře (srv. J. Křížek, T. G. Masaryk a česká politika, 1959, str. 321).

tvrdil, že list zasláný Grégrem Thunovi neviděl, a nikomu neříkal, že jej viděl. Za informátora Šromotova označil v dopise zasláném pak Kaizlovi Jana Herbena.¹⁰³⁾ Celá historika byla Grégrovi krajně nepříjemná, nemilá však byla i ostatním realistům, z nichž Kramář přísněji odsuzoval Masaryka než Kaizl. Mladočeský tisk po celé prázdniny ostře útočil na Masaryka, ale nejen na něho, i na ostatní realisty, kteří se ocitli v izolaci a jejichž vliv v mladočeské straně upadl. Celou věc projednával 26. srpna výkonný výbor, jenž dal plnou satisfakci Grégrovi a o Masarykovi bylo prohlášeno, že chybil, když nezamezil šíření těchto zpráv, a svým jednáním poškodil vážnost a prospěch strany.¹⁰⁴⁾ Celá historie skončila, jak jinak ani být nemohlo, rozchodem Masaryka s mladočechy a dočasným oslabením posice dvou zbývajících realistů ve straně.

Druhou stránkou této vnitrostranické krise bylo to, že před širokou veřejností byla prozrazena i Achillova pata Grégrova radikalismu — jeho strach o svůj podnik, o Národní listy, který ho vždy brzdil, když se dával na cestu radikální oposice.

* * *

17. květnem a událostmi s ním spojenými dohrála mladočeská strana úlohu elementu radikalizujícího lidové hnutí. Od této události je mladočeská strana jako celek brzdou další radikalizace lidu. Spontánní hnutí pražského lidu rostlo však dále a když mladočeši nechtěli a nemohli klást požadavky, za něž by stálo za to jít bojovat, šel pražský lid za jinými hesly. Červen postavil do čela pražského lidu, dělnictva a mládeže sociální demokrata s jejich heslem „všeobecné hlasovací právo“.

Za všeobecné hlasovací právo demonstrovali i pokrokáři. To neznámá, že by se byli organizačně spojili se sociální demokracií. Naopak, horečně právě v této době pracovali na pevnějším zorganizování pokrokové části dělnické omladiny. Vznikl nový časopis — „Pokrokové listy“. Za jeho redaktora byla na schůzi 4. června za účasti asi 150 osob zvolen Antonín Pravoslav Veselý. Jan Ziegloser k tomu poznamenal, že přitom došlo k živé diskusi, v níž se Lorenc přihlásil k anarchismu.¹⁰⁵⁾

1. června demonstrovali pokrokově smýšlející studenti i dělnická mládež na Lipanském bojišti, při tomto projevu došlo k neshodám s četníky, kteří mládeži zabavili husitský prapor i věnec položený u mohyly. U Lipan byli roku 1893 především pokrokáři, kromě nich skupina Sokolů, celkem Lipany navštívilo ve výroční den přes 3000 osob. Lipany měly již dlouholetou tradici radikálních vlasteneckých projevů, které dříve pořádávali mladočeši.¹⁰⁶⁾

¹⁰³⁾ Celá historie v soudobém tisku, přehledně pak J. Kaizl, *Z mého života*, sv. 3., str. 252—261.

¹⁰⁴⁾ J. Kaizl, *Z mého života*, sv. 3., str. 261. V této historii a celé tiskové kampani s ní spojené je poslední příčina Masarykova složení mandátu, srovnej J. Křížek, T. G. Masaryk a naše dělnická třída, Praha 1955, str. 35—36.

¹⁰⁵⁾ PM 8/1/17/1 čj. 9211 z r. 1893, zápisky nalezené u Jana Zieglosera.

¹⁰⁶⁾ Národní listy, 2. 6. 1893.

Lipanský projev byl poslední z poměrně klidných manifestací pokrokářů. Avšak jedna věc, kterou sledovali, se jim nepodařila — nezískali podporu vesnického lidu ba ani vesnické mládeže. Nezdar tohoto úsilí se projevil ještě více, když pokrokáři se vydali až z Prahy na projev, který svolali mladočeši na úpatí Řípu, na tradičním místě památného tábora z roku 1868. Tábor se měl konat 11. června, byl však roudnickým okresním hejtmanem zakázán.¹⁰⁷⁾ Pražští omladináři se vydali na Říp pěšky, ale bez výsledku, tábor se nekonal.¹⁰⁸⁾ Neúspěch řípského tábora ukázal, že venkov, a to ani nejradikálnější kdysi Podřípsko, nebyl nijak zvláště zasažen silící vlnou národního hnutí.

Během následujícího týdne došlo k události, která vzrušila všechny politické strany v Rakousku, k volbám v sousedním Německu. Jejich výsledek zajistil sice kancléři Caprivimu většinu pro předlohu o zvýšení početního stavu armády, zároveň však přinesl další velké zisky sociálním demokratům. Otázka hlasovacího práva se dostávala na pořad dne i v Rakousku. Kdo půjde se sociálními demokraty proti reakci? Kde bude stát mladočeská strana?

Pokrokáři zaujali stanovisko rozhodně příznivé boji dělnictva. Neodvislost nejen se sympatiemi referovala o dělnických demonstracích, ale přinesla též velmi působivé srovnání krvavých událostí v polích u Olšan s matiční slavností která proběhla téhož dne ve Stromovce a na níž se smetánka české společnosti pražské bavila podle vzoru Vídeňanů. Referent Neodvislosti velmi plasticky a s netajenou nechutí zachytil obraz pražské měšťanské společnosti a z celého jeho referátu zněla, byť otevřeně nevyřčená, otázka: Mohou tito lidé vést nějaké skutečně bojovné národní hnutí? Mohou bojovat za nějaké ideály? Vše co o nich říkal, odpovídalo na tuto otázku jednoznačně — ne.¹⁰⁹⁾ Olšanské a strašnické události strhly k sobě pozornost celé pražské veřejnosti, zvláště mládeže. Všude sílilo rozčilení, mezi lidem rostly naděje, úřadů se zmocňovaly obavy. Větší část vedení mladočeské strany se zajímala o to, jak beze ztráty popularity předejít možné perzekuci strany. Celé vedení bylo plně zaměstnáno vnitrostranickým bojem. Spoléhalo též na to, že v horkých letních dnech, v době prázdnin a dovolených, politická aktivita slábně.

Ne tak pokrokáři. Ti dobře chápali, že vzestup radikální vlny v mladočeské straně zároveň se silným lidovým hnutím jim může pomoci jak v boji za jejich politické ideály, tak i v zajištění významnějšího místa v českém politickém životě. Pokrokáři vyvíjeli v letních měsících přímo horečnou politickou činnost. Žádali výkonný výbor mladočeské strany, aby kooptoval jednoho z nich a to Aloise Rašína, mezi své členy.¹¹⁰⁾ Tím chtěli docílit uznání jeho frakce v mla-

¹⁰⁷⁾ Národní listy, 1. 6. 1893.

¹⁰⁸⁾ Pokrokové listy, č. 1., 30. 6. 1893, str. 11.

¹⁰⁹⁾ Neodvislost, 19. 6., 26. 6. 1893.

¹¹⁰⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 82, dopis Antonína Hajna Emanuela Englovi z 3. 6. 1893. Psán na papíře s hlavičkou „Neodvislost“. Text dopisu:

„Vážený pane doktore!

Redakce „Neodvislosti“ jménem svým a jménem pokrokové strany dovoluje si přednésti

dočeské straně. Výkonný výbor na návrh Englvů se však 17. června 1893 rozhodl odložit tuto věc až k rozhodnutí valného sjezdu, o němž předpokládal, že bude svolán na 28. září 1893.

Již tehdy byl ovšem jeden z hlavních pokrokářských vůdců, byť i z těch, jimž problémy sociální byly nejdálčenější, Antonín Čížek, jako placený tajemník¹¹¹⁾ účastníkem schůzí mladočeského výkonného výboru. Jeho představeným od 14. května, kdy se Engel ujal svého povolání lázeňského lékaře v Karlových Varech, byl Heřman Janda, jenž byl pověřen zastupováním jednatele.¹¹²⁾ Heřman Janda vystupoval na jaře 1893 velmi radikálně. Nehledě již na podporu, kterou poskytl „Neodvislosti“, byl to on, jenž pronesl na zemském sněmu nejpádneji a nejhrozněji znějící slova o tom, co bude, až se Češi zorganizují.¹¹³⁾

Pokrokáři často vystupovali na mladočeských schůzích v Praze. Obvykle spolu s nimi tu mluvili i jiní politikové, hlásící se k radikální skupině, jež podporovala časopis „Neodvislost“. Nejdůležitější z těchto schůzí byl tábor lidu, uspořádaný 25. června v Říčanech. Dostavilo se naň na 3000 účastníků. V ostrém tónu promluvili již první dva řečníci, dr. Kliment a dr. Černohorský, a po vystoupení Schmidta-Beaucheze, jenž tlumočil pozdravy přátel z Francie, ujal se slova Alois Rašín. Rašín hovořil v průhledných přirovnáních o státu,

Vám jako jednateři výkonného výboru strany svobodomyšlné tuto uctívou žádost: Nastává těžká doba národu našemu, v níž by rády činně pracovaly i vrstvy, které stojí za redakcí „Neodvislosti“ a kteréž zorganizovány jsou ve straně pokrokové. Až dosud však tyto vrstvy mohly pracovat více jen tiskem nejsouce jinak přímo v politice zúčastněni a obzvláště — což zde nejvíce padá na váhu — nejsouce ve stálem styku s oficiálními zástupci strany svobodomyšlné se sl. výkonným výborem, což by mohlo vésti často i k vzájemné nedůvěře i snad k rozmlískám. Z těchto příčin redakce „Neodvislosti“ jménem svým i jménem pokrokové strany dovoluje si Vás, velectěnný pane, uctivě žádati, abyste ve výkonném výboru strany svobodomyšlné přednesl žádost naši, aby sl. výkonný výbor zmíněným vrstvám poskytl jedno místo ve svém středu, na něž pro ulehčení vyřízení věci dovolujeme si hned oznámiti kandidaturu p. *Al. Rašína* JUDra.

Račte přijati výraz naší úcty

jménem
(razítko) Redakce Neodvislosti,
radikálního listu pondělního,
Ant. Hajn, redaktor“

¹¹¹⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 83, zápis ze schůze výkonného výboru 21. 1. 1893, na které bylo rozhodnuto o přijetí Antonína Čízka za sekretáře výkonného výboru s platem 100 zl. měsíčně od 1. 2. 1893. Stalo se tak na návrh Julia Grégra.

¹¹²⁾ LANM, Englova pozůstalost, 6 S 83, zápis ze schůze výkonného výboru, kde bylo o této věci na návrh Englvů rozhodnuto.

¹¹³⁾ Stenografické zprávy českého sněmu zemského. IV. výr. zasedání, str. 639. Heřman Janda zakončil svůj projev v generální rozpočtové rozpravě slovy:

„My jsme přesvědčeni, že jedině sebevědomím lidu českého až do těch posledních chat zorganizovaného dobudeme svých práv, a že ten lid zorganizujeme, za to Vám ručím, že to také dovedeme. (Výborně).“

Pánové, až budeme zorganizováni a až přijde čas, až se na nás obrátí vláda a až se na nás obrátí nejvyšší hlavy v tomto mocnářství, pak jim také odpovíme, jak od r. 1526 se k nám chovali a z toho učiníme také své konkluse. Skončil jsem. “ (Výborně, potlesk, řečníku se gratuluje.)

Význam Jandových slov podtrhla ta skutečnost, že místopředseda, hr. Fr. Thun pokládal za svou povinnost na ně odpovědět. (Tamtéž, str. 644—646.) Ve své řeči se ovšem neomezil jen na odpověď Jandovi, ale promluvil, protože jeho slova pokládal za „smutné znamení doby“, i proti radikálním tendencím, které se projevovaly v mladočeské politice vůbec.

jež nesou občané na svých ramenou a o špatně sklížených Betlémech na ramenou dráteníčeků, jež se mohou při prvním zatřesení rozsypat. Potom se věnoval otázce, zda dělnictvo půjde spolu s mladočechy v boji za český stát a argumentoval: „Toto dělnictvo s námi půjde, jestliže my ne snad slovy, ale skutky ukážeme již nyní, že dostalo by se mu spravedlnosti v českém státu, že tento český stát by byl daleko lepším útlukem svobody a rovnosti občanské.“ Pak promluvil udánlivě za dělnictvo předák národních dělníků Kabeláč. Vystoupení představitele malé skupinky v očích většiny dělníků zcela zkompromitované přisluhování mladočeské politice nijak nepodepřelo váhu Rašínových slov. Posledním řečníkem manifestace byl Karel Stanislav Sokol, jenž hovořil o nelásce lidu k Rakousku. Tuto část svého projevu zakončil slovy: „Jsme Rakušany, ale jen na výpověď.“¹¹⁴⁾ Dále žádal, aby se lid obrátil přímo k panovníkovi a vyjevil mu, že křivdy, jimiž trpí, déle již snášet nechce. Po několika dalších větách jeho projevu byla schůze rozpuštěna. Již předtím během schůze byla přednesena rezoluce, v níž se žádalo, „aby všem občanům byla dána příležitost, aby odsoudili nynější nepřirozený systém cislajtánský.“ Dále se žádalo od poslanců, aby co nejrychleji přikročili „k rozsáhlé organizaci celého národa“.¹¹⁵⁾ Velmi ostrý tón říčanského projevu, jednoho z nejrozhodnějších, jenž byl za celou dobu trvání Rakouska-Uherska proti němu českými buržoasnými politiky pronesen, dobře vystihoval náladu, která vládla mezi předními pokrokáři. Pokládali situaci za zralou k významné akci, nezaháleli, snažili se, aby to byli oni, kdož vtisknou bouřlivým událostem, k nimž mělo dojít, charakter a své vedení.

* * *

Po velikých demonstracích za všeobecné hlasovací právo, které ukázaly lidu, jakou sílu a jaký účinek může mít dobře organizovaná manifestace, nastal pokles aktivity sociální demokracie. Demonstrace vyvrcholily 9. červencem ve Vídni; ale lid, zvláště mládež, nebyl přesvědčen o tom, že zastavení akcí bylo správné, protože neviděl ani příslib toho, že skončily úspěchem.

Velmi zajímavým dokladem o náladě mezi pražskou dělnickou mládeží je zpráva četnického okresního velitelství ze Smíchova. Četníci zjistili, že pod širým nebem u Radlic docházelo na začátku srpna několikrát během týdne ke schůzím, zřejmě socialistickým, jichž se účastnilo 400—500 osob, mužů i žen. Ačkoliv četníky velice zajímala náplň těchto schůzí, nepodařilo se jim nic podrobného vyšetřit.¹¹⁶⁾ Nezdá se, že schůzky u Radlic byly něčím zcela ojedinělým. Pražský lid, dělníci a mládež se chystal k dalšímu boji proti všemu, co jej tísnilo — a pokrokáři správně vystihli tuto náladu, aby se tentokrát sami, bez ohledu na kolísající mladočeské vedení, postavili tomuto hnutí do čela.

Existovala vedoucí skupina pokrokářů — studentů i dělníků. Antonín Pra-

¹¹⁴⁾ Neodvislost, 26. 6. 1893.

¹¹⁵⁾ Neodvislost, 26. 6. 1893.

¹¹⁶⁾ PM 8/1/17/1 čj. 8727 z r. 1893.

voslav Veselý mluví přímo o výkonném výboru pokrokové strany.¹¹⁷⁾ Ta právě v létě značně zesílila svoji činnost. Začaly vycházet „Pokrokové listy“, redigované Antonínem Pravoslavem Veselým. Pod názvem „pokroková strana“ si ovšem nemůžeme představovat pevnou organizaci lidí stejného smýšlení. Byl to vedle věkové blízkosti hlavně elán k bojovému vystupování za nejdůležitější demokratické a národní cíle, který nejen udržoval tyto, svými názory často značně rozličné lidi pohromadě, ale dával jim i sílu k jednání. Zatím co studenti, nejen Rašín, ale i Antonín Hajn, podle jeho vlastního svědectví, pokládali pokrokaře jen za krajní křídlo mladočeské strany,¹¹⁸⁾ nebyli dělníci, nebo alespoň mnozí z nich jako Antonín Pravoslav Veselý srozuměni s tímto pojetím pokrokářství. Spíše se naň dívali jako na základ široké lidové fronty, které se podaří spojením socialistických a národních ideálů vytvořit silnou se socialismem sympatisující demokratickou a národní stranu. Když však píše v Pokrokových listech o straně, myslí vždy sociální demokracii, kterou chtěli změnit — když mluví studenší pokrokaři o straně, mají na mysli zase vždy stranu mladočeskou. Názory dělnické části pokrokařů, až na několik dělníků, kteří se svým smýšlením zcela ztotožnili se studentskými vůdci, tlumočily Pokrokové listy, jejichž náplní chci věnovat několik řádek.

Pokrokových listů vyšla jen tři čísla — úhrnem přes 8000 exemplářů, které, jak ujišťuje jejich redaktor „vzdor c. k. cenzuře vnikly mezi mládež. Působily svými mladíckými naivnostmi a romantickými záchvaty jako dravá žiravina.“¹¹⁹⁾ To o nich říká Antonín Pravoslav Veselý. Pokrokové listy působily, a to v poměrně širokém okruhu.¹²⁰⁾ Jsou odrazem nálady a obrazem ovzduší,

¹¹⁷⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 146.

¹¹⁸⁾ Ant. Hajn: Výbor prací 1889—1909, Praha 1913; sv. 1. Pokrokové hnutí, str. 368.

¹¹⁹⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 163.

¹²⁰⁾ Zvláště zajímavým svědectvím o okruhu jeho působnosti je seznam odběratelů tohoto časopisu, který byl nalezen policií při domovní prohlídce u administrátora, Bořivoje Weigrta. Uložen je v PM 8/1/17/1, čj. 9211 z r. 1893. Zde jen shrnutí jeho údajů. Celkem byl největší počet odběratelů Pokrokových listů v těchto politických okresech v Čechách:

Okres	Celkem odběratelů	Z toho jednotlivci	Spolky a redakce
1. Praha (obvod policejního ředitelství, tj. též Karlín, Smíchov, Vinohrady, Žižkov)	56	23	23
2. Smíchov (bez města Smíchova, ale s Kladem a jeho soudním okresem)	49	41	8
3. Teplice (v tom i soudní okres Duchcov)	42	35	7
4. Slaný	26	20	6
5. Most	19	13	6
6. Plzeň	13	6	7
7. Ml. Boleslav	11	8	3
8. Rakovník	11	8	3
9. Ústí n. L.	9	6	3
10. Turnov	8	7	1
11. Louny	7	5	2
12. Hořovice	7	4	3
13. Mnichovo Hradiště	6	4	2
14. Karlín (bez města Karlína)	6	5	1

kteří vládlo mezi vedoucími představiteli pražské dělnické mládeže, a to v období nejvyššího rozmachu omladinářského hnutí, v létě 1893.

1. číslo Pokrokových listů, otevřeně se přihlašujících za pokračovatele Omladiny, vyšlo 30. června 1893. Ze všech tří čísel, která vyšla, bylo nejpromyšlenější, nejdůkladněji připravené. Snažilo se vyslovit programovou linii časopisu a tím též té skupiny dělnické mládeže, jejíž názory tlumočilo. Tento úkol plnily dva články: „Úvodní slovo“, podepsané „Redakce“ a zabývající se spíše místem časopisu v dělnickém hnutí a článek Náš směr, podepsaný „A. P. V.“, vytyčující celkový ideový, politický i kulturní program skupiny. soustředěné kolem časopisu. Oba články jsou napsány ve stejném duchu, proto je posuzují jako dvě části programového prohlášení redakce. V mnohých zásadách a cílech se shoduje se sociální demokracií, všimá si však i řady věcí, jež jsou zvláště důležité právě pro dělnickou mládež, a to pro českou dělnickou mládež.

Za nejdůležitější cíl, za nějž je třeba bojovat, prohlásil A. P. Veselý v článku „Náš směr“¹²¹⁾ „upravení poměrů hospodářských, zaopatření hmotného blaha všem potřebným“. Otázka sociální stojí na prvním místě. V článku se jménem celého hnutí slibovala podpora především dělníkům žádajícím zkrácení pracovní doby, zvýšení mzdy a „konečné osvobození práce ze jha kapitálu“. V rolnické otázce byl tu položen požadavek „zespolečenštění půdy i hospodářských nástrojů a strojů“. Pro tento požadavek by omladináři¹²²⁾ v tehdejší době mezi rolníky sotva našli porozumění a podporu. Ke splnění těchto požadavků a k zlepšení existenčního postavení ostatních nezámožných a špatně placených vrstev, z nichž je jmenováno „učitelstvo, nižší úřednictvo, obchodní příruční“, povedou hospodářské i politické boje. V nich chtěli omladináři využívat jako agitačního prostředku všech institucí, které jim dávaly možnost působit na širokou veřejnost, nemocenských a úrazových pojišťoven, do nichž volili i dělníci své zástupce, stejně jako sněmů a říšské rady, jež byly zastupitelstvem pouze privilegovaných vrstev, obdařených volebním právem. Jak si toto využívání představovali, není z článku samého zřejmé, patrně měli na mysli využívat volebních kampaní tak, jak to dělala sociální demokracie

Po 5 exemplářích bylo zasláno do tří okresů (Liberec město, Liberec - venkov, Hradec Králové). Po 4 exemplářích do šesti okresů (Německý Brod, Kralovice, Litoměřice, Poděbrady, Příbram, Děčín).

Po 3 exemplářích bylo zasláno do dalších šesti a po jednom exempláři do 17 dalších okresů v Čechách.

Na Moravě měly „Pokrokové listy“ 29 odběratelů, z toho 14 jednotlivců a 15 redakcí a spolků. Ve Vídni je odbíralo 7 spolků a redakcí a 3 jednotlivci. V Haliči je dostávaly 4 redakce a v celé ostatní říši jen 2 jednotlivci.

Do Německa bylo 6 exemplářů zasláno jednotlivcům a 2 spolkům, do ostatní ciziny 6 redakcím a 1 jednotlivci. Lze ovšem předpokládat, že Pokrokové listy nezískaly odběratele vlastním nábohem, na to nebylo asi dost času. Většinou převzaly odběratele „Omladiny“.

¹²¹⁾ Pokrokové listy, č. 1.; 30. 6. 1893.

¹²²⁾ Termínu „omladináři“ užívám ve shodě s tehdejšími usem jen pro dělnickou mládež hlásící se k časopisu „Omladina“ a jeho nástupci, „Pokrokovým listům“. Pokrokařští studenti se nikdy před procesem s Omladinou tak nenazývali a až po roce 1918 si začali také oni přisvojovat tento název, který díky hnutí roku 1893 a následující pak persekuci měl mezi českou veřejností po vzniku Československé republiky velmi dobrý zvuk.

roku 1891 při volbách do říské rady, kdy stavěla kandidáty, kteří neměli reálnou naději na zvolení, protože voliči byli pouze poplatníci zdanění více než pěti zlatými. To dělala pouze proto, aby využila každé příležitosti k agitaci. Nakonec se v tomto odstavci zdůrazňuje, že zajištění dobrého hmotného postavení pracujících je to hlavní, „co budoucí společnost učiní mravně silnou a spojenou“.

V dalším odstavci se Veselý poměrně zešíroka zabývá náboženskou otázkou. Zdůrazňuje, že „víru pokládáme za věc soukromou“ a protestuje proti zvláštnímu postavení katolické, státní církve. Třetí otázkou, a to palčivou, jak se zdůrazňuje, byla pro omladináře otázka národní. V odstavci, jenž je jí v článku věnován, se právem podtrhuje jak těžce se dotýká celého českého národa národnostní útlak, a to zejména po stránce jazykové, kulturní. Přehnané je ovšem tvrzení, že „hůře se vede málokterému národu, třeba černošskému, byť byl i v poddanství“. Konkrétní bojový cíl se v tomto odstavci nestaví, ale o málo dále se píše, že cílem je „federativní autonomie národů“. Velmi důležitý následující odstavec omladináře zásadně odlišuje od nacionalistických radikálů. Zní: „Nechceme brojit proti spravedlivým soudruhům německým, naprosto ne... Proti národním přepjatcům českým obhájíme dobré Němce a proti německým spravedlivé Čechy. Doufáme, že spravedlivci všech národů budou s námi souhlasit a snahy naše, jakož i my jejich, podporovat.“

Ve zvláštních otázkách týkajících se zejména mládeže je tu též několik požadavků. Ve školství se požaduje samospráva pro školy každého národa, bezplatné vyučování, podpora nemajetným, rovné právo žen na vzdělání. Požadavek všestranné rovnoprávnosti žen ve věcech politických, hospodářských i kulturních je zdůrazněn ještě jednou ve zvláštním odstavci.

Další část článku je věnována „zbraním“, jimiž chtějí omladináři svého cíle dosáhnout. Pokrokové listy shrnuly v tomto odstavci heslovitě řadu požadavků, z nichž některé vskutku měly napomáhat v boji, jiné byly jen dílčími sociálními požadavky. Nejprve jsou vysloveny heslovitě požadavky demokratické — autoři programu je právem pokládali za požadavky dílčí, nepodceňovali však jejich význam v boji za další, dalekosáhlejší cíle. Zajímavá je závěrečná formulace z tohoto odstavce, v níž se zdůrazňuje, že „pracovati budeme všemi rozumnými prostředky“. Tato formulace připouštěla různý výklad, je však precisována následujícím pak vypočítáním těchto prostředků: „... agitací, slovem, tiskem, výchovou lidu a zvláště omladiny, působením na sbory zákonodárné, činností v nich a působením na zákonodárné zástupce i sdružováním mládeže.“

V závěru se prohlašuje: „Boj náš za tato práva, za federativní autonomii národů (samosprávná sdružení) na základě kolektivismu (společenství půdy, výrobních prostředků atd.) bude neústupný“. [podrženo v orig.] Několika slovy se pak naznačuje, že po kolektivisaci výroby musí dojít k mravnímu zvratu v lidech.

V těchto programových heslech je mnoho neurčitého, jsou tu i body zřejmě nedomyšlené. Nejde však o důsledně promyšlený program, článek je spíše nástěnným hlavních úkolů a směrnicí, jak chtěli omladináři postupovat na počátku léta 1893 v situaci, kdy boj o všeobecné hlasovací právo dosahoval svého vrcholu, kdy politické otázky se stále více přesouvaly ze zasedacích síní a kuloárů říské rady a sněmů na ulici a kdy se další, větší boje zdály stát přede dveřmi.

O tom, jaká byla situace mezi uvědomělejšími, aktivnějšími jádrem dělnické mládeže — dělnické ovšem v širším slova smyslu, tj. též mládeže ze řemeslnických dílen, učnů a mladých tovaryšů — svědčila první část článku „Náš směr“, v níž se zdůrazňovala jednota mládeže pokrokové i sociálně demokratické, která se, jak článek uvádí, vytvořila na kladenském sjezdu v březnu 1893. S historickým odstupem třeba říci, že to nebyl kladenský sjezd, který by vytvořil jednotu, i když otupil ostří některých vážných rozepří. Jednota dělnické mládeže se vytvořila v bouřlivých dnech května a června 1893, v průběhu demonstrací a srážek s policií. Vytvořila se proto, jak správně zdůrazňuje Veselého článek, že všechna mládež bez ohledu na názorové rozdíly v řadě otázek měla jeden společný síl — boj proti vykořisťovatelům, proti sociálnímu i národnímu útlaku. Veselého článek velmi dobře odráží ovzduší jednoty a bojového elánu, jež v těchto měsících mezi pražskou mládeží vládlo.

Článek se vyslovuje rozhodně proti odmítání pomocné ruky studentů — pokrokářů. Studenti, kteří měli nepoměrně lepší možnosti ke vzdělávání, měli širší rozhled. Díky tomu měli ti z nich, kdož projevovali pochopení pro základní požadavky dělnictva, značný vliv na názory mladých dělníků. Tento vliv měl své záporné stránky, studenti posilovali již tak dosti silný vliv nacionalismu, někteří z nich — vědomě či nevědomě — pomáhali udržovat iluze o mladočeských předácích. To je jedna stránka věci, nelze však popřít, že studenti měli v řadě věcí také pozitivní vliv na dělníky, prohlubovali jejich kulturní rozhled, a to nejen v otázkách všeobecného vzdělání, ale též v otázkách socialismu. Nelze popřít, že mnozí z nich z celého srdce sympatisovali s bojem za spravedlivější sociální uspořádání, jak to zdůrazňuje S. K. Neumann: „Chtěli jsme tehdy velkou věc, hodnou národa, který splodil Chelčického, chtěli jsme český pokrokový socialismus...“¹²³⁾

V poslední době bylo omladinářské hnutí oceňováno jako výsledek úspěšné činnosti pokrokářů, jimž se podařilo proniknout ideově mezi dělnickou mládež a různými, zvláště nacionalistickými hesly dosáhnout nemalých úspěchů v úsilí o rozbití jednoty dělnického hnutí. Jako argument zbývá obvykle uváděna Rašínova obhajoba před soudem, kde mluvil o úmyslu pokrokářů získat dělnickou mládež pro nacionální hnutí a odvést ji od internacionální sociální demokracie. Rašín ostatně v tomto duchu mluvil dříve i na svobodě, na známém říčanském táboře.¹²⁴⁾ Otázka ovšem je, bylo-li omladinářské hnutí pouze

¹²³⁾ S. K. Neumann: Vzpomínky, (Praha 1948) str. 12.

¹²⁴⁾ Neodvislost, 26. 6. 1893. Rašín prohlásil: „Bojujeme s nimi (dělníky — J. H.) za vše-

vykonanatelem vůle pokrokářů? Neměla dělnická mládež v řadě otázek své vlastní názory? Soudím, že o jednoznačné ideové a politické závislosti všech omladinářů na pokrokářích nelze v roce 1893 mluvit. Ovšem ti z mladých dělníků, kteří se i koncem devadesátých let k pokrokářství hlásili, byli i v roce 1893 ideově plně závislí na pokrokářích. Avšak tvořili mezi omladináři většinu? Zdaleka ne, i když v organizační práci byli velmi aktivní.

Právě Pokrokové listy nejautentičtěji dokládají nálady pokrokově orientované části Omladiny v roce 1893 a ukazují, že dělnická mládež Prahy, která se seskupila kolem nich, se nepřestala nikdy považovat za součást sociálně demokratického hnutí. Chápala ovšem toto hnutí spíše jako široký revoluční socialistický a demokratický proud než jako pevně organizanovou dělnickou stranu, kladla větší důraz na aktivitu, činnost, hnutí, než na jeho program.

O tom psaly Pokrokové listy ve svém „Úvodním slově“¹²⁵⁾ jež bylo hlavně věnováno poměru omladinářů k sociální demokracii. Článek začíná prohlášením, zaměřeným proti „všemu programování formálnímu“. Proti tomu stavěli hnutí, činy — „My chceme sociální převrat provést, nikoli jen o něm snít“. Pod takovým prohlášením se může skrývat mnohé, možno však věřit, že u omladinářů bylo vskutku projevem vůle k činům, to ostatně dokázali v životě. Vystoupením proti hainfeldskému programu, jež uznávalo všechno sociálně demokratické dělnictvo Předlitavska, vystavovali se nebezpečí, že se ocitnou mimo revoluční dělnické hnutí. Velmi intenzivně se vyslovovali proti autoritářství ve straně a žádali volnost vnitrostranické kritiky. Neříkali ovšem konkrétně, proti komu jsou jejich kritická slova namířena, z celého kontextu se však zdá, že se jedná o celkovou kritiku tehdejšího stavu sociální demokracie. Námitky proti autoritářství jsou namířeny asi proti brněnské Rovnosti a jsou vysloveny z posic blízkých některým pražským dělnickým předákům. Veliký důraz se zde klade na vzdělávací činnost. Ta byla jistě velmi významnou formou činnosti dělnického hnutí v této době, ovšem zároveň právě vzdělávací činnost, v níž bylo třeba hledat přednášející často mimo okruh sociálních demokratů, byla polem, kde nejnázve pronikaly do sociálně demokratického hnutí cizí myšlenkové proudy.

Nebyly to jen úvodní články, které zajímaly čtenáře. V Pokrokových listech, po žurnalistické stránce značně lépe vedených než „Omladina“, byly i jiné podnětné rubriky.

V prvním čísle zaujme naši pozornost nejvíce zpráva o místodržitelském oběžníku o Omladině. Veselý pokládá toto otisknutí místodržitelského oběžníku za hlavní příčinu konfiskace,¹²⁶⁾ i když oběžník sám censurou zabaven nebyl.

obecné hlasovací právo v této říši a oni nám uvěří, že chceme jejich svobodu, a ti, kteří by nevěřili snad ani pak, přesvědčí se záhy, že ani při všeobecném hlasovacím právu v této různotvárné polovině neprovedou oprav a že jedině v českém státě svítí jim možnost hospodářské rovnosti.“¹²⁵⁾

¹²⁵⁾ Pokrokové listy, č. 1., 30. 6. 1893, str. 1—3.

¹²⁶⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 162.

To, že oběžník konfiskován nebyl, potvrzuje, že se jedná o otisk skutečně existujícího oběžníku.¹²⁷⁾ Ten je zajímavý zejména proto, že místodržitelství již v červnu předpokládalo existenci „Omladiny“ asi v takové podobě, jak později je tvrzeno v obžalobě. Místodržitelství tímto oběžníkem sděluje podřízeným úřadům, že:

„Omladina sestává ze dvou, společně pracujících částí: a) z pokrokového studentstva, b) z mladých dělníků. Vůdcové, kteří se scházeli v redakci ‚Čas. č. stud.‘ a nyní v red. ‚Nových Proudů‘ jsou předně exstudenti: K. St. Sokol, A. Hajn, Jos. Škába, za nimiž stojí dr. Baxa a dr. Rašín. (Nyní jest vylíčení programu.) Roku 1892 přijata dělnickou i studentskou omladinou hlavní zásada samosprávných sdružení národnostních (autonomní federace), na jejímž základě rozvíjí se společná činnost ve všech směrech jako za odstranění vojska, rušení zákona atd. Pražský organizační plán obsahuje organizaci krajskou, ústřední a i občasně sjezdy. Orgány socialisticko-pokrokové mládeže jsou ‚Omladina‘ (pro dělníky), ‚Nové Proudů‘ a ‚Věstník obch. oml. českoslov.‘ Sídlo vedení strany jest v redakci ‚Nových Proudů‘ a ‚Omladiny‘. a spolky ‚Omladina‘ jsou místním shromaždištěm. Omlad. spolky jsou v Libni, na Smíchově; vůdci omlad. dělnické jsou: V. Šturc, F. Lorenc (red. ‚Omladiny‘), J. Huja (‚Věstník obch. oml.‘); dále písař V. Čížek (nyní uvězněný), E. Frolík, Kladno, V. Faitl v Mostě, F. Vagner v Eichvaldu¹²⁸⁾ a vydavatelstvo ‚Omladiny‘. Studenti získávají stoupence na střed. a vys. školách, a proto zasílají na jisté studující venkovské čas. N. Pr. a Neodv. Dělnická oml. působí v děl. spolicích, dílnách a továrnách, v čes. obch. besedě a obch. školách. Venkovské organizace jsou: v Ml. Boleslavi, Kladně, Rakovníku, Poděbradech, Hýskově, Hudlici, Berouně, Duchcově, Chomutově, Oseku, Bílině, České Lípě, Liberci, Mostě, Čausí¹²⁹⁾, Teplici, Horním Litvínově, Lounech, Hostouni, Motyčíně, a Zlíchově. Zda-li a jak se agitace ve studentských kruzích rozvíjí, ukazují jména udaných studentů.“¹³⁰⁾

Oběžník svědčí o tom, že policie a úřady věděly o hnutí mládeže. Vedle správných informací měly i nesprávné. Pochybné je již samo pojetí dvou složek Omladiny — studentstva a dělnictva. Ovšem, dělníci i studenti byli odhodláni k činům, existovalo spojení a spolupráce mezi vedoucími, avšak, byla-li dělnická mládež většinou organizována ve spolicích, byla organizace studentů volnější. Vedení v ústřední organizaci vysokoškoláků, ve Slavii se právě v létě 1893 octlo v rukou strany „nezávislých“ a pokrokáři se ocitli

¹²⁷⁾ Skutečným dokladem existence tohoto oběžníku a jediným vskutkem autentickým jeho zněním byl by exemplář uložený v úředním archivu. Ovšem ve fondu PM 8/1/17/1 si nejzávažnější spisy o Omladině z roku 1893 až na několik nahodilých výjimek vypůjčil v roce 1933 dr. R. Maršan a od té doby nebyly vráceny. Tyto spisy se nepodařilo archivářům Státního ústředního archivu dostat nazpět.

¹²⁸⁾ Dubí u Teplic.

¹²⁹⁾ Souš.

¹³⁰⁾ Pokrokové listy, č. 1.; 30. 6. 1893, str. 10.

v menšině. Na řadě venkovských i pražských gymnasií existovaly skupinky nadšených čtenářů studentského časopisu — avšak studenti v té době nikdy pro sebe označení Omladina neužívali. Za hlavní společný bod programu označuje oběžník požadavek „autonomní federace“ — ale nebylo tomu tak. V článkách Pokrokových listů je patrné, že u mladých dělníků byly na prvním místě požadavky sociální a ani pokrokáři je neopomínali, i když u nich stály na druhém místě za požadavky národními. V oběžníku se mluví dokonce i o organizačním plánu, ovšem všechny ostatní doklady nasvědčují tomu, že organizační struktura byla jen velmi volná, hlavním centrem byla vždy redakce časopisu. Zde je třeba upozornit na význam redakce „Nových proudů“ pro „Pokrokové listy“, které zde měly také svoji úřední místnost. Zde se ovšem scházeli lidé, kteří si byli z obou složek poměrně nejblíže v této době — Škába a Hajn na jedné straně, Veselý, Dutka, Modráček na druhé.

Místodržitelství oběžník neměl zájem o názorové rozdíly mezi lidmi, které leckdy vyjmenoval spíše na základě povrchní informace ne zcela správně. Vágner a i Šturc vděčili za své zařazení mezi vůdce „Omladiny“ své účasti na kladenském sjezdu. Baxův blízký vztah k Neodvislosti neznamenal ještě jeho spoluúčast v celém pokrokovém hnutí. Mezi venkovskými spolky vyjmenovává místodržitelství oběžník promíchaně různá místa, v nichž byla zjištěna politická činnost mladých lidí. Dnes s odstupem doby možno říci, že nešlo o nevelkou organizaci, ale o široký proud, což bylo konec konců pro úřady ne méně, ale vlastně ještě více nebezpečné.

Zatímco první číslo bylo většinou věnováno zprávám politickým, objevuje se v následujících číslech stále více vzdělávacích a kulturních článků, z nichž většina pochází z pera S. K. Neumanna, ať již jako autora či jako překladatele. Řada z nich je věnována boji ruských revolucionářů proti carismu, jubilejní článek Neumannův v 2. a 3. čísle je věnován 100. výročí smrti Jean Paul Marata.¹³¹⁾

Mimořádně pobuřující tón měly články i heslovité hlavičky v rubrice drobných zpráv „Kukátko“. Tato hesla dobře vystihují vzrušenou náladu letních dnů 1893. V druhém čísle ze 14. července 1893 jsou to hesla: „Zřizuje se jízdní četnictvo — řady policie se rozmnožují, strážé opatřeny puškami — demonstracím kladou se na prsa bodáky — vojsko si zvyká na konsignace. — Pěstě se zatínají. — Ve vzduchu visí bouře.“ Útoky uveřejňované pod touto hlavičkou ve formě krátkých zpráv byly ostré, dotýkaly se i předmětu tehdejší cenzury nejposvátnějšího — osoby císařovy. Není divu proto, že všechna tři čísla Pokrokových listů, jež vyšla, byla cenzurou zabavena. Ostatně to vydavatelům

¹³¹⁾ S. K. Neumann tu uveřejnil vlastní článek: „Jean Paul Marat. V stoletou paměť jeho zavraždění“ (č. 2—3., str. 2—3) podepsáno značkou -skn. Dále zde vyšly tyto jeho podepsané překlady. V č. 1(2.) „Na Sibir“ (Nové zprávy George Kennana.) Přeložil St. K. Neumann, str. 1—3, pokračování v č. 2—3, str. 15—6. V čísle 2.—3.: „Hymna na komunu!“ Z „Hughesa“ přeložil -skn. str. 3. „Několik myšlenek“ (Felix Hollaender, Výňatek z knihy „Jesus und Judas“). Přeložil St. K. Neumann, str. 7.

nevadilo, protože přes konfiskaci se v hojném počtu exemplářů dostaly mezi čtenáře.¹³²⁾

Ještě jedna nota zazněla v Pokrokových listech — anarchistická. František Modráček ve dvou článcích informoval čtenáře tohoto časopisu o „Hnutí neodvislého socialismu ve Vídni roku 1892“.¹³³⁾ K anarchismu měli v několika otázkách omladináři v této době dosti blízko — chvála činu, nedůvěra k přílišnému organizování a programování, nechuť k podřizování se stranické disciplíně — avšak v lecčems také byli od anarchismu dosti vzdáleni, především uznávali všechny formy politického boje i využívání parlamentu, nezmiňovali o možnosti individuálního teroru. To neznamená, že o ní neuvažovali. Pro anarchistické metody politického boje bylo do jisté míry pochopení též mezi pokrokáři. Svědčila by o tom, kdyby byla pravdivá, i vzpomínka Františka Soukupa, jak spolu s Antonínem Čížkem a Aloisem Hajnem chystali atentát na místodržitele Thuna.¹³⁴⁾ Avšak cíle politické, sociální i hospodářské, které si omladináři stavěli, jsou ideologií anarchismu jen málo ovlivněny.

Pokrokové listy byly však nejen odrazem smýšlení mládeže, ale i výrazem úmyslu vedení, které se snažilo bojový elán mladých lidí usměrnit.

* * *

Památný den Husův, 6. červenec, se stal podnětem k dalším demonstracím. Nebyly překvapením. Policisté vyzbrojeni puškami s nasazenými bodáky hlídali 5. a 6. července na Betlémském náměstí, kde očekávali nejhlučnější projevy.

Dne 5. července po osmé hodině večer prošlo asi 100 mladých lidí od Musea celým Václavským náměstím, aby se pak pokusili manifestovat na Betlémském náměstí, odtud však byli policisty vytlačeni. Posledním jejich činem toho večera bylo vytloučení dvou skleněných tabulek ve svítilnách u sochy sv. Jana Nepomuckého na Karlově mostě.¹³⁵⁾

Dne 6. července se večerní projevy opakovaly, a to ve větších rozměrech. Opět se kolem osmé hodiny sešli mladí lidé v sadech u Musea; bylo jich 400 až 500. Dali se na pochod ulicemi Bredovskou, Panskou a Havířskou. Cestou jejich zástup vzrostl na 800 osob. Výkřiky „Pereat“! se ozvaly před Stavovským, tehdy německým, divadlem, před Karolinem, kde byla umístěna německá universita. Na Staroměstském náměstí, bylo povoláno „Hanba!“ staročeskému primátoru Šolcovi. Demonstranti pak táhli Karlovou ulicí na Křižovnické náměstí, kde narazili na početnou, asi stočlennou skupinu policistů, která na ně zaútočila bodáky. Ve zmatku, který nastal, dostalo se 60—80 demonstrantů na Karlův most, kde opět přivábila jejich pozornost socha sv.

¹³²⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 163.

¹³³⁾ Pokrokové listy, č. 1 (2); 4. 7. 1893; str. 4—5; č. 2.—3.; 2. 8. 1893, str. 5—7.

¹³⁴⁾ Omladina 25 let po procesu, str. 55.

¹³⁵⁾ Bohemia, 6. 7. 1893, Národní listy, 6. 7. 1893

Jana. V zápětí však byli rozeznáni policisty, kteří na most přispěchali z Malé Strany, takže stačili jen rozbít opět jedinou skleněnou tabulku ve svítilničce. Později téhož večera byla menší demonstrace před budovou věznice na Karlově náměstí, kde očekávali soudní přelíčení zatčení účastníci strašnické demonstrace za všeobecné hlasovací právo z 2. července. Přátelé jim zazpívali socialistické písně. Během demonstrace byly rozdávány pozvánky na socialistickou schůzi u Deutschů v Libni.¹³⁶⁾

Další týdny byly naplněny intenzivní činností. Schůze stíhala schůzi. O tom svědčí zabavený Ziegloserův zápisník.¹³⁷⁾ Oleje do ohně přilila ještě aféra s pražskými uličními tabulkami. Do té doby byly ulice v Praze označeny dvojjazyčnými tabulkami. Městská rada se usnesla vyměnit je českými. Její rozhodnutí potěšilo českou veřejnost, ale nikoliv místodržitele, který po vyvěšení prvních českých tabulek nakázal primátorovi, aby tato akce byla zastavena. V soukromém dopise předsedovi vlády Taaffemu psal o tom, že tu akci způsobil „der blödste nationale Chauvinismus“ městských otců¹³⁸⁾. Odvolával se na to, že Čechy, jejichž je Praha hlavním městem, jsou zemí kde velké procento obyvatelstva tvoří Němci. Proti tomuto argumentu bylo z české strany právem poukázováno na Brno, kde podle přání městské rady byly uliční tabulky pouze německé, ač Češi tvořili na Moravě 71 % obyvatelstva.¹³⁹⁾ Mládež se nespokojila jen se slovními protesty, chtěla je doprovodit i vytlučením oken v místodržitelském paláci, což se jí však nepovedlo; Thunův palác byl dobře hlídán.¹⁴⁰⁾

Největší význam ze všech demonstračních projevů měla manifestace, která byla uspořádána 17. srpna 1893 v předvečer narozenin císaře Františka Josefa. Ten večer byl v Praze každoročně pořádán koncert vojenských kapel, při němž dvě kapely koncertovaly na Malostranském a dvě na Staroměstském náměstí. Omladináři se na tento večer připravovali. Je značně obtížné vystopovat, odkud vyšel podnět k projevu, který je jednou z těch událostí, jež lze jen nenasnadno pravdivě rekonstruovat, protože byla obestřena mnoha legendami a podáními, mnoha vzpomínkami. Stala se předmětem soudního jednání, což vneslo do ní více nejasností než vyjasnění. Při vyličení událostí se proto musíme opírat co nejvíce o současné zprávy. Otázku podnětu k této demonstraci nám však nezodpovídají dokonale ani soudobé zprávy, ani pozdější vzpomínky. Myšlenka využít této příležitosti k demonstraci se zrodila kdesi ve vedoucí skupině kol redakce „Pokrokových listů“. Při procesu s Omladinou se obžaloba, která pokládala události 17. srpna za nejvýznamnější čin obžalovaného „spolku Omladina“, soustředila na vyšetřování toho, odkud vyšel podnět k tomuto projevu, jak byl připravován. Již ve své obsáhlé zprávě do Vídně z 18. srpna

¹³⁶⁾ Bohemia, 7. 7. 1893, Národní listy, 7. 7. 1893.

¹³⁷⁾ PM 8/1/17/1 č. j. 9211.

¹³⁸⁾ S+A Děčín, pozůstalost Fr. Thuna, C I/IV., č. 209, dopis z 8. 8. 1893.

¹³⁹⁾ Národní listy, 9. 8. 1893; 22. 9. 1893.

¹⁴⁰⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 189.

oznamuje Thun, že policejní ředitel a on sám se soustředí zejména na vyzkoumání toho, jaká to byla organizace, jež tyto výtržnosti připravila.¹⁴¹⁾ Všechno, co se jim podařilo o přípravách vyšetřit, vtělili do obžalovacího spisu — a výsledky nebyly valné.

Dne 13. a 15. srpna se odbyvaly bouřlivé schůze, první na Vinohradech „U Beránka“, druhá na Žižkově v místnostech „Žižkovanu“ „U Deklarace“, k nimž dali podnět příslušníci čtyř opozičních frakcí pražského dělnického hnutí. Mezi svolavateli byli tentokráte vedle „národních dělníků“, „neodvislých“ a „omladinářů“ také lidé vystupující pod názvem „oposiční skupina sociálních demokratů“. Podnětem ke svolání těchto schůzí bylo to, že svolatelé chtěli, aby pražské dělnictvo je podpořilo v jejich protestu proti vyloučení anarchistů z curyšského kongresu II. internacionály. V tomto směru také vyznělo usnesení, otištěné v Nových proudech a datované 13. srpna na Žižkově.¹⁴²⁾ Prohlášení svědčí o síle, kterou si v Praze udržovaly rozbíječské skupiny a o tom, že i tehdy bylo nebezpečí, že odtrhnou část pražského dělnictva od sociálně demokratického vedení právě ve chvíli jeho významného nástupu. Avšak sám průběh těchto schůzí svědčil i o něčem jiném. Podle zprávy policejního konfidenta byli na těchto schůzích z místností účastníky vykázali ti, kdož příliš ostře útočili na sociální demokracii. Všichni účastníci se nakonec shodli na tom, že budou agitovat za všeobecné hlasovací právo. Konfident oznámil též, že: „Pokrokáři a omladináři vystupovali v debatě jako přívrženc

¹⁴¹⁾ PM 8/1/17/1, č. j. 8719.

¹⁴²⁾ Protest, datovaný 13. srpna na Žižkově (!), byl uveřejněn v „Nových proudech“, roč. 1., č. 12., 24. 8. 1893, str. 272 jako zasláno:

Protest.

Lid shromážděný dne 13. srpna 1893 v důvěrné schůzi na Žižkově, hlásící se ke straně neodvislé a pokrokové socialistické a k národní a opoziční straně sociálně demokratické usnesl se takto:

I. a) Protesujeme v první řadě proti usnesení a despotickému jednání sjezdu v Curychu, co se týče vyloučení všech radikálních a revolučních živlů socialistických;

b) Neuznáváme tento sjezd za mezinárodní sjezd ani dělnický, ani socialistický a považujeme usnesení sjezdu tohoto za neplatné;

c) Vyjadřujeme svoje nehlubší politování těm českým delegátům, kteří hlasu svého použili k vyloučení živlů radikálních a k despotickému jednání tomuto se propůjčili, ježto takto nejednali za veškeren lid český;

d) Vyslovujeme své opovržení nad jednáním frakce Bebelovy a Liebknechtovy, které vymykalo se veškerým pojmům o mezinárodnosti a porušilo zásadu bratrství.

II. a) Protestujeme proti dosavadní centralizační taktice strany sociálně demokratické, zejména proto, že zavládl v té straně oportunismus a diktatura, jsoucí na úkor snahám socialistickým a

b) žádáme, aby vůdcové, kteří nevyhovují snahám těmto, ustoupili úplně s politického jeviště.

Neodvislá strana socialistická
Pokroková strana socialistická
Národní strana soc.-demokratická
Opoziční strana soc.-demokratická

V Žižkově 13. srpna 1893

K tomu poznamenávám, že z českých delegátů v Curychu hlasovali dva, Dědic a Šaller, oba z Prahy, proti vyloučení anarchistů a všichni ostatní pro jejich vyloučení (viz Nové proudy, roč. 1., č. 12; 24. 8. 1893, str. 268).

české republiky.¹⁴³⁾ To je přesvědčivý doklad o tom, že idea české republiky byla v těchto bouřlivých dnech veřejně vyslovována, nebyla však ještě konkrétním, plně ujasněným politickým programem.

Tolik věděla policie o těchto schůzích již 15. srpna. O tom, že se chystají projevy na večer 17. srpna se policie, podle Thunova hlášení, dověděla až téhož dne dopoledne.¹⁴⁴⁾ Během těchto dvou schůzí byly demonstrace dohodnuty. Václav Čížek sdělil Janu Horinovi, svědkovi v procesu, že demonstrace 17. srpna byly dne 15. srpna 1893 v Žižkově zosnovány.¹⁴⁵⁾ Při vyšetřování podařilo se policii bezpečně zjistit, že ku konci žižkovské schůze Václav Čížek upozornil přítomné na 17. srpen.¹⁴⁶⁾ Vskutku tedy vyšla iniciativa k demonstracím z prostředí bouřlivých schůzí, jež sice podle úmyslu iniciátorů měly vyznít proti sociálně demokratickému vedení, avšak přesto na nich a po nich převládá duch ideově značně nejasné, ale spontánně protidynastické, protirakouské, národní a demokratické revolty, jež se projevovala sice nevyzrálými způsoby, avšak strhla proto, že napadala císařovu osobu a celý rakouský státní systém, i velkou část té pražské dělnické mládeže, která jinak svým smýšlením vcelku zůstala věrna idejím sociálně demokratickým. Význam projevů 17. srpna 1893 nebyl v tom, že skupina mladíků rozhazovala letáčky s protidynastickými hesly, ale v tom, že tak činila za sympatií ba i přímé podpory velké části pražské

¹⁴³⁾ PM 8/1/17/1 čj. 8654 z r. 1893.

¹⁴⁴⁾ PM 8/1/17/1 čj. 8719 z r. 1893.

¹⁴⁵⁾ Rozsudek. Obvinění: Antonín Holzbach a soudruzi, Praha 1894. (Dále Rozsudek.), str. 59.

¹⁴⁶⁾ Rozsudek, str. 42 — o přípravě demonstrační konstatoval „Co se týče původu těchto demonstračních, tož uvažoval soudní dvůr, že při demonstračních dne 17. srpna 1893 na večer se zběhlých, bylo od velkého počtu lidí pískáno, že bylo povykováno na nástroje kri-kri, které nástroje nyní ani obvyklé nejsou, a které si tudíž pachatelé k tomu večeru teprve zakoupiti museli, — dále že k demonstraci té přineseno bylo množství cedulí, že cedule ty byly dílem hektografovány, že byly dle nálezu znalců různými osobami psány a že tedy cedule tyto od více osob již před demonstračními byly zhotoveny a k večeru dne 17. srpna 1893 připraveny.

Dle udání Stanislava Neumanna předpovídal Antonín Holzbach již před 17. srpnem 1893, že v předvečer narozenin Jeho Veličenstva císaře budou se na Staroměstském náměstí zpívat socialistické písně.

Dle Čeňka Hromádky chodil Stanislav Neumann před 17. srpnem 1893 po Vinohradském korsi a vypravoval různým mladíkům, že se Omladina sejde večer dne 17. srpna 1893 na Staroměstském náměstí, že tam budou demonstrace a že je vybízeli, aby tam také přišli, že se budou zpívat socialistické písně.

Dále udal Josef Boehm, že jej Bořivoj Vajgrt asi týden před 17. srpnem 1893 vyzval, aby přišel na Staroměstské náměstí, že tam budou demonstrace, aby si koupil kri-kri, že bude vojenská hudba vypískána.

Konečně udal Rudolf Mrva, Josef Novák a Josef Kott, že Václav Čížek pravil dne 15. srpna 1893 ve schůzi v Žižkově, „Nezapomeňte na 17. srpna“, načez jiný doložil, „Jsou narozeniny císaře pána“ a Rudolf Mrva udal dále, že Jan Ziegloser doložil, aby se všichni dostavili na Staroměstské náměstí, že tam přinese cedule.

Václav Čížek doznal svůj výrok, udával však, že se měl dne 17. srpna sepsati jakýsi manifest ohledně kongresu Curyšského, avšak této výmluvě neuvěřil soudní dvůr, uváživ, že na tento výrok Václava Čížka doložil jiný, že budou narozeniny císaře pána, a že Jan Ziegloser k tomu dodal, že přinese s sebou na Staroměstské náměstí cedule, aby se tam všichni dostavili.“

Zdá se jisté, že na této schůzi byli účastníci veřejně vyzváni k účasti na demonstrační, o níž se však mluvilo i dříve. Naproti tomu se tvrzení o tom, že již zde Ziegloser oznámil, že přinesl letáčky, opírá jen o jediné, dosti nevěrohodné svědectví Mrvovo.

mládeže, která se s nimi v mnoha otázkách jinak neshodovala. Demonstrace ukázaly — a v tom je jejich význam — že velká část pražského lidu těžce nese všechny formy útlaku národního i sociálního, jež pro ni rakouský stát znamenal.

Jinak se podařilo při vyšetřování zjistit navíc jen několik fakt, která nasvědčovala větším přípravám. Svědek Josef Böhm, knihářský pomocník, vypověděl, že jej Bořivoj Vajgrt asi týden před 17. srpnem vyzval, aby přišel na Staroměstské náměstí s nástrojem „kri-kri“, že vypískají vojenskou hudbu. Podle výpovědi dalšího svědka Stanislav K. Neumann vyzýval před 17. srpnem mladé lidi na Vinohradském korsi, aby přišli na Staroměstské náměstí. Při vyšetřování se zjistilo jen velmi málo o tom, jak byli účastníci demonstrace 17. srpna o ní informováni. Jen málokdo z žalovaných a svědků byl ochoten o této věci vypovídat a tak napomáhat obžalobě a přitěžovat soudruhům na lavici obžalovaných. Zdá se, že různými nenápadnými výzvami, nejvíce šířenými od úst k ústům, bylo dosti snadno získáno mnoho lidí pro účast na této politicky závažné demonstraci, kterou vyvrcholily předchozí projevy. Nálada pro takové projevy tu byla, vždyť i celkem bezvýznamného projevu 6. července se zúčastnilo 800 lidí.

17. srpna mělo jít o víc, o jasný projev odporu ke všemu druhu útlaku, jímž česká mládež trpěla, o projev, kterým by jasně vyjádřila své smýšlení. Policii ani státnímu zastupitelství nepodařilo se zjistit, jak byli mladí lidé pro účast na demonstrační získáni. Bylo to obtížné, protože formy agitace byly, jak i ze vzpomínek vyplývá, velmi různé a většinou šly výzvy od úst k ústům.

Podařilo se jim však vyšetřit, kde byly vyráběny a jak byly rozšiřovány letáčky s protistátními hesly, jichž bylo velké množství poházeno po Staroměstském náměstí již během koncertu vojenských kapel. Vyráběl je na hektografu Jan Ziegloser s pomocí Václava Čížka a Františka Šulce v noci před demonstrační.¹⁴⁷⁾ To se podařilo policii vyšetřit spolehlivě, ostatně to nebylo příliš obtížné. Lístků vyrobili velké množství, policii se jich dostalo bezprostředně po demonstrační různými cestami, hlavně však nalezením na zemi, do rukou celkem 91 kusů.¹⁴⁸⁾ Později v noci na 22. srpna bylo nalezeno ještě 39 letáků, většinou stejného typu. Byly rozmnoženy, jen několik bylo psáno rukou. Obžaloba charakterisovala obsah těchto lístků takto: „Obsah jejich, jehož čtení při hlavním přelíčení jest navrženo, směřoval částí k tomu, aby osobě Císaře Pána na těle a na zdraví bylo ublíženo, aby s trůnu byl svržen a vůbec dynastie Habsburská z Českého království vyloučena, aby forma vlády násilně v republiku byla změněna aby se státu způsobila nějaká vzpoura neb válka občanská uvnitř, částí měly v sobě nejhrubší hanění Jeho Veličenstva, rouhání a posmívání úctu k Císaři v nejvyšší míře porušující. Mimo to vyhrožováno bylo v nich

¹⁴⁷⁾ Doba, kdy cedule byly vyráběny, je celkem spolehlivě datována poznámkou v Ziegloserových zápiscích (PM 8/1/17/1, čj. 9211): „16. 8. Čížek, Šulce, neod. rev. lit. a Čížek až do 1/2 1 v noci.“

¹⁴⁸⁾ ZST, čj. 23054

jeho excelenci p. místodržiteli, Františku hraběti Thunovi, státnímu zástupci a c. k. vrchním policejním komisařům Drašnarovi a Oličovi.¹⁴⁹⁾ Takového rázu byly všechny letáky ze 17. srpna až na jeden, na němž bylo napsáno: „Pereat Heroldovi! Ať zhyne zloděj! Pereat!“¹⁵⁰⁾ Zřejmě tento mezi ostatními lístky svým obsahem nezapadající, byl výrazem osobní nelibosti Václava Čížka, jenž nebyl po osvobozujícím rozsudku, který byl vyneseno v procesu, v němž byl obviněn z přípravy dynamitových atentátů,¹⁵¹⁾ přijat dr. Heroldem zpět do svého původního zaměstnání jako písař v jeho advokátní kanceláři. Hesla na hektografovaných letáčích ze 17. srpna zněla: „Krev tyranů a zrádců poteče proudem. Vzhůru anarchisté!“, „Pryč s císařstvím! Chceme republiku!“ „Sebevíce kriminálů nezbaví nás ideálů. Anarchisté.“ „11 milionů má gáže rakouský despota, ač jeho práce nestojí za halíř.“ „Co jste udělali Husovi to Vám uděláme my!!!“ „Oslu oslovovanému jako ‚Veličenstvo‘ přejeme k letošním narozeninám bomby a dynamit.“ „Co chce ta rota otroků — králů spiklených? — Nač pouta vlekou po boku — dle choutek dávno tajených.“ „Z Vídně se nám takhle píše — zejtra je tu velký shon — vystavuje se tu (63 letý) slon. — Ten největší z celé říše.“ „Pryč s trůny i vladaři, — pryč s papežskými tmáři, — s černožlutými vrahy — buď heslem celé Prahy!“ „Kolik v Praze nárožních tabulek, tolik zaslouží Thun z revolverů kulek!“ „V Curychu ty mameluci jsou prý proti revoluci, proto hanba vám Vy vůdci!“ „Pereat státní zástupce pověste ho na hrušce!“ „Jen pryč s králem — pryč s císařem — svobodnou chceme — míti svou zem.“ „Ve Vídni máme slony — stojí nás miliony — ač nestojí za nic — nám je z toho na nic.“ „Na Drašnarova, na Oliče vezmi biče!“ „Řekl Kristus: Kdo mečem zachází mečem skončí. My pravíme: Kdo mečem zachází pod pěstmi proletáře skončí.“ „Chceme všeobecné hlasovací právo. Pozorovatelé pokrokové doby.“ „Zdrtit trůny a oltáře a erby zlaté — toť povinností jest týraného občanstva svaté.“ „Pryč s dynastií Habsburskou!!! Pereat!“ „Rakousku vzdorem. Volné republiky vzorem!“ „Starý Franto — zítra k svátku — vinšujeme Ti — oprátku.“ „Vem čert všechny vladaře!“ Obdobný obsah mělo i osm letáčků psaných silnou barevnou tužkou. Jen jeden z nich se odlišoval zněním: „Žádné všeobecné hlasovací právo. Připravujte revoluci!“¹⁵²⁾ Lístky byly zřejmě shodné proveniencí, nebyly však psány, zdá se, shodnou rukou. Zřejmě se jich do rukou policie dostala jen nevelká část. Když již pátrání bylo v proudu, objevily se tytéž letáky znovu 22. srpna na Starém městě.¹⁵³⁾ Jen jeden leták byl nový, a to s heslem: „Třeste se vrahové, ještě nemáte ty pravé, a než je dostanete, přijdete o hlavy!“

¹⁴⁹⁾ Obžaloba, Důvody, str. 8—9.

¹⁵⁰⁾ Obžaloba, Důvody, str. 10.

¹⁵¹⁾ Byl osvobozen porotou, ačkoliv byla u něho nalezena improvizovaná, podle výpovědi znalců však nebezpečná dynamitová puma — Národní listy, 6. 7. 1893.

¹⁵²⁾ ZST, čj. 23054, příloha, zabavené exempláře lístků.

¹⁵³⁾ Zpráva pol. ředitěle z 22. srpna 1893 — viz PM 8/1/17/1, příloha č. 25. Hesla jsou tu uvedena německy, jejich znění však bylo zřejmě shodné s hesly ze 17. srpna.

O tom, co se dalo 17. srpna, jsme dostali podrobně zpraveni ze soudobých dokladů. Později se ovšem právě demonstrace 17. srpna staly předmětem velkého zájmu a velmi mnoho bylo kolem nich napsáno a sám průběh byl vylíčen značně zkresleně.¹⁵⁴⁾

Koncert vojenské kapely začal jako každý rok o osmé hodině večerní. Na Staroměstském náměstí bylo shromážděno velké množství lidí, nejnižší odhad byl 2000 osob.¹⁵⁵⁾ Velká část z nich nepřišla ze zvědavosti, ale s úmyslem demonstrovat.

Nejaktivnější skupinou, jakýmsi jádrem celé demonstrace, byli ti, kdož přišli společně z místnosti Žižkovanu, kde byla, jak se zdá, celá demonstrace 15. srpna dohodnuta. Ti přinesli na Staroměstské náměstí letáky s protistátními hesly, jež v předchozí noci vyrobil Ziegloser se svými spolupracovníky. Mezi nimi byli podle Mrvovy výpovědi: „Jan Ziegloser, Václav Čížek, Bořivoj Weigert, Rudolf Fejfar, Alois Tuček, Josef Dutka, Jan Mayer, Bohumil Šticha, Emil Kasík, František Synáček, Jindřich Peroutka, Jaromír Hlad, Antonín Ott, František Modráček, Antonín Pravoslav Veselý, Josef Veselý, Stanislav Neumann, Emanuel Baldrán, Antonín Rybák, Jindřich Heller, Alois Pospíšil a Rudolf Malina.“¹⁵⁶⁾ S nimi byl také Rudolf Mrva. Podle Mrvovy výpovědi jim rozdal Ziegloser letáky a „táhli odtud v zástupu na Staroměstské náměstí.“¹⁵⁷⁾

Zde od 20 hodin do 20,35 hodin koncertovaly střídavě hudby pěších pluků č. 102 a č. 88.¹⁵⁸⁾ Již během koncertu, jak píší Národní listy, bylo možno pozorovati „mezi zástupem několik tisíc hlav čítajícím hluboké vzrušení a chvílemi přerušovaly hudbu různé politické výkřiky ostrého oposičního rázu.“¹⁵⁹⁾ Kromě toho byly již během koncertu rozhozeny po Staroměstském náměstí známé lístky s protidynastickými hesly. Státní hymna nebyla vůbec hrána — nehrála se prý ani jiná léta — aby nebyl dán podnět k antidynastickým demonstracím.¹⁶⁰⁾ To, co se dalo během koncertu vojenských kapel, byla však jen předehra.

Po skončení koncertu před odchodem kapel z náměstí zazpívali přítomní mladí lidé svoji hymnu — revoluční píseň „Rudý prapor“. Slově „Pryč s tyrany a zrádci všemi, ať zhyne starý podlý svět“¹⁶¹⁾ každý přítomný rozuměl a věděl, komu byla v této chvíli přímo osobně adresována. Teprve potom, krátkou chvíli po skončení koncertu, vydaly se obě kapely na pochod zpět

¹⁵⁴⁾ Příkladem zcela nesprávného, byť i sugestivního vyobrazení 17. srpna 1893 je vylíčení Anny Ziegloserové (v knize „Omladina“, Kousek historie z let devadesátých, Ml. Boleslav, 1924, str. 16—17).

¹⁵⁵⁾ Tak píše Bohemia, 18. 8. 1893 — Národní listy píší, že „velké náměstí bylo do posledního místečka lidem vyplněno“ (18. 8. 1893), ale též místodržitel v úřední zprávě píše: „Die Menge stand Kopf am Kopf.“

¹⁵⁶⁾ Spis obžalovací, Důvody, str. 15.

¹⁵⁷⁾ Spis obžalovací, Důvody, str. 15.

¹⁵⁸⁾ Rozsudek, str. 42.

¹⁵⁹⁾ Národní listy, 18. 8. 1893.

¹⁶⁰⁾ PM 8/1/17/1, čj. 8719.

¹⁶¹⁾ Rozsudek, str. 42.

do kasáren. Hudba 102. pluku se vracela do Karlína. Demonstranti šli s ní, vlastně před ní, Celetnou ulicí. „Zástup, který ječel, křičel a pískal, ztopil takový hluk, že přehlušil kapelu“ psala o výstupech v Celetné ulici Bohemia.¹⁶²⁾ Národní listy hodnotily tyto projevy se sympatiemi: „V Celetné ulici propukl lid v bouřlivé projevy, svědčící o hlubokém roztrpčení a rozhořčení nejširších vrstev obyvatelstva českého proti panujícímu systému centralisačnímu a jeho zákonům. Hudba započala hrát, aby překonala bouřlivé projevy, leč nezdařilo se to.“¹⁶³⁾ Ať již demonstranti překřičeli hudbu nebo hudba hrála, ale nepřehlušila křičící lid, byl hluk v úzké Celetné ulici veliký. Současně byly kamením rozbity dvě přízemní okenní tabule v Mayerově restauraci, kde bylo šlechtické kasino. U Pražské brány narazil zástup demonstrantů, který stále rostl,¹⁶⁴⁾ na 20 strážníků. Ti se ani nepokusili překážet mu v další cestě, ale stáhli se Hybernskou ulicí a Florencí do sadů na Poříčí. O něco později za neutuchajícího hluku tam došli i demonstranti s vojenskou kapelou. Cestou Na Poříčí bylo provoláno „Pereat!“ před hotelem „U císaře rakouského“.¹⁶⁵⁾ U sadů došlo k srážce s policisty, jichž však bylo poměrně málo, asi 20. Rychle se před velkým zástupem, ze kterého na ně přiletělo též několik kamenů, stáhli.¹⁶⁶⁾ Policii se během celých událostí večer 17. srpna nepodařilo zakročit dost účinně. Thun se to snažil vysvětlit ve své zprávě do Vídně. Uváděl dvě příčiny, a to, že v tento slavnostní den nepokládal ani on ani policejní ředitel za vhodné, aby stráž chodila po městě s puškami, a za druhé to, že musel stráž rozptýlit na řadu míst, protože nebylo jasné, nedojde-li též k demonstracím při koncertě na Malostranském náměstí, stejně jako nebylo možno předem zjistit, kde všude budou demonstrace potom dále probíhat.¹⁶⁷⁾

Zástup doprovodil hudbu až do karlínských kasáren, tropil před nimi chvíli hluk a táhl nazpět do města. Při zpáteční cestě mu padly za oběť dvě okenní tabule hotelu „U císaře rakouského“, zřejmě ne „v tlačenici“¹⁶⁸⁾ jak psaly Národní listy, ale úmyslně, jak uváděla obžaloba. Majitel hotelu doplatil na jméno, jež jeho podnik nesl. Demonstrace pak pokračovaly Na příkopě, kde bylo provoláváno obvyklé „Pereat!“ před Německým domem a nově i před domem č. 17, kde si kavárník na protest proti českým pouličním tabulkám, jež tu byly před krátkou dobou vyvěšeny, pověsil soukromé německé tabulky s označením „Graben 17“.¹⁶⁹⁾ V této fázi projevů došlo k prvnímu zatčení. Celkem bylo zatýkáni jen velmi malá, během celé demonstrace policisté zatkli jen čtyři účastníky,¹⁷⁰⁾ což nasvědčuje tomu, že se museli soustředit na jiné

¹⁶²⁾ Bohemia, 18. 8. 1893.

¹⁶³⁾ Národní listy, 18. 8. 1893.

¹⁶⁴⁾ Bohemia, 18. 8. 1893.

¹⁶⁵⁾ Obžaloba, Důvody, str. 3.

¹⁶⁶⁾ Bohemia, 18. 9. 1893.

¹⁶⁷⁾ PM 8/1/17/1 čj. 8719.

¹⁶⁸⁾ Národní listy, 18. 9. 1893.

¹⁶⁹⁾ Národní listy, 18. 9. 1893.

¹⁷⁰⁾ Bohemia, 19. 9. 1893. Již během demonstrací byli zatčeni: kočí Fr. Alexander, typograf

úkoly a na zatýkáni neměli ani dost času a vcelku ani dost sil, podobně jako 18. června 1893 na Olšanech. Demonstranti se zastavili pak u Jungmannova pomníku, kde byla provolána „Sláva!“ Shromáždilo se tu asi 500 osob, s nimi se srazil jeden strážník v Jungmannově ulici. Byl bit a zachránil se útekem do domu. Zle se vedlo i dvěma jeho kolegům, kteří se mu pokusili pomoci.

K dalším projevům, ovšem již menším, došlo před Novoměstskou trestnicí, kde bylo voláno „Na zdar arestantům!“, u Hálkova pomníku, kde byl opět napaden jeden strážník. Ve Vodičkově ulici bylo rozbito několik svítilen. Před budovou státního zastupitelství bylo několikrát provoláno: „Pereat!“¹⁷¹⁾ Tím skončily projevy tohoto večera, které se sice co do formy nikterak podstatně nelišily od předchozích, avšak jejichž politický význam byl nesrovnatelně větší, protože dnem uspořádání, i jinak dávaly najevo, že jsou namířeny přímo proti osobě Františka Josefa, vládci a symbolu jednoty rakousko-uherské říše.

Pražské demonstrace jsou dobře známé, méně se již ví o tom, že téhož dne došlo také k malému pokusu o protidynastické projevy v druhém největším českém městě, v Plzni. „Plzeňské listy“ o tom píší: „Ve čtvrtek večer (tj. 17. srpna — J. H.) uspořádal sbor ostrostřelecký čepobití před narozeninami císařovými. Když došel průvod na Ferdinandovu třídu v Plzni a hudba hrála před bytem generálovým, stropilo několik mladíků výtržnost, mezi nimi Götz a Jeník, oba 16tiletí učňové. Policie zakročila a zatkla oba výtržníky. Při odvádění jich na strážnici potkal je na náměstí dav mladíků, který pokřikoval: „Sláva! Nedejte se! Nedáme je!“ a už se celý dav asi dvaceti výrostků hrnul proti policejnímu strážníku, aby mu vyrval oba zatčené. Strážník, nemoha přesílu od sebe rukama zatlačit, byl nucen tasit šavli. Jakmile se výtržníkům zableskla ocel před očima, rozběhli se na všechny strany. Z výtržníků byl zatčen Jäger, 20letý malířský pomocník.“¹⁷²⁾

Plzeňská výtržnost byla ovšem nevelká ve srovnání s pražskými událostmi. Svědčí však o tom, že nálada, která vládla mezi pražskou mládeží, nebyla něčím ojedinělým, zaviněným místními poměry. Plzeňské události 17. srpna — stejně jak pozdější strhávání orlíčků ve venkovských městech — svědčily o tom, že vzestupná vlna bouřlivých projevů zasáhla i venkovská města, kde byly v podstatě stejně předpoklady k bouřlivému opozičnímu hnutí.

Demonstrace 17. srpna v Praze prováděli tíž lidé, kteří 18. června a 2. července pod sociálně demokratickým vedením manifestovali za všeobecné hlasovací právo. Proč ne? Vždyť jejich nespokojenost byla namířena proti všemu útlaku, třídnímu i národnostnímu, hospodářskému i politickému — a tomuto smýšlení dobře odpovídaly omladináři zorganizované protidynastické projevy.

Josef Kott, knihařský pomocník Josef Lukeš a dělník Antonín Rymeš. Jediný Kott z nich byl pak souzen v procesu s Omladinou a odsouzen na 14 měsíců (Rozsudek, str. 22). Lukeš byl již 5. září potrestán vězením na 4 dny (Bohemia 6. 9. 1893), zda a jak byli potrestáni zbývající dva, se mi nepodařilo zjistit.

¹⁷¹⁾ Národní listy, 18. 8. 1893.

¹⁷²⁾ Plzeňské listy, 19. 8. 1893 — noticka pod titulkem „Výtržnost při průvodu“.

Velká část mladočechů nebyla však tímto vývojem hnutí mladých lidí nadšena. Než tato jejich nálada se mohla výrazněji projevit, došlo ještě k dalším událostem, jež byly vlastně jen logickým pokračováním 17. srpna. Kostky byly vrženy a Thunova slova o tom, že příště zakročí bezohledně,¹⁷³⁾ nebyla, zdá se, planou hrozbou, byť byla řečena jen v úředním dopise.

* * *

Protidynastické smýšlení našlo svůj výraz též v jiné akci — v systematickém strhávání, pomazávání a poškozování státních znaků. Nejvíce se rozšířilo v Praze. Přitom nebylo třeba účasti mnoha lidí, obvykle se účastnily jen malé skupinky, často jednotlivci. Strhávání orlů — symbolů habsburské nadvlády — se rozšířilo i do řady venkovských měst. V Praze byl první, ojedinelý orel stržen s loterní sběrny ve Vejvodově ulici již 13. srpna a pověšen na strom v sadech u Rudolfiny. Po 17. srpnu ho pak následovalo mnoho dalších. V noci na 19. srpna byly strhávány státní znaky na mnoha místech. V noci na 22. srpna byli pomazáni železitým lakem říšští orlové na 14 místech na Starém Městě a na Vinohradech, a pak takřka noc co noc až do 9. září došlo k nějakému zneuctění státních znaků v Praze a okolí. V noci na 10. září byl policií při pomazávání říšského znaku na poštovní schránce přistižen František Stačina a zatčen.¹⁷⁴⁾ Potom došlo v Praze již jen ke třem případům.¹⁷⁵⁾ O poškozování státních znaků v Praze byl informován i František Josef. 3. září připsal na zprávu o dnešních událostech. „Zdá se mi velmi nápadné, že se pražské policii nepodařilo zabránit stálému poškozování císařských orlů.“¹⁷⁶⁾ O této poznámce informoval Thuna 8. září soukromým dopisem sám Taaffe. Nepřímo na tuto výtku odpovídal pak 18. září pražský policejní president Dörfel, jenž vysvětloval, jaká všechna opatření byla zavedena od 23. srpna: „Mimo obvyklé pochůzky byly zavedeny také obchůzky strážníků v civilu mezi osmou hodinou večerní a svítáním. Mimoto jsem stanovil za každého předvedeného pachatele těchto urážlivých činů odměnu ve výši dvacet zlatých. Po těchto opatřeních procházelo v noci po ulicích vedle obvyklých hlídek ještě čtyřicet strážníků v civilu. Abychom zajistili nejlepší možný úspěch těchto obchůzek, a abychom podnítili stráž k nejvyšší bdělosti, kontrolovali jsme, jak já, tak i okrskoví velitelé a inspektoři stráže bezpečnosti, několikrát v noci hlídky a obchůzky a mohou dát strážní jen to nejlepší vysvědčení, neboť hlídky vykonávaly vždy přesně podle rozvrhu svoji službu a k nepravdělným obchůzkám se po každé hlásilo třicet až čtyřicet mužů. Toto číslo se na první pohled nemusí zdát nijak pozoruhodné, ukáže se

¹⁷³⁾ PM 8/1/17/1, čj. 8719.

¹⁷⁴⁾ Rozsudek, str. 80.

¹⁷⁵⁾ Rozsudek, str. 45—46.

¹⁷⁶⁾ StA Děčín, Pozůstalost Františka Thuna, C I/V. Dopis Taaffeho Thunovi z 8. 9. 1893. Císařova poznámka zněla: „Es erscheint mir sehr anfallend, dass es der Polizei von Prag nicht gelingen sollte, die fortgesetzte Beschädigung der kaiserlichen Adler zu verhindern.“

však v pravém světle tehdy, když se uváží, že za okolností, které v Praze již delší dobu panují — bez přehánění — sotva čtvrtina mužstva má v noci úplně volno; při únavné pravidelné strážní službě, při nyní skoro několikrát v týdnu nutných, mnohahodinových pohotovostech a při mnoha službách v divadlech, na koncertech, při večerních a nočních zábavách, je to ve skutečnosti maximum, co je možno nyní učinit pro střežení schránek, štítů atd. opatřených říšským orlem.“¹⁷⁷⁾ Tak vysvětloval Dörfel v prvních dnech se projevívší slabost policie proti demonstrantům. Policisté skutečně měli co dělat. Ovšem nejhorší období pro orlíčky v Praze netrvalo příliš dlouho.

V tomto krátkém období mezi 17. srpnem a 12. zářím, kdy protistátní akce v Praze vyvrcholily, rozšířily se i na venkov. K pomazávání a strhávání orlíčků došlo v řadě míst. V noci na 7. září byl stržen státní znak umístěný na loterní sběrně v Jičíně a pověšen na Husově pomníku na slovanské trikoloře,¹⁷⁸⁾ též noci byly strženy dva znaky v Lounech, a jeden z nich byl pak pověšen na rudé stuze.¹⁷⁹⁾ Tyto dvě stužky použité při hanobení státního znaku nemilovaného Rakouska dobře symbolisují dva proudy, jež se v těchto letních dnech roku 1893 v boji proti utlačovatelům spojily. V noci z 10. na 11. září byly pomazány železným lakem všechny státní znaky na úřadech a poštovních schránkách v Roudnici,¹⁸⁰⁾ v Jičíně byl v té době povel pomníček věnovaný plukovníkovi Arthurovi von Pielstecker. Hejtman připisoval tento čin „nacionální zášti“.¹⁸¹⁾ Státní znak byl poškozen též v Poděbradech.¹⁸²⁾ V noci na 14. září byly pomazány všechny znaky na poštovních schránkách a některé na štítech státních úřadů v Pardubicích,¹⁸³⁾ orel byl také stržen z úřední budovy v Hradci Králové.¹⁸⁴⁾ Z Plzně bylo 15. září hlášeno, že asi na 15 místech ve městě byly pomazány státní znaky na poštovních schránkách.¹⁸⁵⁾ Byly pomazány také v noci na 13. září ve Slaném,¹⁸⁶⁾ na 14. září v Terezíně,¹⁸⁷⁾ na 16. září v Josefově i Jaroměři.¹⁸⁸⁾ 16. září rozeslal Thun oběžník okresním hejtmanům, aby upozornili starosty, že v těch obcích, kde dojde k pomazání státních znaků na poštovních schránkách, budou schránky, bez ohledu na poruchy v poštovní službě, poštovním ředitelstvím odstraněny.¹⁸⁹⁾ To však již byla akce proti orlíčkům zřejmě na ústupu, jenž na venkově nastal později než v Praze. Někdy kolem 16. září byl stržen státní znak v České Třebové a hozen do dvora starosto-

¹⁷⁷⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9890 r. 1893.

¹⁷⁸⁾ PM 8/1/15/1, čj. 9386 z r. 1893.

¹⁷⁹⁾ Tamtéž, čj. 9437.

¹⁸⁰⁾ PM 8/1/2/1 čj. 9691 z r. 1893.

¹⁸¹⁾ PM 8/1/15/1 čj. 9695.

¹⁸²⁾ Neodvislost, 11. 9. 1893.

¹⁸³⁾ PM 8/12/1 čj. 9693.

¹⁸⁴⁾ Tamtéž, čj. 9742.

¹⁸⁵⁾ PM 8/1/15/1, čj. 9754.

¹⁸⁶⁾ Tamtéž, čj. 9975.

¹⁸⁷⁾ Tamtéž, čj. 9892.

¹⁸⁸⁾ Tamtéž, čj. 9800.

¹⁸⁹⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9576.

va domu.¹⁹⁰⁾ V Čáslavi došlo k zneuctění státních znaků¹⁹¹⁾ a 24. září tam byly nalezeny nápisy na zdi: „Ať žije české státní právo!“ a „Pereat císař!“¹⁹²⁾ Též v Libochovicích byly v noci na 19. září strženy dva státní znaky.¹⁹³⁾ Mimo Čechy je zpráva pouze o zneuctění státních znaků v Moravské Ostravě. Na venkově jen v jediném případě, v Táboře, se podařilo přistihnout pachatele. V noci z 13. na 14. září tam byly pomazány orlíčky na poštovních schránkách, nikdo však nebyl při činu přistížen. Až následující noci zadržela četnická hlídka dva mladíky, posluchače práv Václava Setunského, „syna váženého měšťana“ a posluchače medicíny Otakara Pivoňku, syna učitele v pensii, kteří nesli nádobu s lakem zřejmě na pomazávání orlů.

Někde nabyly protirakouské projevy jiných forem, jako v Příbrami, kde byly po ulicích poházeny rozmnožené letáky se stejným textem, a to dvojího typu. První s nápisem: „Lide český! Naše práva jsou pošlapána! Smrt tyranům!!!!“ Na druhém stálo: „Z královské Prahy (bez krále) občanům! 12. září dal císař Čechům ‚slovo‘, že se dá na krále českého korunovat! 12. září 1893 dal Prahu ve stav výminečný! Srovnávejte! Uvažujte! Připravujte se a odplácejte!!!“¹⁹⁵⁾ Pachatele se v tomto případě nepodařilo vyšetřit, zato ve dvou jiných případech byli zjištěni. 22. září připsal v Praze krejčovský učeň Dobiáš pod podpis místodržitelův na vyhlášece o výjimečném stavu „pes“.¹⁹⁶⁾ V Rokycanech byly nalezeny brzo po 17. srpnu letáky. Bylo zavedeno soudní řízení pro urážku Veličenstva proti dvěma mladým úředníkům, kteří je vyhotovili.¹⁹⁷⁾

Obžalobě při procesu s „Omladinou“ by se bylo asi velmi těžce dokazovalo, že drobné protidynastické projevy po celých Čechách byly organizovány pražským ústředím. Proto v procesu s Omladinou není o nich ani zmínka. Pražský příklad tu jistě působil, ukázal formy, jimiž bylo možno demonstrovat proti státu, ale tyto venkovské projevy samy ukázaly, že také v řadě menších měst byli lidé, většinou mladí, kteří chtěli dát veřejně najevo svůj nesouhlas se současným stavem věcí a svoji solidaritu s pražskými demonstranty.

Největší význam ze všech mimopražských projevů mělo stržení státních znaků za bílého dne v Lužci. To však byla jen jedna z událostí bouřlivé neděle 3. září v této obci na Podřipsku. Voličská schůze tamního poslance, Dr. Eduarda Grégra se stala středem řady hlučných projevů. I když nejradikálnější slova zazněla z úst pokrokářů, nebylo možno zavírat oči před tím, že vše to bylo uspořádáno mladočechy. Grégr řečnil sice v nekompromisně státoprávníkém

¹⁹⁰⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9907.

¹⁹¹⁾ Polaban, 27. 9. 1893.

¹⁹²⁾ PM 8/1/15/1, čj. 10157.

¹⁹³⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9937.

¹⁹⁴⁾ Tamtéž, čj. 9766. Porotou byli oba pak osvobozeni, avšak akademický senát vyloučil Pivoňku z university navždy a Setunského „syna váženého měšťana“ relegoval na 4 semestry — ČPSt, roč. 2., č. 1; 10. 5. 1894, str. 11.

¹⁹⁵⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9902.

¹⁹⁶⁾ PM 8/1/15/1, čj. 10211.

¹⁹⁷⁾ PM 8/1/17/1, čj. 9038. Zpráva rokycanského okresního hejtmana z 26. 8. 1893. Pachatelé byli 19letý pisář Josef Wlach a 20letý pokladník Otakar Baumgärtel, oba z Rokycan.

tónu, obhajoval však zároveň současnou politiku mladočeského klubu na vídeňské říšské radě, což tlumilo ostří jeho jinak radikálního projevu. Těžiště řeči však bylo v těch částech, kde mluvil o potřebě samostatnosti a neodvislosti českého státu. Odsoudil punktace a obhajoval postup mladočechů 17. května na zemském sněmu. Přítomné obecenstvo prudce reagovalo na rázný tón Grégrova projevu a často docházelo k výměně názorů s mělnickým okresním hejtmánem, jenž sám vykonával funkci vládního komisaře. Posléze si hejtman přivedl do schůze šest četníků v plné zbroji a když po skončení Grégrova projevu se ujal slova Karel Stanislav Sokol, který začal protestem proti jeho postupu, rozpustil hejtman Blíženec schůzi. Tím ovšem nebylo schůzování v Lužci u konce. Ještě radikálnější řeči byly pak pronášeny na náhradní důvěrné schůzi v cukrovaru, a když i ta byla rozehnána, na banketu, který byl improvizován.¹⁹⁸⁾ Později rozsudek v procesu proti „Omladině“ konstatoval, že na schůzi v lužeckém cukrovaru K. St. Sokol slovy: „Pod tímto ptákem nám nebylo nikdy volno“¹⁹⁹⁾ naváděl ke stržení státního znaku, k němuž také došlo. Alois Rašín promluvil na banketu — podle rozsudku: „Byl jednou jeden orel, ten ale byl škodný, lítal po světě, ten orel ale pelíchal, také pelíchal v Praze, leckdes tam se od něho nalezlo peří, a jak jsem slyšel, pelíchal také v Lužci.“ Po této řeči byl podle udání svědka přinesen do hostince říšský znak, stržený s jedné trafiky a „přítomní naň plivali a křičeli, že ho budou šhubat.“²⁰⁰⁾

Události v Lužci, kde se mladočeští poslanci ocitli ve velké blízkosti protistátních činů — ač se podle všech svědectví zdá, že Rašín a mladý Sokol hnali projevy dál, než bylo v úmyslu pořadatelů — spadají do období příprav dalšího velkého projevu, který chystala radikální frakce mladočeské strany, do přípravy schůzí reskriptových.

Po 17. srpnu policie přikročila k pátrání po původcích všech nepokojů, které se v Praze odehrávaly. Snažila se odhalit podzemní organizace. Sama tato myšlenka zaváděla ovšem policii poněkud na scestí, organizace, která pevně objímala všechny účastníky demonstrací, neexistovala, existovala jen volně organizovaná jádra, z nichž vycházela iniciativa k různým projevům, avšak tato jádra byla nevelká a o pevné spiklenecké organizaci nemůže být vůbec řeči. Policie však začala své vyšetřování po správné stopě. Již 19. srpna časně zrána byl zatčen Antonín Pravoslav Veselý, redaktor Pokrokových listů, ústřední postava Omladiny.²⁰¹⁾ Zatýkání a vyšetřování pak probíhalo poměrně rychle. Do 22. srpna bylo zatčeno již dvacet osob.²⁰²⁾ 10. září bylo v Novoměstské trestnici již 38 osob vyšetřovaných v této záležitosti.²⁰³⁾ Policejní aparát se rozjel velmi prudce k vyšetřování a přípravám procesu. Teprve v těchto

¹⁹⁸⁾ Národní listy, 4. 9. 1893.

¹⁹⁹⁾ Rozsudek, str. 89.

²⁰⁰⁾ Rozsudek, str. 103.

²⁰¹⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 194.

²⁰²⁾ Národní listy, 24. 8. 1893.

²⁰³⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 220; Čížek — Hajn, str. 10.

dnech, po demonstracích 17. srpna, došlo k pokusu vybudovat pevnou organizaci spikleneckého charakteru, která by podchytila pokrokářsky smýšlející omladináře. Konala se schůze pod patronací Antonína Čížka v místnostech Klubu národní strany svobodomyslné, účastnilo se jí asi třicet osob, uvažovalo se tu o vybudování organizace.²⁰⁴⁾ Rychle probíhající zatýkání však ustavení pevnější podzemní organizace předešlo.

Schůze mládeže, která se konala 20. srpna v Karlíně, byla rozeznána. Současně byla rozeznána důvěrná schůze v Žižkově, kde policie zabavila presenční listinu.²⁰⁵⁾ První přehledná práce o Omladině, úvod k Čížkovu a Hajnovu vydání protokolu o procesu píše o této zabavené presenční listině: „Jména zjištěná stala se policii seznamem k zatýkání. Celá řada z nich byla vzata do vyšetřovací vazby.“²⁰⁶⁾ Je to pravděpodobné. Ze 42 přítomných na této schůzi bylo obžalováno v procesu s Omladinou 15 a další tři byli 26. října po vyšetření propuštěni a nebyli již žalováni.²⁰⁷⁾ Zatýkání dosáhlo svého cíle, jádro z něhož vycházely podněty k malým i větším demonstracím v Praze během posledních měsíců, bylo ve vězení dne 12. září, na nějž byly připravovány velké projevy nejen v Praze, ale i na venkově. Jistě rázný postup policie přispěl k tomu, že 12. září bylo sice ještě posledním vzplanutím opozičního radikalismu, zároveň však i vážnou jeho porážkou. Vůdčové dělnické mládeže ve vězení, studenti na prázdninách — kdo v Praze měl za státoprávní — a jen státoprávní hesla manifestovat? Mladočeští voliči, živnostníci? Ano, ti demonstrovali, ovšem svým způsobem, který sotva byl s to příliš vzrušit hraběte Thuna.

* * *

12. září 1871 vydal František Josef reskript, jímž slíbil, že se dá korunovati na českého krále. Na paměť této události chystala mladočeská strana veřejné i důvěrné schůze po celých Čechách, místy i na Moravě. Schůze měly ukázat vládě a dvoru, že český lid trvá na svých požadavcích a stojí za mladočeskou stranou, ukázat voličům a všemu lidu, že mladočeši jsou stále těmi radikálními bojovníky za státní právo, jakými slibovali být před volbami 1891. Iniciativa k této akci vyšla od radikálního křídla strany. Jistě Antonín Čížek měl na ní nemalou zásluhu. Připisovati však všechnu iniciativu k této akci pokrokářům, jak to dělá A. P. Veselý, zdá se být přehnaným.

Reskriptové schůze byly chystány na více než 520 místech, z toho 120

²⁰⁴⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 191.

²⁰⁵⁾ A. P. Veselý: Omladina, str. 221—222 — Ze schůze na Žižkově se ve spisech zachovala zkonfiskovaná presenční listina (PM 8/1/17/1, čj. 8721), z níž vyplývá, že na schůzi bylo přítomno 42 osob, z toho 6 žen. Až na čtyři, kteří uvádějí jako zaměstnání „písař, solici-tátor“ byli všichni ostatní dělníky, většinou odbornými, tj. vyučenými, 4 ještě učedníky.

²⁰⁶⁾ Proces s tzv. „Omladinou“. K tisku upravili Ant. Čížek a Al. Hajn. 2. vyd., Praha (dále Čížek — Hajn), str. 10.

²⁰⁷⁾ Srovnej seznam u PM 8/1/17/11, čj. 8721; Rozsudek a Čížek — Hajn, str. 11.

schůzí mělo být veřejných.²⁰⁸⁾ Veřejné schůze byly skoro všude zakázány. Především byla zakázána schůze, která měla být uspořádána na Žofíně 11. září večer. Místo zakázaných veřejných schůzí byly svolávány schůze důvěrné, jako v Pečkách, kde Antonín Čížek mluvil k 300 posluchačů. V Rychnově nad Kněžnou byla důvěrná schůze, na niž přišlo 600 osob, rozpuštěna. Téhož dne, 10. září došlo večer k demonstraci před okresním hejtmanstvím, při níž byli dva lidé zatčeni.²⁰⁹⁾

V málo městech, kde veřejné schůze proběhly, jako v Roudnici, Nymburce, Benešově a Litomyšli, skončily úspěšně.²¹⁰⁾ Nálada v Praze se však stávala stále napjatější. 8. září byla pražská vojenská posádka zesílena o čtyři prapory, po dvou praporech vyslal do Prahy 94. pěší pluk z Josefova a 42. pěší pluk z Hradce Králové.²¹¹⁾ Vedle schůze, která byla v Praze chystána na 11. září a byla úřady zakázána, měl být uspořádán také banket na Žofíně 12. září. Po zákazu schůze měl se banket stát prakticky jedinou reskriptovou slavností v Praze. Ale úřady daly tentokrát od počátku jasně najevo, že opakování 17. srpna nepřipustí. Resignovaně psaly o všech těchto opatřeních Národní listy 11. září v článku „Praga caput regni — pod ochranou bodáků“. V Praze prý kolovaly 10. září pověsti o tom, že je vyhlášen stav obležení. Ač se tyto pověsti nepotvrdily „ulice pražské poskytovaly obraz malého válečného obležení“. Policie přijala do svých služeb 60 nových tajných policistů a 10. září vyrukovala do ulic s puškami a bodáky. Vojsko bylo od 7 hodin večer konsignováno, policie posílena ještě 50 četníky. Thun sám prošel hlavními pražskými ulicemi, aby se přesvědčil o situaci. Všude byl klid...

Jediné, co se v Praze odehrálo, bylo události 12. září večer v restauraci u Choděřů. Původně měl být na Žofíně banket, přišlo sem na tři sta účastníků, mezi nimi několik poslanců, obecních starších a řada jiných mladočechů, převážnou většinou stoupenců radikálního křídla. Byl tu Ed. Grégr, Vašatý a jiní. Když začala hrát hudba, dostavil se do sálu komisař s policisty a nechal sál vyklidit. Toto porušení shromažďovací svobody bylo ostře odsuzováno.²¹²⁾ Pokrokáři však v „Polabanu“ odsoudili též ústupnost mladočeských poslanců, kteří mezi prvními odešli ze sálu.²¹³⁾ Za protestu opustili návštěvníci žofínský sál. Mnozí z účastníků se pak odebrali do restaurace „U Choděřů“. V restauraci bylo celkem přítomno podle vzpomínek Václava Štěpánka 500 osob ze všech kruhů pražské české společnosti.²¹⁴⁾ Byli tu mnozí žurnalisté a někteří méně známí političtí pracovníci mladočeští, byla tu a to v nemalém počtu za-

²⁰⁸⁾ Národní listy, 10. 9. 1893.

²⁰⁹⁾ Národní listy, 11. 9. 1893.

²¹⁰⁾ Národní listy, 12. 9. 1893.

²¹¹⁾ Národní listy, 9. 9. 1893.

²¹²⁾ Národní listy, 13. 9. 1893. A. P. Veselý: Omladina, str. 224—225; Omladina 25 let po procesu, str. 69 (V. Štěpánek).

²¹³⁾ Polaban, 27. 9. 1893.

²¹⁴⁾ Omladina 25 let po procesu, str. 70.

stoupena zámožná pražská buržoasie zvláště z kruhu živnostnických.²¹⁵⁾ I zde se řečnilo, mluvili tu alegorickou formou pohádek Al. Rašín i K. St. Sokol. Rašín též kritisoval zbabělost mladočeských poslanců. Také s Eduardem Grégrem, jenž promluvil, bylo kriticky diskutováno a vytýkána prázdnota frází, jimiž poslanci baví národ. Do sálu se dostavil policejní komisař, ale nezakročil. Po jeho odchodu nálada se stala ještě vzrušenější, promluvil další řečník a pak se ozvalo volání: „Sochy dolů!“ To se týkalo sádrových bust císaře a císařovny, které byly umístěny u čelní stěny. K činu se odhodlal mladý zámožný mlynář V. Štěpánek, který je srazil holí s podstavců. Jeho čin se stal předmětem dlouhého vyšetřování. Policie jen nesnadno zjistila výpověďmi číšníků jméno viníka a 28. září jej zatkla.²¹⁶⁾ Štěpánkovo rozbití soch a celý průběh večera 12. září u Choděřů byl posledním projevem radikální české buržoasní oposice. Potom přišel výjimečný stav a ústup mladočechů na celé čáře.

* * *

Výjimečný stav byl připravován delší dobu, již od květnových událostí, avšak z řady důvodů váhala vláda s jeho vyhlášením. Thun naléhal na to, aby bylo přikročeno k tomuto opatření také ve své zprávě o 17. srpnu.²¹⁷⁾ Zdá se, že to, — zároveň snad i se strháváním orlíčků — rozhodlo. 12. září byl vyhlášen vládním nařízením. Postihoval Prahu a nejbližší okolí. Značně bylo omezeno právo shromažďovací, zastaveny čtyři časopisy: Neodvislost, Nové proudy, Časopis studentstva československého a Pokrokové listy. Místodržitel označil tyto časopisy za představitele „skutečně revolverového novinářství“.²¹⁸⁾ Snad ho k tomuto označení přiměly dvě bouřlivácké zprávičky z posledního čísla „Pokrokových listů“ označené jako „inserty“, a to: „Koupí se vagon konopí. Bližší doptání v redakci t. l.“ a „Revolvery výtečné jakosti má na skladě K. Červinka, puškařský obchod na Karlově mostě. Odporujeme jej vřele.“²¹⁹⁾ Tyto klukoviny — jinak lze toto bezúčelné vychloubání těžko označit — dobře vystihovaly slabost celého hnutí pražské mládeže roku 1893. Sociální demokraté v červnu a počátkem července je celé vedli a dobře vedli k důležitému dílčímu cíli — k boji za demokratisaci Rakouska. Avšak tento boj zúžili na jediný, byl velice důležitý požadavek, na všeobecné, přímé, tajné a rovné hlasovací právo do říšské rady. Bylo však mnoho dalších demokratických požadavků, které

²¹⁵⁾ Nejlépe o tom svědčí jména svědků, kteří byli 22. září v restauraci u Choděřů v době svržení přítomni. V policejních hlášeních se oznamuje, že bylo vyslechnuto — podle zprávy PM 8/1/15/1, čj. 12504 a 10757:

8 řezníků a uzenářů

4 mlynářů

4 pekařů

6 advokátů a koncipientů a

29 jiných příslušníků pražské české buržoasní společnosti.

²¹⁶⁾ Omladina 25 let po procesu, str. 70; PM 8/1/15/1, čj. 9868; 10757 z r. 1893.

²¹⁷⁾ PM 8/1/17/1, čj. 8719.

²¹⁸⁾ PM 8/1/2/1, čj. 9710 z r. 1893.

²¹⁹⁾ Pokrokové listy, č. 2—3.; 2. 8. 1893, str. 20.

mohly strhnout lid k demonstracím. V první řadě to byl boj za národní svobodu a tak když sociální demokracie nechala načas zeslábnout vysoce vzplanuvší boj za všeobecné hlasovací právo z léta 1893, pokračovaly v Praze protistátní demonstrace, které sice v leččems sledovaly linii měšťáckých radikálů, zacházely však dále, než kam tito chtěli.

Proto nemůže překvapit, že po vyhlášení výjimečného stavu začala se mladočeská strana velmi rychle a rozhodně odříkat jakéhokoliv radikalismu. Julius Grégr propadl úplně panickému strachu o osudu svého jmění — Národních listů. Mladočeský výkonný výbor vydal prohlášení, jež bylo vytištěno za hranicemi, které sice nesměle protestovalo proti výjimečnému stavu, avšak také hovořilo o „dynastickém citu národa“. Mladočeská strana jako celek se v podzimních měsících roku 1893 plně a definitivně rozloučila s jakýmkoliv koketováním s demokratickým lidovým hnutím a veškerou energii soustředila na dosažení cíle, po němž volala velká část české buržoasie — většího a významnějšího podílu na vládě v říši.

Různé skupiny mládeže, které v roce 1893 se projeví tak výrazně, pokračovaly ve své politické činnosti a rozešly se různými směry. Avšak tradice demonstrací tohoto roku jako výrazného projevu touhy českého lidu po demokratických právech a národní nezávislosti žila. Byla to vždy taška jen mládež, a to především mládež dělnická, která tehdy demonstrovala na pražských ulicích a dnes si zvláště vysoce ceníme její odvahy vystoupit proti rakouské říši. V tom je a zůstane velikost akcí dělnické mládeže v roce 1893. Složitější je otázka podílu studentstva v událostech tohoto roku. Možno říci, že jeho přímý podíl na demonstracích toho roku byl menší než roku 1891. Přesto však si pokrokářské vedení zachovalo ještě významný ideový vliv na část dělnické mládeže, nebyli to však zdaleka pokrokaři, kteří udávali směr událostem v letních měsících tohoto roku. Spíše již velmi brzo — možno říci od schůze v Lužici — se rozhodli postavit se do čela tohoto prudce se zvednuvšího proudu a tak si zajistit výchozí posici pro nástup do politického života. Avšak to je již zcela jiná otázka, jež se nedotýká ani Karlovy university, ani mládeže, ale je jen jednou kapitolou z politických dějin české buržoasie.

ПРОТИВОАВСТРИЙСКОЕ ДВИЖЕНИЕ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ И СТУДЕНТОВ И ПРОИСШЕСТВИЯ 1893 Г.

Ян Гавранек

Резюме

В статье разбирается развитие политических происшествий в Чехии в 1893 г., причем внимание сосредотачивается в основном на участие рабочей и студенческой молодежи в данных происшествиях, главным образом в демонстрационных выступлениях на улицах Праги. В качестве вступления освещается обстановка в младочешской партии, когда последняя стала руководящей представительницей чешской буржуазии и, считаясь с его

потребностями и интересами, начала быстро превращаться из радикально-националистической партии в целенаправленную оппортунистическую партию, стремящуюся к приобретению большего веса в делах государственного управления. Однако общественные и политические корни радикализма не исчезли и поэтому бывшие руководители студенческого движения, прогрессисты, стоящие на радикальном крыле данной партии, могли не без надежды на успех пытаться осуществить самостоятельное вступление в политическую жизнь. Они основали самостоятельный политический журнал „Neodvislost“ (Независимость) и резко выступали против возрастающего в чешской буржуазной политике оппортунизма, в особенности же против так наз. группы „реалистов“. Весной 1893 г. правительство Тааффа попыталось завязать более тесное сотрудничество с немецкими либералами и хотело им выйти навстречу, осуществив некоторые мероприятия, которые бы привели к административному разделению Чехии с созданием разграничений по жительству обеих национальностей. Консервативные крупные землевладельцы стояли за правительственные мероприятия; младочехи остались в изоляции. Здесь им пригодился размах политической активности пражской молодежи, находящейся частично под влиянием бывших студентов — прогрессистов. Исторические политические происшествия освещаются в данном отделе частично на основании до сих пор неиспользованных архивных источников из регистратуры императорского наместника и частного наследства чешских политиков и графа Туна.

Первым выступлением молодежи в пражских улицах явились в 1893 г. противоцерковные выступления на Жижкове 2-го февраля 1893 г. Участие в них принимали помимо рабочих также и некоторые студенты; большинство подвергшихся наказаниям оказалось социал-демократами. Внимание политически активных молодых рабочих сосредотачивалось затем на спор социал-демократов и рабочих — сторонников прогрессивных идей членов „Омладины“ по поводу журнала рабочей молодежи „Omladina“. Весной 1893 г. этот журнал закрылся и был замещен журналом „Pokrokové listy“, во главе которого стоял А. П. Веселы — молодой рабочий, революционно настроенный демократ, социалистическое мышление которого находилось под сильным воздействием взглядов студенческих прогрессистов. Хотя в программных документах данного журнала и отмечаются некоторые ценные критические наблюдения, в особенности по национальному вопросу, однако его направление оказало объективную помощь ослаблению международной солидарности рабочих и проникновению национализма и буржуазных влияний в рабочее движение. Еще под более интенсивным влиянием студентов прогрессистов находился литературный журнал *Nové proudy*, издателем которого был Йозеф Шкаба; этот журнал явился, с одной стороны, важным центром новых течений в культурной жизни, в то же время однако центром полемических выступлений против социал-демократии. Данный раздел разрабатывается в основном по печати того времени, далее по полицейским сообщениям и опубликованным мемуарам.

Кульминацией политической активности явились весной 1893 г. дни 15—17 мая. На сейме Чехии вступило в последнюю фазу обсуждение национального разграничения нескольких судебных районов и осуществление предъявленного немцами требования об основании областного суда в г. Трутнове. Младочешская партия, используя обструкцию, помешала данному обсуждению. Гневные выступления младочешской печати были направлены в особенности против консервативных аристократов. Против них были также предприняты демонстрации студентов — прогрессистов. Агитация против больших землевладельцев должна была также помочь младочехам сохранить свое влияние в рядах крестьянства и помешать крепническим тенденциям, стремящимся к политической самостоятельности крестьянского движения, которым руководил Альфонс Штягны. Одновременно (в мае и июне) руководство младочешской партии проводило становление своей международно-политической ориентации, причем решающий перевес получил курс,

ориентирующий на Австрию. Вопросы международно политической ориентации младочешской партии освещаются совершенно новым образом на основании неизданных источников частного и официального характера. Однако дни 15—17-го мая принесли также и бурные демонстрации молодежи в улицах Праги, направленные против клерикалов и консерваторов, причем произошло также осквернение статуи императора Франца I. В то время как младочешская партия считала свою оппозиционную роль исполненной и искала новые пути для улучшения своих отношений с правительством и двором (данная тенденция осуществлялась в форме борьбы фракций в партии), радикализация населения Праги и молодежи все усиливалась. И именно социал-демократия предоставила пражским демонстрациям в июне и начале июля 1893 г. основной лозунг — всеобщее избирательное право — и наложила на них свой специфический отпечаток. Часть студенчества — прогрессисты — относилась к данной борьбе с симпатиями, хотя и не принимали непосредственного участия в демонстрациях, однако в центральном студенческом обществе Славия получила перевес „независимая партия“, представляющая нечеткую смесь различных направлений, журнал которой критиковал прогрессистов с правых младочешских позиций. Прогрессисты выступали на собраниях (как, например, 25-го июня в Ржичаны) и — в отличие от младочешского руководства — стремились, используя резкий противоавстрийский тон, встать во главе всеобщей радикализации чешского народа. Памятный день 6-го июля, посвященный Яну Гусу, также был отмечен демонстрационными процессиями пражской молодежи. Противоавстрийские выступления достигли максимума при больших демонстрациях в канун императорского дня рождения 17-го августа. Их центром явилась Староместская площадь, где разбрасывались антигосударственные листовки и раздавалась песня *Rudý praporek* (красное знамя). Затем в пражских улицах проходили процессии. Хотя инициатива здесь родилась в рядах Омладины, однако в них участвовала вся рабочая молодежь, т. е. также и социал-демократы. Данные происшествия свидетельствовали о недовольстве чешского народа всеми видами угнетения, в особенности же национальным притеснением. После них в Праге, а также и в чешских провинциальных городах, прокатилась большая волна выступлений направленных против государственных австрийских символов, которые различным образом осквернялись. Сведения о данных происшествиях исходят из документов канцелярии наместника и полиции, а также из результатов судебного расследования, осуществленного после широких арестов участников демонстрационных выступлений в Праге. Стремление государственного представительства выдать данные проявления народного недовольства за результат деятельности тайного общества „Омладина“ не могло увенчаться успехом, так как демонстрации, в которых приняли участие молодые люди различных воззрений, были больше чем проявлением деятельности какого-то общества, они явились проявлением всенародного недовольства. В заключении статьи кратко объясняются еще обстоятельства, связанные с введением чрезвычайного положения в Праге 12-го сентября 1893 г.

DIE ANTIÖSTERREICHISCHE BEWEGUNG DER ARBEITERJUGEND UND DER STUDENTEN
UND DIE EREIGNISSE DES JAHRES 1893

Jan Havránek

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit dem Verlauf der Ereignisse in Böhmen während des Jahres 1893 und konzentriert seine Aufmerksamkeit insbesondere auf den Anteil der Arbeiter- und Studentenjugend an diesen Ereignissen, hauptsächlich bei den Demonstrationen in den Prager Strassen. Einleitend werden die Verhältnisse geschildert, welche in der Partei der

Jungtschechen entstanden, als diese Partei zur führenden Repräsentantin der tschechischen Bourgeoisie wurde und deren Bedürfnisse und Interessen beachtend sich schnell aus einer radikal nationalistischen Partei in eine zielbewusst opportunistische verwandelte, welche danach strebte einen bedeutenden Anteil an der Staatsgewalt zu erlangen. Die sozialen und politischen Wurzeln des Radikalismus bestanden jedoch weiter, so dass ehemaligen Führer der Studentenbewegung, die sog. „Fortschrittlichen“, nicht ohne Aussicht auf Erfolg versuchen konnten selbstständig in das politische Leben auf dem radikalen Flügel der Partei einzutreten. Sie gründeten eine selbstständige politische Zeitschrift „Neodvislost“ (Unabhängigkeit) und kritisierten scharf den wachsenden Opportunismus in der Politik der tschechischen Bourgeoisie, besonders die Gruppe der sogenannten „Realisten“. Im Frühjahr 1893 versuchte die Taaffe-Regierung eine engere Zusammenarbeit mit den deutschen Liberalen anzubahnen und wollte ihnen durch die Verwirklichung einiger Massnahmen entgegenkommen, welche zur verwaltungstechnischen Aufteilung Böhmens nach Nationalitätsgrenzen geführt hätten. Die konservativen Grossgrundbesitzer unterstützten die Bemühungen der Regierung und die Jungtschechen wurden in die Isolation verdrängt. Da kam ihnen der Aufschwung der politischen Aktivität der Prager Jugend zurecht, die teils von den ehemaligen Studenten fortschrittlicher Gesinnung beeinflusst waren. Die Ereignisse der politischen Geschichte werden in diesem Teil des Artikels teils auf Grund bisher noch nicht benützter Archivquellen aus der Registratur der Statthalterei und aus privaten Verlassenschaften tschechischer Politiker und des Grafen Thun beleuchtet.

Das erste Auftreten der Jugend in den Prager Strassen im Jahre 1893 waren antiklerikale Kundgebungen in Žižkov am 2. Feber 1893. An diesen nahmen neben Arbeitern auch einige Studenten teil; der grösste Teil der Bestraften waren Sozialdemokraten. Die Aufmerksamkeit der politisch aktiven jungen Arbeiter war dann auf den Streit zwischen den Sozialdemokraten und den Arbeitern, die Anhänger fortschrittlicher Gedanken waren (die sogenannten „omladináři“) um das Blatt der Arbeiterjugend „Omladina“ (Jugend) gerichtet. Diese Zeitschrift wurde im Jahre 1893 eingestellt und durch die Zeitschrift „Pokrokové listy“ (Fortschrittliche Blätter) ersetzt, die von A. P. Veselý, einem jungen revolutionär demokratisch gesinnten Arbeiter, geleitet wurde. Veselý's sozialistische Gesinnung stand unter starkem Einfluss der fortschrittlichen Studenten. Wenn wir auch in den programmatischen Dokumenten dieser Zeitschrift einige scharfsinnige kritische Bemerkungen über die nationale Frage finden, beeinflusste ihr Auftreten objektiv die Schwächung der internationalen Solidarität der Arbeiterschaft und das Eindringen nationalistischer und bürgerlicher Einflüsse in die Arbeiterbewegung. Noch mehr unter dem Einfluss der fortschrittlichen Studenten stand die literarische Zeitschrift „Nové proudy“ (Neue Strömungen), die von Josef Škába herausgegeben wurde. Diese Zeitschrift wurde einerseits zu einem wichtigen Zentrum neuer Strömungen im kulturellen Leben, gleichzeitig jedoch zum ideellen Zentrum der Polemiken, welche gegen die Sozialdemokratie gerichtet waren. Dieser Teil des Artikels ist insbesondere auf Grund der zeitgenössischen Presse, weiters auf Grund von Polizeiberichten und veröffentlichten Memoiren ausgearbeitet worden. Den Höhepunkt der politischen Aktivität im Frühling des Jahres 1893 bedeuteten die Tage vom 15.—17. Mai. Im Landtag trat die Verhandlung über die nationale Abgrenzung einiger Gerichtsbezirke und über die deutsche Forderung in Trautenau ein Kreisgericht zu errichten in die letzte Phase. Die Partei der Jungtschechen verhinderte die Verhandlung durch Obstruktion. Der Zorn der jungtschechischen Presse wendete sich besonders gegen die konservativen Aristokraten. Auch die fortschrittlichen Studenten organisierten eine Demonstration gegen sie. Die Agitation gegen die Grossgrundbesitzer sollte den Jungtschechen auch den Einfluss bei der Bauernschaft zu erhalten helfen und die wachsenden Tendenzen nach der Verselbstständigung der Bauernbewegung, die von Alfons Štastný geführt wurde, verhindern. Gleichzeitig machte sich die Führung der Jungtschechen im Mai und Juni ihre Orientierung in der internationalen Politik klar; ein entscheidendes Ueber-

gewicht erlangte die Richtung, welche sich auf Oesterreich orientierte. Die Fragen der Orientierung der jungtschechischen Partei in den Fragen der internationalen Politik werden in der Studie in ganz neuer Weise auf Grund nicht veröffentlichter Quellen privater und amtlicher Provenienz erhellt. Die Tage vom 15. bis 17. Mai brachten auch stürmische Demonstrationen der Jugend in den Prager Strassen gegen die Klerikalen und gegen die Konservativen mit sich, wobei auch die Statue des Kaisers Franz I. geschändet wurde. Während die Partei der Jungtschechen ihre Oppositionsrolle durch die radikalen Obstruktionen im Landtag als erfüllt ansah und neue Wege zur Besserung ihrer Beziehungen zur Regierung und zum Hofe suchte (diese Tendenz offenbarte sich natürlich in Form eines Kampfes der Fraktionen in der Partei), wuchs die Radikalisierung des Prager Volkes und der Jugend auch weiterhin an. Es war die sozialdemokratische Partei, die den Prager Demonstrationen im Juni und anfangs Juli des Jahres 1893 das Hauptlosungswort — allgemeines Wahlrecht — gab und ihnen ihren Charakter aufdrückte. Während ein Teil der Studentenschaft, nämlich die Fortschrittlichen, auf diesen Kampf mit Sympathie blickten, erlangte im Zentralverein der Studenten „Slavia“ die Partei der Unabhängigen das Uebergewicht. Die Partei der Unabhängigen war eine nicht scharf bestimmte Zusammenfassung verschiedener Richtungen; ihre Zeitschrift kritisierte die Fortschrittlichen von den Positionen der jungtschechischen Rechten aus. Die Fortschrittlichen traten in verschiedenen politischen Versammlungen, auf, wie z. B. am 25. Juni in Říčany und versuchten im Gegenteil zur jungtschechischen Führung durch ihren scharfen antiösterreichischen Ton sich an die Spitze der allgemeinen Radikalisierung des tschechischen Volkes zu stellen. Auch der Gedenktag an Hus, der 6. Juli, bot Gelegenheit zu Demonstrationsumzügen der Prager Jugend. Die antiösterreichischen Kundgebungen erlangten ihren Höhepunkt in Form grosser Demonstrationen am Vorabend des Geburtstags des Kaisers, d. h. am 17. August. Sein Kern war am Altstädter Ring, wo staatsfeindliche Flugblätter verstreut wurden und das Lied „Die rote Fahne“ gesungen wurde. Dann wurden die Umzüge in den Prager Strassen fortgesetzt. Obwohl die Initiative aus den Reihen der Vertreter der „Omladina“ ausging, nahm die ganze Arbeiterjugend daran teil, d. h. auch die Sozialdemokraten. Diese Ereignisse zeigten die Unzufriedenheit des tschechischen Volkes mit allen Formen der Unterdrückung insbesondere mit der nationalen Unterdrückung. Ihnen folgten in Prag und in einigen tschechischen Provinzstädten eine grosse Welle von Kundgebungen gegen die österreichischen Hoheitszeichen, welche in verschiedener Weise geschändet wurden. Die Informationen über diese Ereignisse stützen sich auf die Schriften der Statthalterschaft und Polizei ebenso wie auf die Ergebnisse der gerichtlichen Untersuchungen, welche nach der Massenverhaftung der Demonstrationsteilnehmer in Prag geführt wurden. Die Bemühungen der Statthalterschaft diese Aeusserungen der Unzufriedenheit des Volkes durch die Tätigkeit des Geheimvereins „Omladina“ zu erklären, konnte keinen Erfolg haben, denn die Demonstrationen, an denen junge Leute verschiedener Gesinnung teilnahmen, waren mehr als blosser Folge der Tätigkeit eines Vereins, sie waren ein Ausdruck der Unzufriedenheit des ganzen Volkes. Zum Abschluss der Studie werden noch die Ereignisse, welche mit der Verkündigung des Ausnahmezustands in Prag am 12. Oktober 1893 zusammenhingen, erörtert.

K POLITICKÉ ČINNOSTI JANA JESENSKÉHO-JESSENIA
К ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯНА ЕСЕНСКОВО-ЕССЕНИУСА
SOME REMARKS ON THE POLITICAL ACTIVITIES
OF JAN JESENSKÝ-JESSENIUS

JOSEF POLIŠENSKÝ

Dva měsíce po popravě na Staroměstském náměstí vydal v Nizozemí odcho-
vanec pražské akademie, úředník stavovské vlády, diplomat a historik, Pavel
Ješín z Bezdězce, malou knížku, věnovanou památce popravených předáků
protihabsburského povstání. Anonymně vydaná vzpomínka, snad původně
proslovená na dvoře Zimního krále, Fridricha Falckého v Haagu, a nesoucí
název „Zachaea Pulegia ze Zbyšín Posmrtná paměť českým hrdinům, kteří od
Ferdinanda II. došli v Praze nezaslouženého utrpení, v níž jest též spravedlivé
věci stavů slavného Království českého i ničemnosti habsburské krátce dotče-
no“, vzpomenula zejména vřele druha Ješínova, rektora pražské university
Jana Jesenského-Jessenia:

„Jan Jessenius z Jasena, rodem Uher, z urozené rodiny, doktor mediciny
a filosofie, veřejný profesor někdy university wittenberské, potom pražské
a toho času její rektor, přeslavný anatom, který mohl být soupeřem, srovná-
me-li ho se starými lékaři, Hippokratovi, pakli s mladšími, Vesaliovi; muž
vynikající bystrostí ducha, výmluvností a pracovitostí, slavný několika
poselstvími, která vykonal jménem stavů do Uher, a proslulý věrolomností
Tyrana, od něhož byl s porušením mezinárodního práva v Uhrách zajat a do
Vídne odvezen do vězení. Sekty, která si lživě dává jméno Ježíšovo, štilil se
jako moru, seslaného na obecné dobré; zato obec spisovatelskou podporoval
se vším úsilím a přispěním.“¹⁾

Ale pověst o „doktorovi Jessenciovi, pražském profesoru, jemuž byl vyrván

¹⁾ Zachaei Pulegi de Zybisin Parentatio heroibus bohemis, a Ferdinando II. Pragae indigna passis. Qua Jus causaque statuum incltyi Regni Bohemiae, & iniquitas Habsburgicorum strictim quoque perstringuntur. Anno MDCXXI. Pragae Bohemorum 1937, ed. F. M. Bartoš. — Moderní překlad pořídili: K. Hrdina: Posmrtná paměť českým hrdinům, popraveným 21. června 1621 na Staroměstském náměstí, Praha 1938 a Fr. Heřmanský ve výboru „Duchem i mečem“, Praha 1958, str. 575.

jazyk, štata hlava a tělo rozčtvrceno, a rozvěšeno na čtyřech kůlech u šibenice vedle vídeňské silnice“ se rozletěla ještě dále. O barbarském trestu se dověděli v Londýně z francouzské relace, odeslané z Prahy 24. června 1621, německé „ordinari“ seznámily s koncem mnohým členům známého vyslance českých stavů a českého krále členy rady města Levoče v Uhrách i jinde.²⁾ Ještě v polovině 17. století se po Evropě rozlétila svědectví o statečném konci Jesseniově, jak je obsahovala 74. kapitola slavné „Historiae persecutionum ecclesiae Bohemicae“.³⁾

Po roce 1648 však památka rektora Jessenia v českém prostředí dočasně zašla. Jisté proslulosti nabylo znova jeho dílo lékařské, když v letech 1668 a 1674 byly v Norimberce vydány jeho spisy „De sanguine“ a „Anweisung zur Wund-Artzney“.⁴⁾ O Jesseniovi-lékaři bylo možno psát i v době předbřeznové, a J. J. Hyrtl mohl tak oživit památku Jessenia-anatoma ve svých dějinách tohoto lékařského oboru na pražské universitě, vydaných roku 1841. A od té doby do dneška se netrhne řada pojednání historiků lékařství, jejichž zájem vyvolala lékařská činnost Jesseniova. Šlo tu jednak o otázky celkem podružného, omezeného dosahu, např. dohady o tom, zda Jesseniova pražská pitva byla opravdu časově první, v díle pražského německého historika lékařství F. Picka i o závažný pokus o shromáždění materiálu k celému životnímu dílu Jesseniovu.⁵⁾

V říjnu revolučního roku 1848 našel Jessenius své místo i v dějinách pražské university, jež tehdy k 500. výročí založení vydal V. V. Tomek. I když Tomek v předmluvě ke své knížce zdůrazňoval, že v rukopise měl práci hotovu již před březnovými revolučními událostmi, je velmi sporné, zda by jeho nepřímá obrana protihabsburské činnosti členů university v době stavovského povstání 1618—20 byla vyšla v éře Metternichově a Sedlnitzkého. Je ostatně příznačné, že Tomek po revolučním období 1848—49 už české zpracování universitní

historie nedodal.⁶⁾ Jestliže Tomek aspoň roku 1848 se snažil vidět vývoj university v širších souvislostech, omezil se jeho následovník Z. Winter bohužel jenom na děje universitní, jak mu to umožňovaly fondy universitního archivu.⁷⁾

Z Wintrovy práce si v době nástupu fašismu ocitoval tehdejší profesor německé pražské university Wilhelm Wostry, že neuměl česky, zatím co jeho mladší kolega, Rudolf Schreiber, si podivuhodným způsobem vyložil Jesseniovu velikost jako doklad převahy dvorské kultury nad kulturou, představovanou universitou, a jeho konečný osud vyložil v rámci jediného problému; zařazení Čech do habsburského nebo protihabsburského mocenského bloku, vždy ovšem uvnitř německé říše.⁸⁾ Takový výklad je v západním Německu zjevně dostatečně platný ještě dnes. P. Sladek vidí proto v Jesseniovi anachronisticky představitele německví v Čechách, E. Bachmann dokonce německví „karpatského“.⁹⁾

Ostatně podobné pohnutky přiměly i autora oficiálních klerofašistických „Slovenských dejín“, Fr. Hrušovského, aby universitního profesora dr. Jána Jeseniusa z Jesena, slavného anatoma požadoval pro slovenský národ.¹⁰⁾ Buržoasní nacionalismus starších maďarských historiků vedl logicky k tomu, že u Jessenia zdůrazňovali jeho uherský původ (v maďarském textu není ostatně mezi „uherským“ a „maďarským“ rozdílu).¹¹⁾

Jenom v rakouském dějepísectví se neprojevil a neprojevuje žádný zájem o Jessenia, ačkoliv i Vídeň byla jeho působištěm. To je proto, že rakouské dějepísectví „velkorakouského“ zaměření se k Habsburkům a také k Ferdinandovi II., „Tyranovi“ knížky Ješínovy, chová nesmírně ohleduplně. Habsburské „milosrdenství“, „Clementia Austriaca“, „Lindigkeit“, „Sanftmueth“, připadá autorovi obratné habsburské apologie, Adamu Wandruszkovi, zejména dnes, jednou z vlastností, jimiž prý by habsburská dynastie mohla přispět „k vyrovnání západo-východních a severo-j jižních napětí“.¹²⁾

²⁾ W. W. Tomek, Geschichte der Prager Universität, Prag 1848, str. 193, 200—201, 207.

³⁾ Z. Winter, Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622), V Praze 1897; Týž, O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. c., V Praze 1899.

⁴⁾ W. Wostry, Das Deutschtum Böhmens zwischen Husitenzeit und dreissigjährigem Kriege, Das Suderendentschtum, 1. vyd. Brno—Praha, b. d. (1938), str. 346; Rudolf Schreiber, Böhmisches Leid in der Verfallszeit des Reiches, Böhmen und Mähren im Werden des Reiches, Praha 1943, str. 83.

⁵⁾ Oba příspěvky jsou otištěny ve stejném sborníku: Die Deutschen in Böhmen-Mähren. Ein historischer Rückblick, vyd. H. Preidel, Gräffling bei München 1952, str. 165—166, 210.

⁶⁾ Fr. Hrušovský, Slovenské dějiny, Martin 1939, str. 191.

⁷⁾ K. Demkó, A magyar-cseh konföderáció és a besztercebányai országgüllés, 1620, Századok 1886; viz bibliogr. u. D. Kosáry, Bevezetes a magyar történelem... I., Budapest 1951, str. 338—339.

⁸⁾ F. Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands II., 11 sv., Wien 1850 ad.; H. Hantsch, Die Geschichte Oesterreichs 1, 3. vyd., Graz, 1951, str. 363; a zejména A. Wandruszka, Das Haus Habsburg, Die Geschichte einer europäischen Dynastie, Stuttgart—Wien 1956, str. 149—150 a 207. H. Sturmberger, Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus, Wien 1957 ukázal (str. 42 ad.), že jde o schema, převzaté humanistickými oslavovateli Habsburků ze Senecovy knihy „De clementia“, napsané pro Nerona.

²⁾ De Prague du 24 Juin 1621, Public Record Office, London, S. P. 101/42; Ordinari z let 1610—21 a 1619—25, městský archiv v Levoči, XVIII 4/1—64 a 8/1—189.

³⁾ Historia persecutionum ecclesiae bohemicae, 2. lat. vydání, 1648, připisovaná Ad. Hartmanovi a J. A. Komenskému, srv. úryvek ve výboru „Duchem i mečem“, str. 551—553; The History of the Bohemian Persecution, from the beginning of their conversion to Christianity in the year 894, to the year 1632. London 1650. Oxford, Bodleian Library, Wood 211 (3).

⁴⁾ D. Johannis Jessenii a Jessen Eq. Hung. de Sanguine... a Jacobo Brunone... Norimbergae, 1668. UK (Universitní knihovna v Praze) 38 H 3, KNM (Knihovna Nár. musea v Praze) 51 G 39. — Johannis Jessenii von Jessen Anweisung zur Wund-Artzney. Nürnberg, 1674. UK 18 L 256, KNM 51 E 73.

⁵⁾ J. J. Hyrtl, Geschichte der Anatomie an der Carl-Ferdinands Universität in Prag, Prag 1841; J. Špott, Časopis lékařů českých 1883, str. 340; Friedel Pick, Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen über die Erneuerung der Prager Universität, Praha 1920; Týž, Joh. Jessenius de Magna Jessen, Arzt und Rektor in Wittenberg und Prag, Leipzig 1926; E. Sedivý, M. Joh. Jessenius de Magna Jessen, Čas. čes. lékařů 1921; E. Wondrak, O jedné pathologicko-anatomické pitvě snad první v Čechách, Čas. čes. lékařů 1954, str. 1257 ad.; K. Weigner, Z osudů anatomie na Karlově učení, Praha 1926 (Thomayerova sbírka); B. Matoušková, První pathologicko-anatomická pitva u nás, Čas. čes. lékařů 1955 ad.; B. K. Rippa, K historii medicíny na Slovensku, Bratislava 1956.

Vyrovňávání s více méně prohabsburským pojetím prací soudobých rakouských historiků, zejména A. Wandruszky a H. Hantsche, představuje dnes schůdnější cestu k pochopení významu Jesseniovy činnosti než hádání o jeho etnické příslušnosti. Neboť není sporu o tom, že na Staroměstském náměstí zahynul Jessenius jako nebezpečný nepřítel habsbursko-katolické politiky a nikoliv jako bezbožný anatom, který podle Kezeliovy kroniky čtvrtil lidi a byl nakonec sám rozčtvrcen.¹³⁾ Uvidíme ovšem, že politickou činnost Jesseniovu nemůžeme odloučit od jeho činnosti vědecké i odborné. Souvisí s ní i jeho názory filosofické, o nichž naši odborníci dosud neměli valné mínění.¹⁴⁾

Dává-li nám zkoumání Jesseniovy politické činnosti příležitost, abychom z poněkud odlišného hlediska osvětlili problematiku českého stavovského povstání z let 1618—20, nemůžeme zavírat oči před nesnázemi, které tento úkol s sebou přináší. Ve starší literatuře, jak uvidíme, je sotva opora pro řešení otázek, které se dnes staví před historika. Předbělohorskou českou společnost dnes teprve začínáme poznávat. Bylo zapotřebí, abychom poznali nejdříve její základní protiklady. To, co po této stránce bylo u nás vykonáno, získalo i mezinárodní uznání.¹⁵⁾ Podstatně horší jsou naše znalosti protikladů mezi feudální a měšťanskou složkou stavovské společnosti, zejména v oblasti jejich ideologie.

Proto v této studii jde o osvětlení především tří základních otázek: 1. Zjištění Jesseniovy třídní a společenské příslušnosti, zejména pak o osvětlení zjevného protikladu mezi jeho okázalým přihlašovaním k „urozenému“ původu a skutečností, že byl popraven mezi měšťanskými odpůrci Habsburků; 2. osvětlení Jesseniovy názorů na společnost a určení jejich původu; 3. zhodnocení jeho významu v protihabsburském odboji.

I

Odpověď na první otázku by měla být nejsnazší. Háček je v tom, že na ni nemůžeme dát odpověď, aniž bychom přihlédlí k otázkám dalším. Sama skutečnost, že se Jessenius, zejména od doby, kdy dosažením dvojího doktorátu dokončil svá studia, okázale odvolává na to, že je uherský rytíř a užívá predikátu, je na první pohled dost průkazná. Pouze však na první pohled.

¹³⁾ Srv. např. u Friedela Picka, Die Prager Exekution i. J. 1621. Flugblätter und Abbildungen, Praha 1922 (Pragensia V).

¹⁴⁾ V. Novotný, Za dvěma rektory pražské university, 1919; K. Svoboda, Jana Jesenského „Zoroaster“, Filologické Listy 1922, str. 208—212; J. Král, Jessenius filosof, Česká Mysl 1923, XIX.; Týž, Československá filosofie, V Praze 1937, str. 10; A. Pražák, Dějiny slovenské literatury I., Praha 1950, str. 138—139; J. Popelová, Jana Amose Komenského cesta k všénápravě, Praha 1958, str. 55 aj.; Dějiny české literatury I., Praha 1959, str. 342.

¹⁵⁾ Klíma A. et Macůrek J., La question de la transtition du féodalisme au capitalisme en Europe centrale (16e—18e siècles), XIe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports IV, Stockholm 1960, str. 84—105.

Není třeba pochybovat o tom, že jeho předkové pocházeli z Horného Jasena ve středoslovenském Turci. Ale teprve 15. května 1562 dostali Jesenští od Ferdinanda I. svůj znak s jasanem.¹⁶⁾ Můžeme-li usuzovat z analogií, pak z toho vyplývá, že v podstatě šlo o list erbovní, udělený rodině, která dosud neztratila povědomí souvislosti se svým venkovským domovem, ale pravděpodobně už tam celá nebydlela. Kdy však otec Jana Jessenia opustil Uhry (nikoliv Turec, nýbrž pravděpodobněji Budín nebo Bratislavu)? Po 1547, kdy už byl ztracen Budín, Ostřihom i Novohrad, doráželi sice Turci na pohraniční oblasti, ale sotva mohli přimět k odchodu příslušníky drobné zemanské rodiny, jejíž členové odešli do měst k řemeslům nebo do královských úřadů. Teprve v letech 1561—62 ožila bojová činnost na pohraničí.

Baltazar Jesenský (Balczer Jeschinczky), Janův otec, žil ještě koncem století, v druhé polovině 90. let byl už nemocen a zemřel kolem roku 1600. Je příznačné, že nikde nepoužívá přídomku — na konci svého života se soudil o dům a hostinec, který vedl náhradou za nezaplacený dluh. Tento soudní spor převzal po otcově smrti Dr. Jessenius za spoluúčasti sourozenců, kteří žili ve Vratislavi, a vedl jej, jistě za cenu značných výdajů, bezúspěšně až do roku 1615. Z Vratislavi pocházela asi jeho matka, Marta Schüllerová, ve Vratislavi žil jeho strýc Vavřinec a řada bratranců. Z bratří známe Daniela, který přijel roku 1618 „z okolí“ do Bratislavy za bratrem, který zde byl s diplomatickým posláním, a byl i s ním zatčen. Daniel byl propuštěn, Janovi nepomohlo nic odvolávání na svoji příslušnost k uherskému rytířskému stavu a byl odvezen do Vídně. Zdá se tedy, že habsburské úřady tuto příslušnost zcela neuznávaly, ale že jí jako argumentu nepoužívali ani Jesseniovi přátelé mezi uherskou šlechtou — ba že jí neprosazoval ani Jessenius sám, ačkoliv to v dané situaci bylo pro něho velmi závažné.¹⁷⁾

Můžeme tedy uzavřít, že Jesseniovi příbuzní žili ve Vratislavi jako příslušníci cechovního měšťanstva, a že je pravděpodobně do slezského hlavního města přivedlo zaměstnání (mezi uherskými a slezskými úřady bylo dost čilé spojení) nebo jiné hospodářské důvody. Uvidíme, že lidí, příšlých z Uher, bylo ve Vratislavi od dob biskupa Jana Thurza hodně. Byl mezi nimi i proslulý stoupenec umírněné náboženské reformy, stoupenec Erasma Rotterdamského a Filipa Melanchtona, vratislavský kanovník dr. Jan Henckel, rodák z Levoči, vlivný rádce královny Marie Uherské.¹⁸⁾

Z Uher přes Krakov přišel do Vratislavi jiný obdivovatel Erasmův, Ondřej Dudithius (Dudycz), jenž se z katolíka stal kalvinistou, působil jako habsburský

¹⁶⁾ F. Pick, Joh. Jessenius... str. 1 ad. podle dokumentů z let 1600—1615 ve St. ústř. archivu (dále SÚA) Š. M., Slezsko, Fasc. 46.

¹⁷⁾ Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross-Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität, vyd. Friedel Pick, Praha 1920 (Pragensia II), str. 52—53.

¹⁸⁾ O Henckelovi viz J. Polišenský, Nizozemská politika a Bílá hora, Praha 1958, st. 84 a S. Tyšc, Z žycia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu, Sobótka 1953/VIII, str. 78—123.

agent v Polsku a od roku 1579 žil ve městě, jehož patriciát hospodářsky spolu s Krakovem a Vídní ovládal značnou část Slezska, Moravy, Rakous, Uher i Polska.¹⁹⁾ Dudithius studoval v Padově, a zajímal se o filosofii, astronomii i medicinu. To byly zájmy, jež ho spojovaly s řadou vratislavských humanistů, pocházejících z řad patriciátu i vzdělanectva měšťanského původu.

Významným činitelem při vytváření tohoto kruhu protestantských humanistů měšťanského původu hrála městská škola u svaté Alžběty (Elizabethanum), jejíž učební program (*Leges scholasticae* 1563) vznikl pod vlivem samého Melanchtona.²⁰⁾ Rektor školy, Petr Vincentius, který zde působil od roku 1569, byl přesvědčeným filipistou, a jím vedená škola se stala přípravkou pro protestantské university ve Wittenberce a v Lipsku, kde měli studenti z Vratislavi svoji „bursu“.

Z řad žáků Alžbětinské školy vyšla řada lidí, jejichž dráha se podobá dráze Jesseniové jako vejce vejci. Před očima měl Vavřince Scholze, jenž dosáhl v Padově doktorátu mediciny a vrátil se po 1580 do rodného města, kde proslul jako lékař a humanistický básník. Jeho „*Epistologium*“ z 1588 svědčí o zájmu o chemii, filosofii a medicinu, jeho „*Floralia*“ byly slavnosti, jichž se účastnili humanisticky vychovávaní členové patricijských rodin, Rehdigerů a Monauů.²¹⁾ Někdy roku 1581, když Jan Jesenský chodil stále ještě do školy u mohutného kostela svatoalžbětinského, vrátil se do Vratislavi dr. Jan Crato, syn chudé, plebejské rodiny ve městě, jenž pod Melanchtonem studoval ve Wittenberce a pod J. B. Montanem lékařství v Padově. Jessenius jistě věděl, že Crato proslul ve městě a široko daleko jako lékař, že se bohatě oženil a stal se nakonec tělesným lékařem Ferdinanda I., Maxmiliána II. i Rudolfa II. I Crato se zajímal o literaturu, filosofii i náboženství, měl styky s lipskými profesory i představiteli polských „jinověrců“, Janem Laskim i Janem Sturmem, a zemřel obdivován roku 1585.²²⁾

Z Elizabethana vedla cesta do Wittenberka a Padovy, ale také do kalvínské Ženevy synka z patricijské rodiny, Jakuba Monaua. V Ženevě se jím dal přesvědčit sám státovědec François Hotman, jeden z předních monarchomachů, tj. stoupců přesvědčení, že lid se může a musí vzbouřit proti tyranovi, že je vlastně vratislavského původu. Členové rodiny Rehdigerů si dopisovali s Justem Lipsiem, Jos. Scaligerem, D. Pareem, Š. Grynaem, studovali ve Wittenberce a Padově, někdy dokonce pronikali jako úředníci ke dvoru českých králů.²³⁾ Po Janu Rehdigerovi, který zemřel v Praze jako úředník dvorské komory, byl to především Jan Matouš Wacker, později povýšený do

¹⁹⁾ O Dudithiovi-Dudyczovi srv. S. Tyńc, op. cit., str. 112—114 a K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia* do roku 1618, Warszawa 1859, str. 324.

²⁰⁾ S. Tyńc, op. cit., str. 84—85, 86—92; a G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Cod. dipl. Siles. XXVI, str. 205 ad.

²¹⁾ S. Tyńc, op. cit., str. 104—108, 109—112.

²²⁾ J. F. A. Gillet, *Crato von Crafftheim und seine Freunde*, Frankfurt a. M. 1860, díl I—II; S. Tyńc, op. cit., str. 101—104.

²³⁾ S. Tyńc, op. cit., str. 109.

šlechtického stavu s predikátem von Wackenfels, jenž pro přátele psal parafráze homérských ód, studoval jako ostatní v Německu a Itálii, oženil se bohatě ve Vratislavi a na dvoře Rudolfa II. v Praze dosáhl významné postavení — nakonec jako člen říšské dvorní rady.²⁴⁾

Bylo tedy docela přirozené, že Jan Jesenský (Johannes Jessenski Vratislaviensis), syn vratislavského měšťana Baltazara (Balczer Jeschinszky) se 16. listopadu 1583 zapsal do matriky university ve Wittenberce.²⁵⁾ Ani tehdy, ani v době, kdy zde už byl profesorem, ba i rektorem, neslyšíme v universitních spisech o tom, že by byl jiného než měšťanského původu. Ve Wittenberce Jesenský dlouho zjevně nepobyl. Doba Melanchtonova byla dávno pryč, a jeho zeťové museli jako tajní kalvinisté odejít z university pryč. Wittenberská universita se stávala strážkyní luteránské pravověrnosti.

Ani v Lipsku se nezapsal jinak než jako Jan „Jessenski“, Slezan „polského národa“. Pobyl zde plně tři roky (1585—1588) — studoval především filosofii a medicinu pod vedením anatoma Jiřího Walthera, a začal své první pokusy s vivisekcí.²⁶⁾ V červnu 1587 obhajoval Jesenský svoji disertaci o nesmrtnosti duše, s četnými odkazy na Aristotela, Epikura, jiné řecké a římské filosofy a na bibli. V celku se disertace, uveřejněná až o 30 let později, nijak nevymyká z běžné produkce aristotelovsko-scholastické.²⁷⁾ A celkem běžného rázu jsou i básnická skládání, s nimiž mladého kandidáta mediciny a filosofie z Lipska do Padovy na podzim roku 1588 vyprovodili jeho slezští přátelé, mezi nimi i jeho zjevně mladší druh Adam Fels, mladší syn stejnojmenného císařského registrátora slezské komory ve Vratislavi.²⁸⁾

Dvaadvacetiletý student, který se narodil v roce, kdy se v Nizozemí rozhořel zápas tamních stavů proti španělským Habsburkům, odcházel do Itálie, když na západě vrcholil ve výpravě španělské „Nesmrtelné armády“ konflikt španělské „absolutní monarchie“ s anglickou a nizozemskou buržoasií. Odcházel do Itálie jako mnoho jiných měšťanských synků odešlo z rodné Vratislavi, vyšlapanou cestou přes wittenberské a lipské prostředí konservativní reformace, opírající se o solidní hospodaření saského zeměvládce a rozvážnou, kompromisní politiku saské zemské církve.

²⁴⁾ S. Tyńc, op. cit., str. 96, 114 a Th. Lindner, *Johann Matthäus Wacker von Wackenfels*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens, Bd. 8, Breslau 1867, str. 319 ad. Za upozornění na Wackera děkuji prom. hist. Ivo Kofánovi.

²⁵⁾ 450 Jahre Martin Luther Universität Halle-Wittenberg, Band I, Wittenberg 1502—1817, red. L. Stern, Halle/S. 1952. Srv. též L. Stern, *Philipp Melanchthon. Humanost, Reformator, Praeceptor Germaniae*. Halle S., 1960. Srv. Pick, Joh. Jessenius, str. 4.

²⁶⁾ *Karl-Marx Universität Leipzig 1409—1959. Beiträge zur Universitätsgeschichte*, Bd. I, Leipzig 1959. Srv., Pick, Joh. Jessenius, str. 4.

²⁷⁾ Jesseniova disertace *Quod animae humanae immortales sint* vyšla roku 1618 pod názvem *De Animae Humanae Immortalitate Dissertatio*. Srv. o ní J. Král, *Československá filosofie*, str. 10.

²⁸⁾ *Vota pro felici ingressu Italiae nobili et doctissimi viri D. Joan Jessensky a Jessen... Lipsiae, A. D. 1588 Norimbergae*; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 3.

7. prosince 1588 se „Johannes Jessenski von Jessen“ z Vratislavi, „studiosus naturae“ zapsal do obce německých studentů (Communitas Germanorum), studujících na padovské universitě. Slyšeli jsme, že v Padově studoval ne jeden Vratislavan, po humanistovi Zikmundovi Hrubém z Jelení zde studoval ne jeden Čech, ale především tu bylo mnoho Poláků. Slavné Gymnasium Patavinum se dělilo na učení právnické a učení filosoficko-lékařské. Ze slavných lékařů tu do roku 1546 působil slavný Nizozemec Vesalius, roku 1562 zde zemřel G. Falloppio, v době Jesseniových studií byl zde profesorem Girolamo Fabrizio de Acquapendente, jehož péčí bylo roku 1594 staré „Teatro Anatomico“ opatřeno novou budovou, která stojí do dneška. Dominus Johannes Jessenius, jak se teď pravidelně nazývá, se vyznamenával nadprůměrnou žízni po vědění, zejména v anatomii, a profesor Fabrizio s ním měl velkou potíž, když se s jinými domáhal většího počtu anatomických cvičení a pitev. Jinak měl spory pro dluhy, a pohádal se s celým „národem německým“, jehož „consiliarium“ vyložil, že jako uherský šlechtic zasluhuje lepší zacházení.²⁹⁾

Odkud toto poněkud pozdní povědomí šlechtické nadřazenosti, tato „pýcha urozenosti“ u syna počestného vratislavského měšťana a hostinského? Jestliže se Jessenius valně nesnášel se svými měšťanskými druhy, snažil se zjevně získat si přízeň svých druhů šlechtických. Roku 1590 vydal v Padově svoje první tištěné dílo, zcela v tradicích vratislavského humanistického básnění. Je to elegie na odjezd českého pána, Zdenka Vojtěcha Popela z Lobkovic, o dva roky mladšího než Jessenius, obsahující zručné verše na slávu rodu Lobkoviců. Druhá část tisku, obsahující v hexametrech složenou chválu Čech a Slezska a končící holdem Rudolfovi II. byla věnována Lobkovicovu průvodci, rakouskému šlechtici Maxmiliánovi Breunerovi, synovi Rudolfova nejvyššího dvorního maršálka.³⁰⁾ Čechy, Praha, sídlo císařského dvora a žhavá ctižádost padovského studenta medicíny jsou spojeny i v dalším Jesseniově dílku, pojednání o božské a lidské filosofii, o rozdíle mezi fysikou a metafysikou. Jessenius vychází z Aristotela ale oslavuje přítele Theodora Collado jakožto vítěze nad Aristotelem a aspoň některé myšlenky formuluje samostatně. Celé dílko věnoval Jessenius, po připomínce Zdenka Vojtěcha z Lobkovic, který asi věnoval císaři podobnou skladbu, samému Rudolfovi II.³¹⁾

²⁹⁾ A. Favaro, Atti della Nazione Germanica nello studio di Padova, I—II, Venezia 1911, 1912; J. Zahradník, Záznamy o českých nekatolících v Itálii, VČA XIII/1904, str. 227 ad.; A. Cronia, La conoscenza del mondo slavo in Italia, Padova 1958; D. Ronchi, Guida storico-artistica Padova e dintorni, Padova 1923.

³⁰⁾ Johan. Jessenii a Jessen, Ad Illustrum Ac Generosum D. D. Sdenconem Adalbertum Popelium, Baronem Lobkovicium, Boemum, quā Avita... Cum post diuturnam peregrinationem Patriam repeteret, Elegia... Eiusdem in Laudem Regni Boemiae... Ad Illustrum Ac Generosum D. D. Maximilianum B reinerum... Hexametra, Patavii 1590. Srv. F. Pick, op. cit., str. 12/294.

³¹⁾ Johan. Jessenii a Jessen. De Divina Humanaque Philosophia... Ad Divum Rudolphum II... Venetiis, 1591; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 25/294.

8. srpna 1591 hájil konečně Jessenius na veřejné disputaci svoji lékařskou práci „De Putrescendis Bilis in Febre Tertiana“, věnovanou vratislavskému senátu a vydanou v Padově.³²⁾ Téhož dne hájil Jessenius i svoji práci filosofickou, nazvanou „Pro vindiciis contra tyrannos“, tj. o nároku (lidu) na odpor proti tyranům.³³⁾ Jestliže název lipské disputace o nesmrtnosti připomene titul spisku Pietra Pomponazziho (De immortalitate animae, 1516), ostatně dalšího padovského humanisty, připomíná padovský spisek anonymní „Vindiciae contra tyrannos“, snad dílo hugenota du Plessis-Mornaye, snad Huberta Langueta, vyslance kurfiřta saského, snad obou zároveň. V celku je to odmítnutí Machiavelliho, zneužívaného „tyrany“, ze stanoviska kalvínských teologů a státovědců, Johna Knoxe ve Skotsku, Théodora de Bèze v Ženevě, nám už známého Françoise Hotmana (Franco-Gallia). Všichni tito protestantští teoretikové zdůrazňovali, že poddaní mají nejen povinnosti, ale také práva vůči svým vrchnostem. Jestliže panovník poruší své smluvní závazky, jsou jeho poddaní zbaveni všech povinností vůči němu. To všechno dokazuje Jessenius plejádou citátů z bible, církevních otců a Tomáše Akvinského, na příkladu Marie Stuartovny, jejíž konec měli ještě všichni před očima, ve stálém útoku proti florentskému tvůrci „machiavellismu“. Machiavelli, na něhož Jessenius útočí, je ochránce despotismu. V jeho formulacích jsou svůdně naznačeny „demokratické“ ideje o svrchovanosti lidu, na druhé obrana stavovské oligarchické republiky.³⁴⁾

Nakolik můžeme brát Jesseniovi pojednání jako slohové cvičení, nakolik jde o názory, k nimž dospěl v prostředí padovského učení, státní university benátské oligarchické republiky? Nesmíme zapomenout skutečnost, že v Padově a Benátkách našli útočiště rebelové proti autoritě římské církve i jiným mocnostem 16. věku. Dožil zde obávaný „bič knížat“ Pietro Aretino, i zapřísáhlý nepřítel Říma, Paolo Sarpi. Pravda, Jessenius odešel z Padovy dříve, než zde svoji „novou vědu“, rozbíjející aristotelovsko-scholastickou filosofii tvořil Galileo Galilei (v Padově 1592—1610).³⁵⁾ Ale Jessenius mohl znát spis Paola Paruty „O zdokonalení života politického“, vydaný roku 1579 v Benátkách, stavějící do protikladu království (monarchie, regni) a „smíšené republiky“ (repubblica mista). Ve vzrušené diskusi o „ragione di stato“ se v Padově a Benátkách zastával nejspíše odpor proti machiavellismu, jak jej hlásal Traiano

³²⁾ De putrescendis Bilis in Febre Tertiana... Patavii 1591; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 16/294.

³³⁾ Johann Jessenii a Jessen, Pro Vindiciis contra Tyrannos, Oratio. Patavii Venetorum, die VIII Augusti... (1591), Francofurti 1614. Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 13—15/294.

³⁴⁾ J. Kvačala, Thomas Campanella, ein Reformator der ausgehenden Renaissance, Berlin 1909; F. Meinecke, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte, München—Berlin 1925; L. Olschi, Galilei und seine Zeit, Halle/S. 1927; P. Treves, La filosofia politica di Tommaso Campanella, Bari 1930.

³⁵⁾ H. Kretschmayer, Geschichte von Venedig, III. Bd. Stuttgart 1934, str. 216 ad., bibliografie str. 604; L. Salvatorelli, Sommario della storia d'Italia, Torino 1942, str. 433, 458—459.

Boccalini, a umírněnost a „dolce armonia“, rovnováha sil, již měl na mysli G. Botero. Jenom největší radikálové viděli v boji Spojeného Nizozemí proti Španělům spásu Itálie.³⁶⁾

Na pevnější půdě jsme tam, kde jde o Jesseniovy názory o přírodě. Jednou z posledních knih, které se mu na italské půdě dostaly do rukou, byla zjevně kniha Francesca Patritia (Patriziho, vl. Franjo Petriće, 1529—1597), druhá Bernardina Telesia, shrnující argumenty protiaristotelovské, „Nova de universis Philosophia“ (1591).³⁷⁾ Vedle této knihy a ovšem ještě celé řady jiných, rozptýlených dnes ve zlomku po pražských knihovnách, nenesl si Jessenius sice kýžený doktorský dekret, ale přece jenom dokument, v němž jeho padovští učitelé prohlašovali, že Jessenius prokázal svými spisy i v disputaci takové znalosti, že kterákoliv akademie by ho mohla prohlásit doktorem filosofie a lékařství. S tímto dokumentem v ruce se Jessenius objevil v Praze, na jejíž dvůr poslal Rudolfovi II. věnované padovské práce.

Na základě padovského osvědčení a benátského pojednání o božské a lidské filosofii, prohlásil v Praze, ve svém domě blízko Hradu, Rudolfův velkoalmužník Jacobus Chimarraeus, původem Nizozemec z Roermondu, Jessenia doktorem filosofie a lékařství. Uplatnil při tom právo, které císař dával některým učencům, kteří nesli titul *falckrabat* (*comes palatinus*). Takových „doctores bullati“ běhalo tehdy po světě mnoho, a proto Jessenius se nespokojil s jakýmkoliv dekretem, nýbrž dal v něm zdůraznit, že k obojímu titulu má zákonné právo, a dal si to dosvědčit především lékaři; císařskými tělesnými lékaři Kryštofem a Bartolomějem Guarinonim a dvorními lékaři Pavlem Sigismundem a Augustinem Luciem.³⁸⁾ Ve prospěch cílevědomého mladého muže mohla mluvit skutečnost, že na dvoře působili „krajané“, Slezané i Uhři — tak císařský notář v uherské kanceláři, Řehoř Deomeolkius, jenž vystupoval při vydání doktorského dekretu, snad i J. M. Wacker, snad „poeta laureatus“ Šalamoun Frencelius à Friedenthal.

Podle příkladu dra Cratona i dr. Scholze se tedy v zimě 1581—91 vrátil Jessenius domů do Vratislavi. Na rozdíl od svých předchůdců se však nehodlal spokojit s poklidnou kariérou ve slezském hlavním městě. Jeho pozornost zatím nezaujal císařský dvůr pražský, kde byla asi konkurence pro mladého muže příliš velká, nýbrž kurfiřtský dvůr saský, jehož vedoucí osobností byl pěstoun nezletilých dětí roku 1591 zemřelého kurfiřta Kristiána I., vévoda sasko-výmarský Fridrich Vilém. Vladaři Fridrichovi Vilémovi věnoval z Vratislavi ve Wittenberce vytištěný spis „Zoroaster. Nova, brevis veraque de uni-

³⁶⁾ M. Seidlmayer, *Geschichte des italienischen Volkes und Staates*, Leipzig 1940, str. 342—345; A. Cronia, op. cit. str. 226; Ettore Rota, *Genesi storica dell'idea italiana* Vol. II, Milano 1948, str. 154—156.

³⁷⁾ Fr. Patritius, *Nova de universis philosophia*, Ferrara 1591, benátské vydání z 1593 je v UK 12 A 179. Další spisy Patriciovy viz UK 15 H 75, 5 L 63.

³⁸⁾ Dekret o doktorátu otiskl F. Pick, Joh. Jessenius, str. 25—27 a Přílohy.

verso Philosophia“ (1592).³⁹⁾ Není to nic jiného, než výtah z Patritiova spisu „Nova de universis philosophia“, Jesseniova „nová a pravdivá filosofie“ je tedy Patritiova přírodní filosofie, založená na koperníkovském sluncestředném názoru, spojeném s křesťanskými a novoplatonskými prvky. Pozoruhodné je, že tato protiaristotelovská, novoplatonská kniha se dostala na stránky *Indexu librorum prohibitorum* ještě dříve než spisy Giordana Bruna. Naskytá se otázka, jak se tón Patritiova díla a Jesseniovy reprodukce snášel s pravověrností saského dvora. Ale Patritia četl a používal i Komenský. Víme dokonce, že starší práci Patritiovu, jeho „*Discussionum Peripateticarum Tomi IV*“ (Basilej, 1581) četli i na rudolfinském dvoře, ba že tento soubor útoků proti Aristotelovi, psaný ve stopách Telesiových, věnoval knihovně jezuitské koleje v Praze sám — vyslanec nekatolického krále španělského Don Guillén de San Clemente.⁴⁰⁾

Jisté však je, že vévoda Fridrich Vilém si Jesseniovy dedikace vážil, a že si jí Jessenius otevřel cestu jednak k titulu dvorního lékaře saských kurfiřtů, jednak, a to bylo ještě závažnější, na katedru wittenberské university, kterou sotva před desíti lety jako student opustil. Přízeň vlivného člena profesorského sboru, teologa Polykarpa Leysera, mělo získat věnování další publikace — dvou méně známých prací Aristotelových.⁴¹⁾ Nezdá se však, že by byli wittenberští profesori nadšeni vyhlídkou na získání nového kolegy — snad také proto, že prostředky na jeho plat měly být získány jinde úsporami. Nakonec byl přes odpor učitelského sboru Jessenius jmenován počátkem roku 1594 mimořádným profesorem chirurgie, a téhož roku řádným profesorem anatomie.⁴²⁾

Od té doby se Jesseniovy svazky s Vratislaví uvolňují. Roku 1595 tam ještě oslavil sňatek se sestrou svého lipského druha, Marií Felsovou, jejíž bratr zjevně pak studoval ve Wittenberce. Do Vratislavě pak mladší Fels posílal známým a příbuzným tu a tam stále nové lékařské publikace svého nesmírně pilného švagra.⁴³⁾ Z řady těchto lékařských drobných publikací vybočuje práce o *Dialogu Carla Sigone*, kdysi profesora retoriky v Padově,⁴⁴⁾ a vydání přednášek Girolama Savonaroly z logiky, fyziky a ethiky. Savonarolova „*universae Philosophiae epitome*“ (vydaná 1512 a 1534) dala Jesseniovi možnost, srovnat aristotelovskou a platonskou filosofii, a přihlásit se k Savonarolovi, „italskému Lutherovi“, prostřednictvím padovského učitele Francisca Piccolominiho. A ovšem i tento pozdní plod padovských studií umožnil Jesseniovi zavděčit

³⁹⁾ *Zoroaster. Nova, brevis veraque de universo Philosophia. Wittebergae 1593*. Viz vydání z 1613 ku pozn. 84). F. Pick, Joh. Jessenius, str. 25/295. Srv. články K. Svobody a Jos. Krále, cit. v pozn. 14.

⁴⁰⁾ Jde o ex. UK 3 A 8.

⁴¹⁾ *Aristotelis Srtagiritaie (sic) Duo de ortu et interitu libri... Wittebergae, 1593*; F. Pick, Joh. Jessenius, str. 27/295.

⁴²⁾ Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 28 ad.

⁴³⁾ *Nuptiis... Joannis Jessenii... et Mariae Felsiae... 24. Junii Vratislaviae, Helmestadii 1595*; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 30/295, tamtéž 32/295.

⁴⁴⁾ *Caroli Sigonii de Dialogo libri... Lipsiae 1596*; V. Pick, str. 47.

se květnatým věnováním znova vévodovi Fridrichovi Vilémovi.⁴⁵⁾ Roku 1597 se stal Jessenius rektorem university a Fridrichovi Vilémovi věnoval řeč ke studentům o mravech a zákonech. Zajímavá je úvodní část řeči, kde Jessenius mluví o tom, že člověk je tvor společenský, a proto si vytvořil úřady a nařízení, jichž musí všichni poslouchat.⁴⁶⁾

Brzy poté seznámil se Jessenius se dvěma muži, kteří měli dát podnět k nové změně jeho působitě. Prvním z nich byl Brabantan Jacobs Typoest, který studoval práva v Itálii a stal se pak radou Vasovce Jana III. Švédského. Jeho dějiny Švédska se však králi znelíbily, Typoest upadl do nemilosti a nakonec mu jenom dánská přímluva zachovala život a vrátila svobodu. Typoest pak žil v Německu, především ve Frankfurtě a Würzburgu. Roku 1595 vydal v Praze „Tři knihy o spravedlivém, jenž je pramenem všeho božského i lidského práva“ a ve Frankfurtě další folianty o blahu státu, o štěstí a o slávě.⁴⁷⁾ Obnovený konflikt s Turky v podobě tzv. patnáctileté války přiměl Typotia, jak si po latinsky říkal, k napsání šesti řečí, v nichž vybízeli křesťanskou Evropu k jednotě v boji proti nevěřícím. Ke knižnímu vydání těchto „Tureckých řečí“, z nichž jednu věnoval Jesseniovi ochránci vévodovi Fridrichovi Vilémovi Sasko-Výmarskému, jednu arcivévodovi Matyášovi a jednu Rudolfovi II., napsal Jessenius tři disticha, v nichž předpovídal po dobytí Rábu Rudolfovým vojskům další úspěchy na uherském bojišti.⁴⁸⁾ Téhož roku napsal Typotius ještě dva dopisy, adresované stavům sv. říše římské, kteří se sešli tehdy v Řezně, aby rokovali o vypsání turecké daně, o něž usiloval Rudolf II. Typotius v těchto listech, připsaných vévodovi Jindřichovi Juliovi Brunšvickému, známému svými humanistickými zálibami a ochránci Juliánské akademie ve Helmstadtu, podporoval Rudolfovy plány a císař, jenž potřeboval publicistu, jenž by za něj mluvil nebo aspoň psal, pozval Typotia do Prahy a jmenoval ho svým historiografem.

Pro Jessenia znamenalo sblížení s nizozemským publicistou první sblížení s historií. Na wittenberské universitě od časů Lutherových zcela převládala teologie, scientia sacra. Čtení historie, lectio historiarum, sice z artistické fakulty nezmizelo, ale jeho jediným cílem bylo dodávat spásné nebo odstrašující příklady pro morálku. Historie byla jenom „eruditio“ vědění, jež spolu s morálkou potřeboval znát budoucí retorik. Učebnice, kronika Carionova nebo Sleidanova, byly zároveň učebnicemi etiky. A protože historie byla tak málo důležitá, bývala suplována profesory jiných oborů.⁴⁹⁾ Ve Wittenberce

⁴⁵⁾ Hieronymi Savonarolae Ferrariensis... universae Philosophiae Epitome... Wittenbergae 1596; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 45/296.

⁴⁶⁾ Rectoris Pro Tempore Academiae Wittebergensis Joh. Jessenii a Jessen... De Moribus et Legibus... sermo, Wittebergae 1597; F. Pick, Joh. Jessenius, str. 45/297.

⁴⁷⁾ De iusto, qui est fons omnium divini et humani iuris, sive de legibus libri III, Pragae 1595, srv. J. Král, Československá filosofie, str. 10.

⁴⁸⁾ Ad Iacopum Typotium. In: Jacobi Typotii, Orationes Turcicae Tres. Halae Saxoniae, Anno MDCVIII. Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 159/297. O Typotiovi viz J. Polišenský, Nizozemská politika a Bílá hora, str. 125, kde je další literatura.

to byl právník Tillemann, jehož Jessenius chválil za to, že se staral — o medicínu.⁵⁰⁾

Druhým z nových významných známých byl dánský astronom Tycho Brahe, který byl roku 1599, jak ukazuje Jesseniův zápis v památníku Tychonova syna, ve Wittenberce po několik měsíců Jesseniovým hostem. Slavný astronom měl s Jesseniem řadu shodných zájmů, jak tomu nasvědčují zbytky jeho knihovny, mezi nimiž najdeme vedle prací matematiků i díla filosofická, mezi nimi příručku Guillerma Vorrilonga a spisy Mikuláše Kusánského, ale také Giordana Bruna „Camoeracensis acrotismus...“ vydanou právě ve Wittenberce roku 1588 a autorem Tychonovi věnovanou.⁵¹⁾

Za Typotiem a Tychonem Brahe se do Prahy vypravil následujícího roku 1600 i sám Jessenius. Jeho první pražský pobyt je spojován nejčastěji s první, v Praze veřejně vykonanou pitvou, konanou okázale a s přispěním university.⁵²⁾ I když jistě nešlo o první pitvu vůbec u nás (jak ukazuje korespondence pražských lékařů z poloviny 16. století a obrázky v rukopisech, které jsou ještě starší), přispěl Jessenius ke zlomení předsudků, a jeho počín byl náležitě oslavován. Ve spisku „De excellentia Atque Praestantia Hominis et Corporis Humani“ (připomínajícím svým titulem humanistickou Patritiovu chválu člověka v jeho „Zoroasteru“: „O audacissime naturae, homo, artificium“), se chvála Jessenia spojuje s úctou k rektorovi university, M. Martinovi Bacháčkovi z Neuměřic.⁵³⁾ A pitva se stala M. Adamu Zalužanskému ze Zalužan vítanou příležitostí, aby zvedl svůj hlas ve prospěch studia anatomie a vůbec lékařství na pražské akademii. Popis pitvy z 8.—13. června 1600 vyšel následujícího roku ve Wittenberce, s obvyklým honosným věnováním českému králi, Rudolfovi II., stavům království, s básní Typotiovou na Rudolfa II., s básněmi některých přátel, a konečně zajímavou Jesseniovou předmlouvou, v níž přetiskl svůj básnický popis Čech, jak jej kdysi napsal v Padově, doplněný chválou Prahy, prý nejbohatšího města Evropy. Chválou nešetřil ani vůči obyvatelům země; šlechtě, z níž vyzdvihuje Rožmberky, pány z Hradce a Lobkovic, dvořanům, mezi nimiž nezapomíná na lékaře, Kryštofa Guarinonih, svého hostitele Pavla Sigismunda a zemského fysika Bartoloměje Schwalbia. Ke svým známým počítá zemřelé Hájka a Lavinia, i žijící Adama Hubera z Rizenpachu a Adama Zalužanského ze Zalužan. Zvláště pozdravuje Tychona

⁴⁹⁾ Jos. Engel, Die deutschen Universitäten und die Geschichtswissenschaft. Historische Zeitschrift, Bd. 189, 1959, str. 223—378.

⁵⁰⁾ Apotheosis Friderici Tillemanni J. U. Doctoris et Historiarum Professoris publici. Per D. Joh. Jessenium... Wittebergae 1598. Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 48/297.

⁵¹⁾ (Památník Tychona Brahe mladšího), zápis Jesseniův na 1.24, KNM MS VI F 44. — Camoerantia acrotismus... Wittebergae 1588, UK 15 K 22 s věnováním na dolním okraji titul. listu. Wackerovi patřily spisy G. Bruna v UK 12 I 238, 12 I 237, 14 K 109.

⁵²⁾ Jan Jesenský z Jeseného, Popis pitvy, konané roku 1600 v Praze, přel. F. Stiebitz, Praha 1934.

⁵³⁾ De Excellentia Atque Praestantia Hominis et Corporis Humani, Pragae 1600, UK 10 J 93/Nr. 71; Oratio pro Anatomia et instrumentum totius studii Medici in inclyto Regno Bohemiae, Pragae 1600, UK 3 C 51; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 77/300.

Brahe a Typtotia, dále direktora pražské akademie M. Bacháčka a její profesory, Trajana Nigella, Marka Bydžovského, Adama Bystřického, Václava Vlaverina a Šimona Skálu. Ale sociální okruh známých se rozšiřuje. Jsou mezi nimi příslušníci pražského patriciátu; staroměstský kancléř Šimon Humbergius, který ho až do Litoměřic na zpáteční cestě doprovodil, advokát Jáchym z Těchenic, prokurátor Jiří Praestititus. Ale zná i měšťany z Litoměřic, Mráze, Henocha a Kandorfského. Pod dřevoryt, zobrazující Jessenia s rukou položenou na lebku kostry, napsal básnický doslov Jakub Typtotius: Tento obraz, toť zevnějšek Jessenia, hodný jeho ducha (ježž žádná ruka nedovede zobrazit. Neboť dovede obsáhnout všechna umění, i když chce se omeziti jenom na lékařství.⁵⁴)

Po „Pražské anatomii“ následovaly roku 1601 další tři lékařské spisy: „Institutiones chirurgicae“ s vyobrazením Jessenia a Rudolfa II.,⁵⁵ „De ossibus Tractatus“, věnovaný rektorovi Bacháčkovi,⁵⁶ a pojednávání o diagnostice „Semeiôtiké“, opět reminiscence na Padovu, opírající se o profesora Aemilia Campolunga.⁵⁷ Tyto spisy znamenají vyvrcholení Jesseniovy činnosti ve Wittenberce, a pravděpodobně také vrchol jeho práce odborné.

„Pražská anatomie“ znamenala však navázání vztahů ku Praze i její vysoké škole, rozumí se Karlově universitě. „Rektor akademie pražské“, M. Jan Adam Bystřický zval aspoň roku 1602 na pohřeb švagra Jesseniova, Daniela Felse, jenž zemřel 4. února při druhé návštěvě Jesseniově v Praze. Mladý Fels byl snoubencem Žofie, dcery mezitím rovněž zesnulého Tychona Brahe. Velkého přítele týká se časově první Jesseniův pražský tisk, řeč „O životě a smrti slavného a ušlechtilého muže, pana Tychona Brahe...“, přednesená 14. listopadu 1601,⁵⁸ zdobený velkým obrazem Tychonovým. Jeho skon znamenal v době, kdy Jessenius vážně pomýšlel na přestěhování do Prahy (koncem května 1602 žádal Rudolf II. kurfiřta saského o uvolnění Jessenia z jeho služeb), vážnou ztrátu.

Není pochyby o tom, že se snažil najít v Čechách co nejdříve mocné podporovatele. V Sasku ostatně začínala vláda Jana Jiřího Saského, k jehož dvoru Jessenius neměl tak dobré vztahy jaké míval k regentovi Fridrichovi Vilémovi. V Praze a na cestě přes severní Čechy seznámil se s Fridrichem ze Salhau-

⁵⁴) Johannis Jessenii a Jessen, Anatomiae Pragae, Anno MDC... historia. Wittebergae 1601. S ostatními spisy z roku 1601 v konvolutu UK 48 E 3. Mimo to KNM 51 E 72, 51 E 71, 51 F 51. Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 68/300.

⁵⁵) Johannis Jessenii a Jessen, Institutiones chirurgicae, Wittebergae 1601, obraz Jessenia na 8. listu, KNM 56 F 45, 51 E 72, UK 48 E 3/4; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 101/299.

⁵⁶) Johannis Jessenii a Jessen, De ossibus Tractatus, Wittebergae 1601, UK 48 E 3/2, KNM 51 F 43; moderní přetisk (M. Jan Jesenský, Z galerie našich starých lékařů).

⁵⁷) Semeiôtiké seu nova cognoscendi morbos methodus... ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ, Wittebergae 1601, SK (Strahovská knihovna), HU V 78, UK 48 E 3/3; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 97/299.

⁵⁸) Rector Academiae Pragensis, M. Joannes Adami Bystrzicenensis... Pragae 1602; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 133/300. — De vita et morte Illustris et generosi Viri, Domini Tychonis Brahe Equit... Pragae 1601; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 128—132/300.

zu, jemuž věnoval wittenberský tisk „De generationibus et vitae humanae periodis“⁵⁹) traktát o kostech připsal posledního Rožmberkovi. S jeho přispěním připravila pražská akademie Jesseniovi, jako svému příznivci a spolupracovníku, byt v koleji Loudové (na rohu dnešní Husovy ulice a Betlémského náměstí) spolu s domkem, ležícím mezi kolejemi Loudovou a Nazaretskou (v Husově ulici) a kaplí Betlémskou. Jessenius oplácel tuto laskavost jinak; darem asi dvou tuctů knih studentům, účastí na blahopřání, které zaslali členové university nejvyššímu kancléři Lobkovicovi, když se roku 1603 ženil s Polyxenou, vdovou po Vilémovi z Rožmberka,⁶⁰) i přímluvou ve sporu university s bývalým wittenberským studentem, bouřlivákem a veršotepcem Pavlem z Jizbic, který se i o Jessenia samého nevládně oťrel.⁶¹) Ve spojení s universitou uskutečnil Jessenius v letech 1604—05 další pitvy, a v Praze vycházejí pak pravidelně jeho lékařská pojednání. Nás zajímají z nich především Jesseniova věnování, protože, jak jsme viděli, to byla cesta k získání přízně mocných.

Částečně šlo ještě o wittenberské přednášky, pojednání o moru, vyvolané oživením endemické epidemie, nebo praktické návody o pouštění žilou. Jediný filosofický spis „O duši a lidském těle“, vychází z Platona i Aristotela, ale ve srovnání se „Zoroasterem“ znamená krok zpět, jak odpovídalo vlivu pravověrného prostředí v luteránském Wittenberce. Mezi poctěnými věnováními najdeme nejvyššího hofmistra Jak. Breunera i domácího velmože, Bohuslava z Michalovic, jehož životní dráha provázela pak osudy Jesseniovy až po staroměstské popraviště. Je příznačné, že Jessenius nevyužil staré známosti a nevěnoval žádný ze svých spisů dávnému známému z Padovy, nejvyššímu kancléři Lobkovicovi. Není ostatně nejmenší stopy, že by byl Jessenius za pět let svého pražského pobytu byl navázal přímý učitelský styk s universitou, nebo dosáhl hodnosti tělesného nebo aspoň dvorního lékaře. Žil v Praze v universitní koleji jako vážený host, podobně jako v téže době jiný příchozí, přilákaný rudolfinským dvorem a přátelstvím k Tychonovi Brahe, Jan Kepler.⁶²)

Od roku 1605 bydlel Kepler, astronom císařský, jako host M. Bacháčka, probošta koleje krále Václava, u něho v koleji, a dělil se s ním o dárky, profesorům k svátkům posílané. I on se odvděčoval, podobně jako Jessenius, kniž-

⁵⁹) Johan: Jessenii a Jessen, De generationibus et vitae humanae periodis, Wittebergae 1602, KNM 59 D 61/1, ve svazku universitních publikací, zejm. se skladbami Campanovými. Srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 136—138/301.

⁶⁰) (Nuptialia carmina... ad Supremum Reg. Boh. Cancellarium), (1603) přepis tisku z (1603), KNM MS XVIII A 3.

⁶¹) Z. Winter, Děje vysokých škol pražských, str. 79—81; F. Pick, Joh. Jessenius, str. 145 ad.

⁶²) Joannis Jessenii Historia de Rustico Bohemo Cultivatore, Pragae 1607, UK 48 G 46 (vydání hamburské z 1628); Johannis Jessenii a Jessen, De cavenda tollendaque Pesti ad Paternos et ambos Consilium Pragae 1606, UK 18 H 207, 48 C 43, KNM 51 F 9; Joannis Jessenii a Jessen, De Anima et Corpore Humani, Pragae 1605, srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 149, 153, 160—166, 183/301. Srv. Jos. Král, op. cit. str. 10. Srv. Z. Winter, Děje..., str. 78—79.

ními dary.⁶³⁾ Nebyla tedy mezi rudolfinským dvorem a pražskou utrakvistickou akademií nepřekročitelná propast. Vždyť Kepler byl ve styku s Bacháčkem, Jesseniem i Janem Matoušem Wackerem, dříve už zmiňovaným krajanem Jesseniiovým. Wacker byl ovšem už katolík, ale zůstal příznivcem „nové filosofie“, čtenářem knih Paracelsových, Pomponazziho i Giordana Bruna. Ty měl ve své knihovně a jejich znalost zprostředkoval i Keplerovi. Wacker měl pravděpodobně také podíl na tom, že spisy upáleného kacíře znali i jiní členové rudolfinského dvora, mj. i Jan z Nostic, který kdysi poslouchal Bruna v Paříži na Sorbonně.⁶⁴⁾

Naděje, které snad choval Jessenius vůči císařskému dvoru, byly zmařeny ještě jedním úmrtím. Na samém začátku jeho pražského pobytu zemřel Jakub Typotius, jenž ještě skládal náhrobní nápis na Tychona Brahe v Týnském kostele, ale brzy poté ho sám následoval. Jessenius svého přítele vzpomenu skladbou, otištěnou v II. díle rozlehlého díla, které vyšlo v letech 1601—1602 společnou prací výtvarných umělců a císařského historiografa. Jsou to proslulá „Symbola varia Diversorum Principum“, symboly vynikajících osobností, císařů, papežů, vládařů, které sbíral dvorní antikvář a direktory rudolfinských sbírek (Schatzkammer) Octavius Strada a ryl je Aegidius Sadeler, „císařský sochař“, rodem z Antverp, až do své smrti roku 1629 úzce spjatý s pražským měšťanským prostředím.⁶⁵⁾

„Symbola“ jsou dobrým příkladem rudolfinského dvorského umění, vnitřně rozpolceného, spojujícího v díle Bart. Sprangera, Hanse van Aken, zetě Orlanda di Lasso, W. Jamnitzerera, bratří Bassanů a Giovanniho da Bologna krajně vystupňovaný manýrismus s realismem, prvky racionalistické a iracionální.⁶⁶⁾ Pluralismus hodnot rudolfinského umění s ideálem „Discordiae Concors“ — synkretismem spojení nespojitelného, miloval symboliku. Snad nejvýrazněji se toto „nové umění“, Arte nova, umění pro zasvěcené, umění zdůrazňující „Arcana“, „disegni artefici“, „ingegnose bizzarrerie“, „concetti“ projevilo v obrazech Giuseppa Arcimboldiho, dvorního malíře Ferdinanda I., Maxmiliána a zejména Rudolfa II., tvůrce proslulých „složených“ portrétů. Arcimboldi je tvůrcem enigmatického portrétu Rudolfa II. v podobě boha Vertumna, složeného z různých druhů zeleniny. „Regia

⁶³⁾ Z. Winter, Děje..., str. 78.

⁶⁴⁾ S. Tyňc, op. cit., str. 96, 114 a Th. Lindner, J. M. Wacker von Wackenfels, Breslau 1867. Srv. Wackerův sborník UK 5 G 41. Srv. pozn.⁶¹⁾. O vztahu Wackera ke Keplerovi svědčí zmínky Johannes Kepler, Gesammelte Werke, ed. Max Caspar, Bd. I—IV., München 1938—41. Nejjasněji v „Dissertatio cum nuncio sidereo“ (Pragae 1610).

⁶⁵⁾ Symbola varia Diversorum Principum sacrosanctae Ecclesiae et Sacri Imperii Romani cum uberrima Isagoge Iac. Typotii, Familiaris Aulae et Historiographi Sacrae Caes. R. Q. M., Vol. I—III., Pragae 1601—1602; srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 152/300, KNM 55 B 10 (III. svazek).

⁶⁶⁾ O rudolfinském umění, srv. J. Polišenský, Nizozemská politika a Bílá hora, str. 103 ad.; Přehled československých dějin I., Praha 1958, str. 404 ad. Naposled též G. R. Hocke, Die Welt als Labyrinth I., Manier und Manie in der europäischen Kunst, Hamburg 1957, str. 145 ad.

imago nascondo“, skrývám obraz krále, mohl Arcimboldi napsat pod obraz „Zahradníka“, počítaje zjevně s tím, že portrétovaný má při nejmenším smysl pro humor.⁶⁷⁾ Arcimboldi zemřel roku 1593, ale záliba v ilusionismu a hierografu zůstala.

Podobně „skrytý“ smysl jako jeho „Vertumnus“ mělo šestnáct symbolů Rudolfa II. i desítky, ba stovky dalších symbolů a hesel ze sbírky Stradovy. A proto byly Sadelerovy obrazy doprovázeny vysvětlením (Isagoge), které pro první dva svazky „Symbolů“ napsal císařský historiograf Typotius. Brzy po dokončení práce na vysvětlujícím textu k II. dílu Typotius zemřel a vysvětlivky k dílu III. napsal jeho krajan (historiograf pocházel z belgického Diestu), tělesný lékař Rudolfa II. Anselm de Boodt z Brugge. Třetí díl byl příznačně věnován císařskému komorníkovi, F. Langovi z Langenfelsu. Na konci dílu II. doprovodil verši Jessenius naturalistickou rytinu Sadelerovu, zobrazující „cestu všeho tělesného“ v podobě lidských a zvířecích pozůstatků v různém stupni rozkladu a umírajícího na loži.⁶⁸⁾ K Typotiovi a jeho „hierografickému“ dílu se Jessenius vrátil ještě jednou, na prahu roku 1618.

Na Typotia a jeho práce historické navázal však Jessenius na sklonku svého pražského pobytu, přesněji řečeno roku 1608 jiným, bezprostřednějším způsobem. Viděli jsme, že Typotiovi otevřela cestu na rudolfinský dvůr jeho činnost příležitostná, publicistická, podporující bezprostřední cíle císařské politiky. Typotiovy filosoficko-historické úvahy Jessenia jistě zajímaly (proto se k nim po letech vrátil), ale příklad jeho politického spisování, používajícího historické argumentace mu byl jistě bližší. V posledních letech před velkým konfliktem v lůně dynastie, v němž vyústila krize politiky feudální vládnoucí třídy v uherských, rakouských i českých zemích, stěžil by byl mohl Jessenius zvednout péro ve prospěch dvorské politiky. Ale občanská války v Uhrách, Bocskaiovo povstání v zemi, která mu byla blízká jako vlast rodu, konečně ostrý konflikt v Čechách, to všechno způsobovalo, že dva problémy, s nimiž se zabýval jako student v Padově, se rázem stávaly aktuálními. Byla to především otázka legitimního odporu proti panovníkovi-tyranovi, za druhé pak otázka rovnováhy mezi mocí panovníkovou a mocí stavů, zejména v zemi, kde, jako v Čechách, byl boj o moc doprovázen rozporem náboženským.⁶⁹⁾

Nejméně od podzimu 1608 je Jesseniův zájem soustředěn na Uhry. Uherskému velmožovi, jednomu z předních členů oposice, evangelické strany a stavovského povstání, Jiřímu Thurzovi, věnoval Jessenius svoje pojednání „O krvi“, „veteris familiaritatis revocandae“, k obnovení starého přátelství, ale jistě

⁶⁷⁾ B. Geiger, Giuseppe Arcimboldi, Firenze 1954; G. R. Hocke, op. cit., str. 150—154.

⁶⁸⁾ Viz reprodukci j. tab. III u F. Picka, Joh. Jessenius. Srv. též předmluvu A. de Boodt, KNM 55 B 10.

⁶⁹⁾ Poslední literaturu k této otázce shrnuje H. Sturmberger, Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus, Wien 1957. Týž, Aufstand in Böhmen, Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges, München—Wien 1959; T. Wittman, Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606—1618), Szeged 1959 (Acta Universitatis Szegedinensis).

aspoň do stejné míry také k upevnění nové známosti.⁷⁰⁾ V listopadu roku 1608 je Jessenius v Bratislavě účastníkem korunovace arcivévody Matyáše na krále uherského. „Uherský rytíř“ a „tělesný lékař kurfiřta saského“, jak se podpisoval v letech 1602—1608, v době svého pražského pobytu, přechází v době politické krize na dvůr bratra a odpovědného protivníka „německého Herma Trismegista“. Cesta je otevřena k hodnosti dvorského lékaře Matyášova — a snad i ke kariéře dvorního historiohrafy.

III

Neznáme zatím Jesseniovu činnost v bouřlivých letech 1608—1609, ba ani v následujících letech jinak, než z jeho vlastních publikací. Od roku 1608 až do roku 1617 pobýval v Praze jenom ojedinele. Z universitních akt mizí už roku 1605, a teprve roku 1615 jsou o něm zase záznamy. Ale víme, že roku 1609 byl ve Vídni, a že se už podpisuje jako „tělesný lékař“ nebo ještě spíše jako „královský lékař“ tj., jako lékař krále uherského Matyáše.

Ve Vídni roku 1609 vydal svůj popis korunovace Matyášovy z listopadu minulého roku, doprovazený „krátkou chronografií království a králů uherských“.⁷¹⁾ Latinský popis vyšel téhož roku ještě v Hamburce, a v německém překladu ve Štrasburce. Tak jako kdysi Typotius, je i Jessenius ostře proti Turkům. Spisek, věnovaný králi Matyášovi obchází jinak ožehavou otázkou vztahu Matyáše a Rudolfa. Jessenius před popisem korunovace se pouze zmiňuje o tom, že korunovace zakončila období zmatků, když Rudolf II. dal svému bratrovi nejdříve „absolutam administrationem“, naprostou pravomoc ve správě (čemuž se ve skutečnosti zoufale vzpíral) a pak „na žádost stavů“ se smířil za prostřednictví Čechů s bratrem a dal mu uherskou korunu. Vlastní chronografie není ničím jiným, než stručným výtahem dat z historie Bonfiniovy.⁷²⁾

Z opatrných formulací je zjevné, že Jessenius ještě nechtěl spálit všechny mosty a o Rudolfovi psal neutrálně. Věděl asi, že zprostředkování mezi Rudolfem a odbojnými stavy a Matyášem se činně účastnil jeho dávný příznivec, Jindřich Julius, vévoda Brunšvicko-Lünneburšský (1564—1613). Od roku 1607 dlel vévoda Brunšvický na dvoře Rudolfově, aby si zde vymohl podporu ve svých sporech s neposlušnými poddanými, kterým málo imponovala vévodova péče o helmstadtskou akademii, jeho stavitelská činnost, a kteří neradi

⁷⁰⁾ Johanni Jessenii a Jessen, De sanguine, vena secta dimisso, iudicium, Pragae 1608. UK 18 G 1639, srv. F. Pick, Joh. Jessenius, str. 163—166/301.

⁷¹⁾ Regis Ungariae, Matthiae II. Coronatio. Joh. Jessenio a Jessen Regio Medico, Descriptore. Adiecta Regni, Regumque Pannoniae, brevis Chronographia. Viennae Austriae, 1609. UK 13 B 11/2, 18 I 105/2, vydání hamburské UK 50 B 17.

⁷²⁾ M. A. Bonfini, Historia Pannonica seu Hungaricarum rerum decades, (před 1504), srv. A. Cronia, La conoscenza..., str. 127.

platili daně na vydržování stálého divadla, které si vévoda zřídil ve Wolfenbüttelu a pro něž psal sám „tragikomédie“. Zato tím spíš tyto osobní záliby vévodovy mohly mu získat přízeň Rudolfa II., na jehož dvoře dosáhl brzy vynikajícího postavení.⁷³⁾

Vévodovi Brunšvickému věnoval Jessenius své vydání anatomického díla bývalého padovského profesora Vesalia, sepsaného roku 1561, když už byl Vesalius v Bruselu tělesným lékařem Filipa II., k němuž napsal pokračování jeho padovský nástupce Fallopius. Jessenius knihu podle svého svědectví uviděl v knihovně vídeňského profesora Pirbacha, jehož otec býval anatomem.⁷⁴⁾

Z roku 1609 konečně pochází latinský a německý list Jesseniův, otištěný až roku 1619 jako svědectví autorova zájmu o Uhry. „Veřejný list pana doktora Jessenia na uherské stavy, shromážděné roku 1609 v Bratislavě“ se staví proti požadavku Uhrů, aby z pohraničních pevností byly odvolány cizí, především německé posádky. Jessenius připomíná, že Uhři sami své hranice neuhájí, že potřebují pomoc od cizích vládců. Vedle německých žoldnéřů jsou v Uhrách vojáci z celé Evropy, a „válka hodně omlouvá“. Uhry jsou školou vojenského umění a němečtí a jiní bojovníci zde vykonali mnoho hrdinských skutků. Protože Turci jsou stále nebezpečnější, bylo by nevděčné a nebezpečné, požadovat odvolání německých vojáků „jak tomu mermomocí chce lid (der Pöffel), ono mnohohlavé zvíře, jak mu říká Plato“.⁷⁵⁾

Roku 1619 sotva mělo význam zdůrazňovat, jak věrně Habsburkům svým otevřeným listem o deset let dříve sloužil. Z lékaře v autorovi zbylo dost, aby užíval příznačných přirovnání — např. o rakovině, kterou je nutno odstranit chirurgickým zákrokem. Ale Typotius, jenž říšským knížatům v Řeznu doporučoval povolit daně proti Turkům, byl rozhodně stoupencem požadavku správnějšího, než byl požadavek do nekonečna souhlasit s pobytem neukázněné soldatesky v zemi, kde znamenala o málo menší zhoubu než Turci sami. Vzpomeneme-li, že v Čechách zhruba ve stejné době Dačický viděl v Uhrách „krchov Evropy“ a Kocín z Kocinetu navrhoval odstranit soldatesku, a místo ní použít ozbrojených sil měst, pak vidíme, že nejspíš Jesseniovi stáli blízko protiturečtí autoři rázu Budovcova, kteří také neměli vůči „lidu“, nebo „luze“ valné sympatie.⁷⁶⁾

O tom, že staré styky s předními členy stavovské české společnosti Jessenius

⁷³⁾ O vévodovi Brunšvickém viz mj. E. Vehse, Rudolf II. zu Prag, Leipzig, bd.; J. B. Novák, Rudolf II. a jeho pád. V Praze 1935.

⁷⁴⁾ Andreae Vesalii Anatomicarum Gabrielis Fallopii Observationum Examen. Hanoviae 1609, SK XXII 48; F. Pick, Joh. Jessenius, str. 170—171/302.

⁷⁵⁾ Ein allgemeiner Ausschreiben Herren D. Jessen an die Ungarn, den Ständen zu Pressburg ubergeben, Im Christmonat des 1609 Jahrs, 1609; vydáno jako příloha ke zprávě o Jesseniově legaci 1619. UK 65 E 3990. Citát ze str. E 2v: „wie es der Pöffel das vielköpfige Tier (wie es Plato tituliert) durchaus haben will“. Srv. F. Pick, str. 170/301.

⁷⁶⁾ Srv. J. Polišenský — J. Hrubec, Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech, Historický časopis VII/1959, str. 74—103.

rozhodně nepřerušil a nevyměnil je za zvučný titul na Matyášově dvoře (o němž co do finančních možností neměl iluze v Evropě nikdo, tím méně Jessenius), svědčí ještě jiná skutečnost. V červenci 1609 se totiž se jménem Jana Jessenia z Jasena, rytíře uherského setkáme na stránkách matriky university v severoněmeckém Rostocku. S ním jsou tam zapsáni Pavel Ješín z Prahy a Jan Smil z Michalovic.⁷⁷⁾ Pavel Ješín není nikdo jiný než nám známý Pavel Ješín z Bezděží, jenž byl v letech 1607—08 správcem školy ve Slaném, ale byl uvolněn rektorem akademie M. M. Bacháčkem, aby mohl doprovázet Jana Smila, syna Bohuslava z Michalovic, předního ochránce university a člena stavovské protihabsburské oposice. Bohuslavovi z Michalovic patřily Ervěnice a Nové Sedlo v severních Čechách a zajímal se o věci kulturní. Jak jinak si vysvětlit, že svému synkovi získal za průvodce nejenom Pavla Ješína, odchovance pražské akademie a M. Jana Campana, bývalého studenta v západoněmeckém Herbornu, na nějž později přišel i mladý Komenský, ale dokonce i slovného doktora Jessenia, s nímž se zjevně dosti sblížil.

Víme odjinud, že Jan Smil navštívil se svými průvodci na jaře a v létě 1609 řady akademií a vysokých škol. Vedle Rostocku to byl Frankfurt n. Odrou, Greifswald, Wittenberk, Lipsko, Helmstadt, Marburk i Heidelberg. Na čtyřech z těchto škol Jan Smil, „záračné dítě“, disputoval, a v lednu 1610 měl v Praze řeč o obnově akademie pražské. Nevíme, zda se Jessenius vrátil do Prahy, nebo zda se vrátil rovnou do Vídně, kde měl v roce 1610 při vykonávání své praxe nsnáze s lékařskou fakultou, která pochybovala o tom, že je opravdu dvorním lékařem. Když předložením příslušného dekretu rozptýlil pochybnosti, dosáhl uznání svého postavení, ale srdečnější styky se svými kolegy na vídeňské universitě nenavázal.⁷⁸⁾

U příležitosti pražské korunovace Matyášovy, když byl v Čechách zmařen poslední pokus Rudolfův o získání moci (doplatil na něj osobně diplomat arcivévody Leopolda Tengnagel, jehož znal Jessenius jako zetě zemřelého přítele Tychona Brahe), vydal Jessenius „Řeč k Matyáši, králi uherskému a českému“.⁷⁹⁾ Obvyklá apostrofa Pannonie-Uher a chvalozpěv na Matyáše obsahuje obvyklé a jistě očekávané vyzdvižení Matyášových zásluh o mír v Uhrách, celkem neutrální, neslaný nemasný výklad o Bocskaiovi, ale jistě nečekaná srovnání a obrazy; nejenom že se tu jako vzor hrdinů objevují Batavové-Nizozemci, kteří si kdysi povolali mladého Matyáše do své země, když nizozemský lid jako „srdnatý belgický lev“ se pozvedl proti cizí vládě. I když podobně je vyzdvihnuta Matyášova úloha při obraně Uher proti Turkům, přece jenom „Panegyricus“ na Matyáše — obránce svobody a bojovníka proti

tyranii mohl být stěží považován na oficiální výklad panovníkovy pestré kariéry.⁸⁰⁾

Jestliže už v předešlé „Řeči“ byly Jesseniovy sympatie rozděleny rovnoměrně mezi Matyáše a uherské stavy, kteří se přece pozvedli proti zákonnému vladaři, i když uznal nakonec za vhodné se k nim přidat i arcivévoda, pak ještě jednoznačněji se na stranu stavů hlásí Jesseniův spisek z následujícího roku 1612. Jan Jessenius, „královský lékař“, píše k pojednání „O původu, hodnosti, vítězství a osudech po roce 1600“, které složil Petr de Rewa (Révai), župan v Turci, dvoustránkový dopis, daný 5. dubna 1612 ve Vídni, v němž vzpomíná setkání roku 1608 v Praze, kam se Révai dostal jako mluvčí uherských stavů. Jessenius zde nadhazuje, že i on tehdy se účastnil jednání (předcházejícího asi smlouvě libeňské) a sblížil se s některými uherskými pány ze své „sesterské vlasti“, Uher.⁸¹⁾

Z Vídně dostával se Jessenius patrně v královském doprovodu nebo při výkonu svého zaměstnání (nebyl nikdy stálým, tělesným lékařem Matyášovým, nýbrž býval asi zván ke konzultacím) na uherskou půdu. V Šoproni mu zemřela roku 1612 jeho manželka, a tím se uvolnil další svazek s Vratislaví.⁸²⁾ To byl asi také důvod, proč se vydává znova na cesty. Nevíme, zda v doprovodu Matyášově byl v červnu 1612 ve Frankfurtu kde byl král korunován na císaře. Je to pravděpodobné, protože k této příležitosti ve Frankfurtě vydal další spisek, chvalozpěv na Matyáše, přetisk „Řeči“ z roku 1611, doprovázený genealogickým přehledem, rozebírajícím život, činnost a smrt Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II. Lékař se v něm pozastavuje nad vysokou úmrtností dětí v císařské rodině, dvořan mluví o tom, jak v posledních letech Rudolfovy vlády nehodní rádcové ve stínu císařova jména vládli tyranicky a z poddaných (především jistě stavů) dělali opravdové otroky. A tak se prý německy říkalo Praze Plag (mor) místo Prag. Nebezpečí občanské války Matyáš odvrátil, Rudolf II. ztratil Čechy a zemřel. Opěvovaný „Hermes Trismegistos“ se tedy proměnil na ne-li původce tyranie, tedy osobu, která tyranii umožňovala. Lid, bojující jako „indomitus Leo Belgicus“, srdnatý belgický lev, s pomocí Matyášovou i tentokrát je pro Jessenia vítězem.⁸³⁾

Nevíme, zda s Jesseniovy cestami můžeme spojit přetisk popisu Matyášovy uherské korunovace, k němuž došlo roku 1613 v Hanavě, uveřejnění „Zoroastera“ z téhož roku ve Wittenberce a frankfurtské vydání mladistvého pojednání o právu na boj proti tyranovi.⁸⁴⁾ Víme však, že koncem roku 1613 byl

⁷⁷⁾ F. Pick, Joh. Jessenius, str. 179—180 podle Hofmeisterem vydané univ. matriky.

⁷⁸⁾ Tamtéž, str. 180—181.

⁷⁹⁾ Ad Mathiam II. Ungariae et Boemiae Regem, Archiducem Austriae etc. Johan: Jessenii a Jessen, Regii Medici, Oratio Inauguralis. Vienna 1611, UK 18 I 105/3, 13 B 11/3, srv. F. Pick, str. 181—182/302.

⁸⁰⁾ Srv. J. Polišenský, Nizozemská politika a Bílá hora, str. 98 ad.

⁸¹⁾ De Sacrae Coronae Regni Hungariae Ortu, Virtute, Victoria, Fortuna, Annos ultra DC Clarissimae Brevis Commentarius Petri de Rewa..., Viennae, vydání z 1652 UK 21 H 10; srv. F. Pick, str. 187—188/302.

⁸²⁾ F. Pick, Joh. Jessenius, str. 182/303.

⁸³⁾ Ferdinandi I. & Maximiliani II. Progenies Augusta Ex Recensione Jessenii. Francofurti 1613, UK 65 E 4030; srv. F. Pick, op. cit. 188—189/302.

⁸⁴⁾ Regis Ungariae Austriaci Coronatio in Regno Hungariae, Hanoviae 1613, KNM (60 G 3) č. 5. — Johan Jesseni a Jessen... Zoroaster. Nova, brevis veraque de Universo

v Sasku v Drážďanech a roku 1614 že byl v Basileji a v Tubinkách. Fr. Achilles, vévoda Württenberský mu tam věnoval svoje pojednání o vládě v různých zemích Evropy.⁸⁵⁾ Není snad náhodou, že v knize jsou zatrženy citáty z Euripida o tyranech. Ani padovské pojednání proti tyranům, věnované norimberskému měšťanovi Wilh. Traunerovi, který byl jeho jediným druhem ve Vídni, nevymyká se jinak než zdánlivě z vývojové linie Jesseniova myšlení. Je zjevné, že naděje, kladené do dvorské kariéry na Matyášově dvoře Jessenia zklamaly. Ale nebyl podobně zklamán Karel st. ze Žerotína a desítky jiných Matyášových stoupenců z roku 1608 a 1609?

Nejsou nelogické výtky novodobých filosofů, mluvících o mladistvém přimknutí padovského studenta k pokrokovému směru protiaristotelovskému, k „nové filosofii“ a k teoriím monarchomachů, i o jeho pozdějším návratu k oficiálnímu, vyšlapanému směru? Jak vysvětlit, že k těmto pracím z mládí se vrací Jessenius v posledním desetiletí svého života, kdy mu tyto práce stojí za to, aby je vydal tiskem? Nepřihlásil se tím „královský lékař“, bývalý rektor pravověrné wittenberské university, ale také přítel Braheho a Keplera k odkazu Patritia, danému na index a k teorii o oprávněném odporu poddaných proti panovníkovi, což byla otázka tak ožehavá, že Žerotín sice v podstatě souhlasil se stanoviskem, jaké zaujal Jessenius, ale odpor proti panovníkovi povoloval jenom výjimečně, v nejhorší krajnosti? Domnívám se, že motto Jesseniova spisu „O duši a těle“ z roku 1605: Mění se tělo, zůstává však stálá Jesseniova mysl, je možno vyložit i v jeho vztahu k smělým názorům z padovského mládí.⁸⁶⁾

Stárnoucí Jessenius i jinak než přetisky svých starých pojednání se vracel zpátky do Padovy. „Rada proti moru“, vydaná v Giessenu roku 1614 se odvolává na přednášky z Padovy z roku 1575 a je věnována Bohuslavovi z Michalovic.⁸⁷⁾ Protože v létě roku 1615 byl už Jessenius zpátky v Praze, zní tato dedikace jako pozdrav Čechám a českému životu. Snad byl povolán Michalovicem zpět do Prahy, aby mu ulevil v jeho neduhu, patrně způsobeném špatným stavem jater nebo ledvin. Víme, že později jezdil s Michalovicem do Karlových Var. Hojivým vlastnostem západočeských lázní je věnován Jesseniův list tělesnému lékaři J. P. Magnovi.⁸⁸⁾

Roku 1615 došlo i k nějaké nevoli mezi Jesseniem a mistry z pražské koleje.

Historia, Wittebergae 1613, UK 49 F 31, 18 J 105; F. Pick, op. cit. str. 25/295. — F. Pick, op. cit., str. 192. — Pro Vindiciis contra Tyrannos, Francofurti 1614, srv. F. Pick, op. cit., str. 13/294.

⁸⁵⁾ Fr. Achill. Ducis Württemberg. Consultatio de principatu inter provincias Europae... (1613), UK 13 B 11; srv. F. Pick, op. cit., str. 142/193.

⁸⁶⁾ De Anima et Corpore, 1605: Vertatur corpus/mens est Jessenia constans.

⁸⁷⁾ Johannis Jessenii a Jessen Adversus Pestem Consilium de Mithridatio e Theriaca Disputatione..., Giessae 1614, UK 48 G 49; srv. F. Pick, op. cit., str. 185/302—303.

⁸⁸⁾ Adam Rosacini De Carlsperga, Oratio Panegyrica, De Boemiae Reviviscentia et Triplici visitatione... Pragae 1615; UK 52 G 169, srv. F. Pick, op. cit., str. 230—303. — De Acidularum, quae ad Egram sunt... Epistola, ad Jessenium, Pragae 1615, srv. F. Pick, op. cit., str. 195—196/303.

Rozzlobil se, pravděpodobně pro nějakou formalitu — aspoň rektorovi university vzkázal, že jako „uherský rytíř“ zasluhuje větší pocty.⁸⁹⁾ Ale rozpor byl brzy urovnán, a Jessenius v posledních letech svého života bydlel zase v koleji, tentokrát v koleji medicke, v ulici Kaprově. Tehdy už přestal působit jako „královský lékař“, protože roku 1616 upomínal o nějaké zbytky svého platu jako „bývalý“ lékař.⁹⁰⁾ Brzy na jaře roku 1616 se stěhoval definitivně z Vídně do Prahy. Přivezl si s sebou knihovnu a pro padesátiletého lékaře přírůstek jistě nečekaný, dcerku Julii, narozenou někdy na přelomu let 1615—1616. O její matce v Praze neuslyšíme nic. Že šlo o dcerku nemanželskou, o tom nebylo sporu. Starala se o ni Jesseniova kuchařka, zvláště když brzy po příjezdu do Prahy se Jessenius ještě jednou vydal na cesty do ciziny. V dubnu roku 1617 se doktor lékařství a filosofie Jessenius (tedy už nikoliv uherský rytíř, nebo královský lékař) zapisuje spolu s pěti slezskými šlechtickými studenty do universitní matricy v italské Sieně. Protože jde o studenty, kteří od srpna 1616 dleli v Padově, je skoro jisté, že Jessenius, který zde naposled vystupuje v úloze „mentora“, shlédl ještě jednou svoji starou universitu.⁹¹⁾

Když se vrátil do Prahy, čekala ho nabídka dosti závažná. Recept, jehož po několik let používali karolinští mistři, aby posílili postavení své akademie, totiž volba rektora z řad nezletilých příslušníků šlechtických rodin, se neosvědčil. V létě 1617 byla v rámci celkového nástupu habsbursko-katolické strany obdarena jezuitská kolej v Klementinu nebyvalými výsadami a solidním hmotným vybavením. Jezuitská „academia seu universitas“ nabývala vrchu nad karolinskou chudou konkurencí. Nebylo divu, že mistři soudili, „že jsou se neostejchali [jesuité] na potupu starožitného učení Pražského privilegium na vnově vyzdvíženou akademii svou ode dvora J. M. C. objednat, ježto dvě akademie v jednom městě nikoliv býti nemohou.“⁹²⁾

A tak 16. října 1617, když došlo k volbě nového rektora, padla volba čtyř volitelů, mistrů Campana, Troila, Šultyse a Crappicena na doktora Jessenia. Volitelé zvážili, že Jessenius má hodně přátel mezi vlivnými osobami (a vědělo se, že jeden z nich, Bohuslav z Michalovic, podporuje Jesseniovu volbu), že je uherský rytíř a před lety už byl rektorem wittenberské university a konečně že je už letitý a zámožný, a že tudíž jistě odkáže universitě své hmotné statky. Uherského původu ostatně už tu byli mistři Daniel Basilius z Něm. Lupče a Petr Fradelius ze Štiavnice. A tak prorektor Campanus požádal rektora o ochranu university a Jessenius přijal úkol, jehož převzetí otevřelo mu cestu k rozsáhlé politické činnosti.⁹³⁾ Universita byla v obraně, byla tísněna tak, jak v zimě 1617—18 byla tísněna celá protihabsburská oposice a všechny její instituce.

⁸⁹⁾ Z. Winter, Děje..., str. 139.

⁹⁰⁾ F. Pick, op. cit., str. 193, 194.

⁹¹⁾ F. Pick, op. cit., str. 194—195.

⁹²⁾ Z. Winter, Děje..., str. 144.

⁹³⁾ Tamtéž, str. 139, podle A 14 a/16, A 14 a/67, Acta rectoratus almae Academiae Pragensis v archivu Karlovy university (dále jen AKU).

Na prahu roku 1618 ujímal se nový rektor svého úřadu nepochybně s vědomím významné úlohy, jakou v každém mocenském střetnutí mezi stavy a panovníkem bude universita mít. Že aspoň část předáků opozice bude stát za ní a za rektorem, naznačil hned v listopadu 1617 pán z Michalovic, jenž místo rektora pohostil pány mistry a jenž asi dal podnět k tomu, aby se rektorská instalace odbyla slavněji, než bývalo zvykem.⁹⁴⁾ Nového rektora pozdravil oslavnou básní Mistr Václav Klement Žebrácký, rektor školy u svatého Havla.⁹⁵⁾

Nový rektor se uvedl dobře. Chtěl zjevně i na veřejnosti vystupovat ve své nové hodnosti, ale vážně bral i své učitelské povinnosti, ačkoliv formálně dosud nebyl ani profesorem university. Pro své přednášky, určené pro studenty i pražské duchovní si vybral po menším dohadování 3. vyučovací hodinu v pondělí a pátek. Šlo tedy o přednášky obecnější povahy, asi historické. Zda je opravdu konal a o čem byly, o tom se zprávy nedochovaly.⁹⁶⁾

I když je jasné (ostatní mistři se na to roku 1622 odvolávali), že Jessenius přijal rektorský úřad zjevně na žádost svých známých z řad pánů stavů, zejména Boh. z Michalovic, kterým záleželo asi na tom, aby v čele akademie byl spolehlivý a schopný člověk, a že tudíž si původně nečinil nárok na to, aby byl jmenován profesorem, ba ani na to ne, aby dostával plat, nebylo natrvalo možné, aby učil zadarmo a bez pověření.

16. března 1618, když se jednalo o obsazení uprázdněné stoličky profesorské, bylo na přímluvu (asi pána z Michalovic) rozhodnuto, že profesura bude obsazena rektorem Jesseniem. Jak velký měl být jeho plat nevíme, roku 1621 z vězení žádal, aby mu mistři platili sedm kop týdně, snad mu byla přiručena kolej medická, ve které bydlil. Zato přijal dvě hodiny týdně přednášek — asi zase obecnějšího rázu, tedy nejspíše historických.⁹⁷⁾ O den dříve dal do tisku tiskaři Pavlu Sessiovi (který právě tehdy se stal „typografem university“) předmluvu k historickému spisu zemřelého přítele Jakuba Typotia. Spis se jmenoval „O hierografii knihy dvojce“ a ve stylu rudolfinského „nového hierografického období“, který už tehdy nebyl v módě, pojednával o rozmanitých symbolech, jak je Typotius našel v rozmanitých dobách a podobách. Dokonce ani původní apostrofa Rudolfa II. — Augusta nechyběla. Vedle toho vydavatel Jessenius připojil úvod a věnování Karlu staršímu ze Žerotína, který poznal hořkost světské slávy a stáhl se do ústraní, aby se tím horlivěji mohl věnovat

⁹⁴⁾ Acta rectoratus, 4. XI. 1617, AKU A 14 a/70, srv. F. Pick, op. cit., str. 203.

⁹⁵⁾ M. Venceslaus Clemens Zebracenus, Academia Pragensis Ephoro suo Joanni Jessenio a Jessen P. P. S., bmd., UK 59 D 61, srv. J. B. Čapek, Václav Klement Žebrácký a jeho poesie politická, Universitas Carolina, Philologica I/2, 1955, str. 155—154.

⁹⁶⁾ Z. Winter, Život..., str. 304; F. Pick, op. cit., str. 202—204, o zasedání mistrů z 2. XII. 1617.

⁹⁷⁾ Acta rectoratus, 16. III. 1618, AKU A 14a 176.

umění a vědám. Se Žerotínem se Jessenius seznámil ve Vídni, když byl ještě zemským hejtmanem moravským. Je možné, že mu věnoval více svých spisů, protože bývalá městská (nyní universitní) knihovna ve Vratislavi, obsahující zbytky bibliotéky žerotínské, má mnoho spisů Jesseniovců. Cesty obou mužů, kteří se namnoze zamýšleli nad podobnými problémy (viděli jsme to na problému oprávněnosti odporu proti tyranovi), se ovšem brzy musely rozejít.⁹⁸⁾

Typotiov spis byl doprovázen básněmi tří mistrů universitních, Petra Fradelia ze Štávnice, Jana Campana Vodňanského a Mikuláše Troila Hagiochorana, Mimo ně přispěl i obratný veršovec Václav Klement Žebrácký. U universitních mistrů šlo o nejschopnější členy mladší generace, kteří všichni se zajímali o národní dějiny, s výjimkou Campanovou byli zcestovalí, a v letech 1618—20 se podíleli jako prorektoři v době časté nepřítomnosti Jesseniovy na vedení university. Fradelius byl prorektorem v letech 1618 a 1619—20, Troilus roku 1619, Campanus od konce 1620. Jeho předchůdcem byl asi jenom v letním semestru 1620 M. Jiřík Šultys z Felsdorfu, který zaskočil za Fradelia, který podle vzoru rektora sloužil Fridrichově vládě jako diplomatický agent. V roce 1620 připadla proto významná úloha i M. Basiliovi jakožto děkanu artistické fakulty.⁹⁹⁾

Nejpozoruhodnější postavou nebyl, jak uvidíme, Campanus, nýbrž Fradelius, který namnoze určoval v rozhodujících otázkách jednání university. Petr Fradelius pocházel ze středoslovenské Banské Štávnice, studoval s Janem Keplerem ve Št. Hradci a utekl odtud před katolickou „reformací“ arcivévody Ferdinanda. Roku 1610 se stal profesorem logiky a proboštem koleje Všech svatých čili Andělské. Už roku 1611 odešel však jako vychovatel mladého Jiřího Vratislava z Mitrovic a snad i jiných na obvyklou kavalírskou cestu po zahraničních universitách. V letech 1611—12 se s ním setkáme v Altdorfu, který byl pro Norimberk jakousi obdobou benátské Padovy, roku 1613 byl ve Štrasburku a roku 1614 byl ve francouzském Angers. Zachovaly se jeho příležitostně latinské skladby, věnované Ludvíkovi XIII. Francouzskému a Jakubovi I. Anglickému. Ve svých skladbách hlásal chválu Čech a v celku plnil dobře příkaz M. Nedožierského, aby byl akademii v cizině v potěše a užitku. Do Prahy se vrátil až v létě roku 1617, už jako světa znalý muž, jenž se dobře znal s V. V. z Roupova, V. Budovcem z Budova, a J. A. Smiřickým ze Smiřic, a jenž si dopisoval s Grynaemem i Francouzem Thouanem.¹⁰⁰⁾

Na něj spadlo vedení university, když 14. dubna 1618 ohlásil mistrům Jesse-

⁹⁸⁾ Jacobi Typotii Batavi, Viri Doctissimi et Caesaris Rom. Historici, De Hierographia, Quae complectitur Hieroglyptica, atque Symbola Libri Duo; Opus posthumum, cura Doct. Jessenii servatum aeditumque. Pragae, 1618. UK 52 H 16; srv. F. Pick, op. cit., str. 204/303.

⁹⁹⁾ Základní poučení obsahuje stále Z. Winter, Děje..., str. 83 ad.; srv. též O. Odložilík, Mistr Jan Campanus, Praha 1938; a práce, uvedené již dříve.

¹⁰⁰⁾ Srv. F. Pick, op. cit., str. 206—207; O. Odložilík, Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563—1620, ČMM 59, 1935 sep., str. 315—317; J. Polišenský, Anglie a Bílá hora, Praha 1949, str. 48, 214; srv. též Z. Winter, Děje..., str. 138.

nus, že s pánem z Michalovic odjíždí na několik týdnů do Karlových Var a do Vídně. Prorektor Fradelius měl starost, aby nebyly přerušeny přednášky z historie, zdá se tedy, že je rektor konal.¹⁰¹⁾ Odjezd rektorův nebyl mistrům po chuti, protože tehdy se plně rozhořoval spor university s městskou radou Starého města o obsazení Betlémské kaple. Městská správa v čele s purkmistrem Francem Ostržtokem byla od roku 1617 v rukou habsbursko-katolické strany, která nechtěla dopustit, aby do Betléma přišel „predikátor“, bratrský kazatel Cyrill. Z kruhů místrodržitelských dával vědět Pavel Michna z Vacínova, že by mistři neměli volit „pikarda“ ale do věci se zapletli také defensoři a Jan Cyrill, pozdější tchán Komenského, přičiněním „některých pánů defensorův a ze stavu vyššího“ byl zvolen. Purkmistr Ostržtok si na to stěžoval u místrodržících, ale Betlémská kaple se nestala příležitostí k změření obou stran. Tu poskytly záležitosti broumovské a hrobské.¹⁰²⁾

Na zasedání mistrů 19. května 1618 se jednalo převážně o sporu o Betlém. Ani předsedající prorektor Fradelius, ani žádný z ostatních nevzpomenul sjezdu stavů, svolaného defensory do Velké koleje čili do Karolina. Zjevně se páni defensoři mistrů o dovolení neptali, protože považovali universitu za instituci sobě podřízenou.¹⁰³⁾ 26. května navázali mistři na svůj spor se Staroměstskými, a radili se o tom, „mělo-li by Jich Milostem pánům oznámeno býti, jaká o di a byla mezi Pány Staroměstskými a Academií“, a rozhodli, že doporučí, „aby Staroměstští od Jich Milostí napomenuti byli a to aby do Apologie pánů stavův bylo položeno“.¹⁰⁴⁾ A tak se nakonec také stalo.

Teprve 2. června se Jessenius zase účastnil schůze mistrů. Byl znovu zvolen rektorem, ale zároveň už doléhaly starosti válečné. Bylo rozhodnuto, že z poddanských vesnic bude opatřena mouka, a přítomným správcům pražských škol bylo uloženo, aby se se svými žáky dali na modlení.¹⁰⁵⁾ 7. června sdělil Jessenius mistrům, že se z Karlových Varů vrátil s kanovníkem Platejsem a mluvil s ním o tom, jak by měli býti opatřeni žáci zavřených škol jesuitských. 8. června, druhého dne, byli jesuité vypovězeni z království, takže péče o rozšíření tříd byla na místě. Zároveň se ovšem vynořila naděje na získání dědictví po nenáviděných soupeřích.¹⁰⁶⁾

Ale již na další schůzi, konané 18. června, oznámil rektor, že na přání direktorů pojedje do Uher s poselstvím. Než odejel, byla podle usnesení mistrů po školách rozeslána modlitba, kterou se měli žáci a učitelé modlit. Nebyla nijak radikální: „Ó všemohoucí, předivný a přehrozný v skutcích svých Pane Bože, kterýž podle tajné a nestihlé moudrosti své národy a lidmi jako vodami moř-

¹⁰¹⁾ Acta rectoratus, 14. IV. 1618, AKU A 14a 82.

¹⁰²⁾ Acta rectoratus, 10. V. 1618, AKU, A 14a 83, 85, 248; srv. též P. Skála, Historie česká, II., str. 162—169.

¹⁰³⁾ Acta rectoratus, 19. V. 1618, AKU, A 14a 85—86.

¹⁰⁴⁾ Acta rectoratus, 26. V. 1618, AKU, A 14a 87; Z. Winter, Děje..., 149—150, vykládá věc jinak, sotva však správně.

¹⁰⁵⁾ Acta rectoratus, 2. VI. 1618, AKU, A 14a 87—88.

¹⁰⁶⁾ Tamtéž, 7. VI. 1618, 88, 95.

skými pohybuješ, války a nepokoje mezi nimi dopouštíš... tebe prosíme za toto království České a všechny země k němu příslušející... ale račiž císaře, krále a pána našeho milostivého i všechny tři stavy, defensory, direktory i akademii pražskou k tomu vzbuzovati, aby libou vůli tvou plnili...“ Mistři žádali, aby vrchnosti „lid poddaný ochraňovaly“, aby pokoj v zemi byl zachován „pod milostivým kralováním císaře... a pod správou vyšší i nižší vrchnosti“.¹⁰⁷⁾

Autorem modlitby nebyl ovšem Jessenius, a asi také nikoliv Fradelius. Daleko bližší je její text tónem i svými obraty dvěma skládáním M. Jana Campana, vydaným roku 1618, a věnovaným měšťanům nymburským, popř. kutnohorským. Campanova „Querela pacis“ je výrazem touhy po míru, jeho „Elegia de Metu“ je opravdu skladbou o strachu, proti němuž Campanus nezná jiného léku než odevzdání se boží prozřetelnosti. Svědčí tedy tyto skladby o opravdové touze po míru, ale v době, kdy císařská vojska se chystala k pochodu do Čech, svědčily Campanovy verše o malé bojovnosti autora i těch, jimž byly určeny.¹⁰⁸⁾ Nebyl to zjev ani ve venkovských městech obecný. V nedalekých Poděbradech provedl opravdový převrat školní rektor M. Jan Chebďovský, který předešlého roku byl ještě úředníkem university, a dovedl při tom překonat silný vliv úředníků komorního statku. Dokonce i ve městech, která zůstala císaři věrna, v Plzni a Č. Budějovicích, došlo k ostrému boji o to, zda se město připojí k povstání nebo nikoliv. A v obou případech rozhodly hmotné zájmy; v Plzni právovárečného patriciátu, v Budějovicích vliv úředního solního úřadu.¹⁰⁹⁾

Téhož dne, kdy Jessenius žádal o uvolnění pro legaci do Uher, dostal od tří evangelických stavů král. českého pověřovací list, jímž mu bylo nařízeno, aby připomněl uherským stavům, shromážděným v Bratislavě na sněmu, staré spojenecké vztahy, Měl jim odevzdat písemné poselství, popř. kdyby sněm už byl u konce, navštívit za stejným účelem nejvyšší zemské úředníky.¹¹⁰⁾ Ve svém listu opakovali direktori stejné věci a doporučovali Dr. Jessenia, „jejich krajana“ uherským stavům.¹¹¹⁾ V písemnostech není ani slova o vlastním účelu sněmu, o volbě Ferdinanda Štýrského, roku 1617 prosazeného za krále českého, králem uherským. Jestliže měl ústní příkaz, aby působil proti Ferdinandově volbě, dojel stejně už pozdě. Když dorazil do Bratislavy, nezbylo mu než jednat s palatinem Illyésházem, který mu vyčetl, že v Čechách začali podobnou bouř-

¹⁰⁷⁾ Tamtéž, 18. VI. 1618, 89; Pragensis Academiae Rector et Cancellarius Doct. Johan Jessenius a Jessen. Ludorum per Boemiam et Moraviam, nostrorum Moderatoribus. Pragae, Anno 1618, KNM 31 C 13/6, SK FK UV 28, citát je ze str. A_{3v}-A₄.

¹⁰⁸⁾ Querela Pacis bellico tumultu Bohemiam Anno 1618 inquietanti, a M. Joh. Campano Wodniano. Pragae, (1618); Elegia de Metu... a M. Joh. Campano, Pragae, A. 1618, obojí v konvolutu KNM 59 D 61.

¹⁰⁹⁾ Srv. J. Polišenský, Třicetiletá válka a český národ, Praha 1960, str. 91 ad.

¹¹⁰⁾ Evangeličtí stavové Jessenioni, Praha 18. VI. 1618, něm., přetištěno v Ablegung der Legation, f.A₃—A₄; Die Vollmacht der Legation. — Srv. pozn. 112.

¹¹¹⁾ Evangeličtí stavové stavům uherským, Praha, 18. VI. 1618, něm., přetištěno tamtéž, A_{4v}.

ku té „kterouž tam někdy Žižka... zarazil“.¹¹²⁾ Ani k Ferdinandovi se Jessenius nedostal, a již 3. července byl zatčen a přes svůj poukaz na to, že s bratrem Danielem v Uhrách mají dědictví, byl odvezen 6. července do Vídně a tam byl držěn ve vězení až do konce roku, kdy byl na základě zprostředkování Adama z Valdštejna vyměněn za dva stoupence Habsburků. Teprve 11. ledna 1619 se vrátil do Prahy.

Starosti o universitu zůstaly zatím na bedrech prorektora Fradelia. On dával verbovat poddané do zemské hotovosti, pečoval o dcerku Jesseniovu i o vysvobození rektora z vězení, ba dokonce i přednášky z „historie politické“ sám konal.¹¹³⁾ Na rektora ostatně nezapomínali ani stavové. Jednalo se o jeho osvobození na sjezdu v září a potom znova s Adamem z Valdštejna v prosinci.¹¹⁴⁾ Aby se na Jessenia nezapomínalo, postaral se i neznámý vydavatel pohřebního kázání o Marii Felsové, jenž zároveň otiskl i rektorovo lipské pojednání o nesmrtelnosti lidské duše.¹¹⁵⁾

Mezi universitními mistry se Jessenius objevil zase až 26. ledna 1619. Byl uvítán M. Žaboniem, jenž působil jako jeho zástupce (vikář), patrně od konce roku, kdy byl Jessenius znova zvolen. Převzal odznaky rektorské hodnosti a stěžoval si na příkoří, jež za jeho nepřítomnosti musela trpět jeho dcera se svou opatrovnící v koleji medicke. Zdá se, že jeho stížnost měla za následek, že budova koleje byla pak docela uvolněna pro rektora.¹¹⁶⁾ Spolu s ostatními mistry Jessenius uctil v příležitostném tisku památku Albrechta J. Smiřického ze Smiřic, předního z direktorů, jehož téhož roku oslavil ve své „Smirziciádě“ Václav Klement Žebrácký.¹¹⁷⁾

To byla povinnost smutná, jako vůbec většina tisků, na nichž v letech svého rektorátu Jessenius vystupuje, se týkala pozvání k pohřbům a vzpomínek na zesnulé přátele a příznivce akademie. Kladněji se jistě jevila práce, do které se dal Jessenius na jaře 1619, jistě v dohodě s pánem z Michalovic, jenž se stal předním z direktorů. V jeho domě byla čtena a opravována první stavovská Apologie, u něho se roku 1619 rozhodnější ze stavů radili o svolání sněmu, konfederaci se stavy ostatních zemí i se stavy rakouskými. Byla to řeč, určená pro generální sněm zemí koruny české, o potřebě vzdělání a vyzdvižení akademie Pražské.

¹¹²⁾ Ablegung der Legation Auff den letzgehaltenen Königlichen Reichstag in Ungarn, im Namen der Evangelischen Stände dess Königreichs Boheim. Von Doct: Jessen verrichtet, und den Herrn Directorn übergeben. (Praha), 1619, KNM 42 2 23, UK 65 E 3990. Viz též: Legationis in Regiis Ungaror. Comitii Proximis, Nomine Evangelicorum Regni Boemiae Ordinum, A Doct. Jessenio, Obitae, Renunciatio, Pragae, MDCXIX, UK 50 E 90. Téměř doslovný český překlad u Skály, Historie česká, II., str. 67–97.

¹¹³⁾ Acta rectoratus, 23. VI. 1618, AKU, A 14a 89, 212.

¹¹⁴⁾ Skála, Historie česká, II., str. 388, 404, 553.

¹¹⁵⁾ De Resurrectione Mortuorum absolutissima Concio... Cui ejusdem (Jessenii) argumenti Programma Academicum unaque Dissertatio, Quod Animae humanae immortales sint, adnexa. Pragae, Anno MDCXIX, SK EH IX 19. Srv. F. Pick, op. cit., str. 182/303.

¹¹⁶⁾ Acta rectoratus, 26. I. 1619, AKU, A 14a 109.

¹¹⁷⁾ Lessus Vetustiss. Acad. Pragensis, super obitu eheu immaturo... Dn. Alberti Jani Smirzicii... Pragae, (1619), srv. F. Pick, 290/303–304.

Dříve ještě, než byla hotova, vyšla Jesseniova zpráva o uherské legaci z roku 1618, spolu s níž byl vydán i Jesseniův list k uherským stavům z roku 1609. V předmluvě pojednal Jessenius učeně o lékařích, kteří prosluli jako vyslanci, otiskl listy direktorů z 18. června 1618 a pak se zjevnou zálibou pro barvitý detail vylíčil, jak se zhostil poselství stavů a co mu to přineslo. V disputaci s palatinem vylíčil, jak stavové čeští podobně jako dobrý lékař chtějí zlo léčit nejdřív dietou, pak léky, a pak teprve chirurgickým zákrokem. V řeči, kterou si chystal pro stavy, ale kterou už neměl příležitost přednést, vylíčil, jak všechno zlo počalo na tridentském koncilu, na němž byla ohrožena svoboda všech nekatolíků. Obratně vylíčil vídeňské výsledky, v nichž vyložil komisařům, kdo ohrožuje v Čechách náboženství a svobodu. Nezamlčel, že mu bylo uloženo, aby po propuštění nepsal proti Habsburkům, ale skončil výmluvnou výzvou k boji proti všem, kdo ohrožují svobody, stvrzené Majestátem.¹¹⁸⁾

Jessenius, jenž měl před očima Typotiův varovný příklad ze Švédska, na nějž ve vídeňském vězení nemohl nevzpomenout, byl si jistě vědom, že zveřejněním své verze svého konfliktu s Ferdinandem, voleným králem uherským a českým spálil za sebou všechny mosty. Nebylo možné, aby autor dvořansky uhlazených poklon k Matyášovi a ostatním Habsburkům mohl bez trestně přejít do tábora povstalých stavů. Ale Jessenius jistě od Michalovice věděl, že se jedná o to, aby Ferdinand pozbyl titulu českého krále. Jessenius se po smrti Matyášově, již považoval zjevně za významnou událost, měnící celou situaci, vyslovil proti Ferdinandovi zcela otevřeně. To mělo roku 1619 svůj význam, protože jednání Ferdinandovo vůči vyslanci českých stavů bylo možno vyložit jako další příklad věrolomnosti štýrsko-hradeckého „Tyrana“. Naděje vídeňského dvora, vyjádřené ústy Pavla Michny, byly tedy roku 1619 trpce zklamány. Za to ovšem v budoucnosti musel Jessenius zaplatit.

5. května 1619 obrátil se rektor Jessenius znova na všechny správce škol v Čechách a na Moravě a doporučil jim, aby v této těžké době věnovali se žáky pozornost „modlitbě zkroušené“. Ve srovnání s modlitbou z předešlého roku byla psána vzrušeným, rozhodným tónem. Prozřetelnost měla pomoci při obraně vlasti a svobod proti krvežíznivým nepřátelům, kteří loupi, vraždí a odvádějí do zajetí. „Račiz nejvyšším generálům, hejtmanům i lidu válečnému... svou milou pomoc, štěstí a vítězství dáti.“ Podobně měli býti osvíceni páni stavové, direktori, defensoři, správcové a radové zemští i Akademie pražská, kteří „pro zastávání pravdy, pro spravedlnost a obecné dobré... přivedou“.¹¹⁹⁾

K zahajovacímu kázání německého kazatele D. Haenicha, přednesenému

¹¹⁸⁾ Ablegung der Legation, srv. pozn. 112. Viz též F. Pick, op. cit., str. 211/304.

¹¹⁹⁾ Boemorum, quae Pragae est, Antiquissimae Academiae Rector et Cancellarius, Doct. Johan. Jessenius a Jesen Scholarum per Boemiam et Moraviam, nostrum Moderatoribus. Pragae, MDCXIX, KNM 59 D 61/27; srv. Knihopis 3539, a F. Pick, op. cit., str. 309/304. Viz též SK FK IV 28.

8. července na gener. sněmu, napsal Jessenius výmluvný doslov. A někdy v srpnu předložil hotovou řeč o universitě a důvodech, proč by stavové měli jí věnovat péči.¹²⁰⁾ Pojednal stručně o potřebě vzdělání, vyložil historii pražského vysokého učení od založení, většinou podle Eneáše Sylvia, až do doby Ferdinanda I., který do Prahy uvedl jesuity. „Od toho času Academia Česká od cizích již zjevně násilí a ouklady trpíc, sotva duši v sobě zadržeti mohla“. „Před desíti sice léty ukázala se naděje budoucího květu a povstání naší Academiae, poněvadž ji, jako i konsistoř, Rudolf Druhý císař stavům evangelickým k novému vzdělání a vyzdvížení dal. Ale ustavičné v tom se zbíhající překážky k tomu cíli přijíti nedaly... Již pak všechny věci Academiae naší ku pádu se schylovaly.“

Není tedy Jessenius na pochybách, že jesuité a páni strany katolické byli úhlavními nepřáteli university. Dvorskou nepřítel se od university vzdálili někteří šlechtičtí příznivci, takže „největší díl břemena“ byl vložen na něho samého. Má na mysli zjevně situaci na konci roku 1617, kdy Jessenius a mistři „první štus o kaplu Betlémskou vytrpěli“. O jesuitských školách neměl Jessenius valné mínění, a ještě hůře dopadly „jesuitské praktiky“. Jestliže zprávou o uherské legaci si proti sobě poštvál Habsburky, pak řečí o universitě se stal úhlavním nepřítelem jesuitského řádu. Daleko shovívavěji posuzoval Jessenius netečnost pánů defensorů a stavů vůbec. Bylo to pochopitelné, protože od nich chtěl nyní pomoc a oběti. Nejpřesvědčivěji však znějí jeho argumenty, proč by se o akademii měla zasadit města. Znamená to, že v ně kladl nakonec největší naději?

Sněm přijal Jesseniovo podání milostivě, ale s pomocí nespěchal. Ještě tak nejspíš byli páni stavové ochotni dát akademii Karlově jesuitskou kolej „u mostu“. Porážka stavovského vojska v jižních Čechách, potom sesazení Ferdinanda a volba Fridricha Falckého (obojí prý domlouváné zase u pána z Michalovic v jeho domě v Celetné ulici), to všechno starosti university odstrčilo do pozadí. Na podzim Jessenius, který slyšel o tom, jak vojáci v Klementinu hospodaří, sám radil, aby se zatím akademie o jesuitské dědictví moc nensnažila.¹²¹⁾

17. října 1619 byl znovu zvolen rektorem a Fradelius se stal opět prorektorem. Fradelius předchůdce, M. Troilus Hagiochoranus, si také vyhledal zaměstnání ve veřejných službách, i když z akademie neodešel. Stal se písařem Starého města.¹²²⁾ Při slavnostní korunovací Fridricha Falckého, dne 4. listo-

¹²⁰⁾ Christliche Predigt Bey der Grossen Fürstlichen, Gräfflichen, Herren und Bürgerstandes, Insonderheit der Wohlloblichen Herren Directorn und Ständen... Versammlung. Pragae, Anno 1619, KNM 42 C 59, srv. F. Pick, op. cit., str. 292/304, Anhang IX.

¹²¹⁾ Ad Regni Boemiae, Simulque Coniunctarum, Faederatarum Provinciarum... De Restauranda Antiquissima Pragensi Academia, Rectoris Jessenii, Suo et Collegarum Nomine, Exhortatio. Latin., český a něm. text. Pragae, MDCXIX, UK 46 G 442 přív., srv. též moderní přetisk, vydal F. Pick, Pragensia II, a op. cit., str. 223—225/304. Knihopis 3540. Acta rectoratus, 26. X. 1619, AKU, A 14a 26.

¹²²⁾ Tamtéž, 17. X. 1619, A 14b 1.

padu, se Jessenius znova dostal do popředí. Pavel Skála zapsal, že „předstoupivše před krále D. Jan Jessenius z Jesen s některými profesory učení Pražského, učinil k němu orací latinskou, vinšovav mu v ní jménem a na místě dotčené akademie i také od osoby své... a podle toho poroučuje k milostivé otcovské ochraně též učení Pražské“.¹²³⁾ Přidal k tomu dar, pořízený zlatníkem, který za něj požadoval 40 zlatých, Mistři o tom jednali na schůzi 21. prosince, když prorektor Fradelius informoval ostatní „kterak by pan Rector se horšil na Academicos a jakoby je měl v něčem suspectos“. Mistři rozhodli, že rozptýlí rektorovo podezření tím, že mu dají vyplatit jeho „salarium“, že mu ukáží účty, aby viděl, že jeho kolej vynášela na činži 100 kop, „nyní že nic z ní nevychází, poněvadž v ní zůstává“. Bylo také rozhodnuto, že zlatníkovi i rytci se zaplatí, za dar pro krále Fridricha, i když z mistrů „žádný neviděl toho daru“.¹²⁴⁾

Počínal si tedy rektor Jessenius dosti svémocně, a úřad rektorský používal, aby si razil cestu ke dvoru. Na universitě se zjevně koncem roku 1619 neukazoval, pravděpodobně proto, že se věnoval spíš záležitostem veřejným. Vždyť jeho ochránce, pán z Michalovic, se v nové královské vládě stal místokancléřem. Jistě mu dělala dobře jistá popularita protijezuitského bojovníka. V této úloze ho vidíme v pohřebním kázání nad správcem u sv. Salvátora, Garthiem. Spisek byl připisán dvěma dalším osvědčeným bojovníkům proti římskému jhu, J. O. Šlikovi a Leanderovi Ruppelovi.¹²⁵⁾

Počátkem roku 1620 se napětí mezi rektorem a mistry zjevně utišilo. Rektori a mistrům byly odevzdány klíče od jesuitské knihovny a Fradelius se Šultysem byli jmenováni bibliotekáři. Jessenius se účastnil obtížného jednání se zástupci německé školy u sv. Salvátora, jejíž učitelé se tlačili na universitu, k malé radosti mistrů.¹²⁶⁾ Jessenius zde i v dalších sporech akademie s německou protestantskou obcí staroměstskou, jejímž členem sám byl, obyčejně zaujímal stanovisko smírlivé a zprostředkující. K této obci patřili i členové předních patricijských rodin, Wettenglů, Nerhofů, Pešonů, Kirchmayerů, Utartů a jiných. Nedá se říci, že se tito zazobaní kupci zrovna trásli touhou, aby zemi a vládě půjčili tak zoufale potřebný „nervus rerum“, peníze. Něco půjčili Wettenglové, něco vdova Ludmila Nerhofová, jejíhož manžela, Petra Nerhofa, kramáře, slavnostně pohřbívala i akademie a Jessenius.¹²⁷⁾

Ostatně nejinak si vedli i páni „vyšší stavové“. M. Šultys se o tom přesvědčil koncem ledna 1620, když spolu s rektorem Jesseniem zašli do královské kance-

¹²³⁾ Tamtéž, 4. XI. 1619, A 14a 128; viz též Skála, Historie česká III., str. 376 a Z. Winter, Děje..., str. 160—161.

¹²⁴⁾ Acta collegii Carolinae, 21. XII. 1619, AKU, A 14b 3.

¹²⁵⁾ Schmerztliche Klag und Trauer-Predigt, uber den Abschied... Herrn Helvici Garthii..., Leipzig (1620), SK AM II 98/12, srv. F. Pick, op. cit., str. 236—237/304—305, a F. Hrejša, U Salvátora, Z dějin evangelické církve v Praze (1609—1623), v Praze 1930, str. 57—58.

¹²⁶⁾ Acta coll. Carol., AKU, A 14b 1—3, 4.

¹²⁷⁾ Academiae Pragensis rector et cancellarius..., bm. 1620, srv. F. Pick, op. cit., str. 226/305. O pražském patriciátu viz J. Janáček, Dějiny obchodu v předbělohorské Praze, Praha 1955, str. 305, 334, 347, 368, zvl. 370—375.

láře se žádostí, aby jim byla dána kolej „u mostu“. Bylo jim oznámeno, „že král nemá žádného práva v té věci“, že je to záležitost defensorů. „Academia, konsistoř dána jest v moc stavům král. českého. Stavové že ji dali v moc pánům defensorům“. Šultys dále vyložil, že hrabě Šlik suplikaci divně rozebíral, jakoby v ní viděl útok na defensory, kdežto pan kancléř (V. V. z Roupova) smířlivěji řekl, „že se na to myslí, jako by v budoucnu ta kolej přišla k akademii“. „Naposledy že P. Rektor řekl panu Šlikovi: Memineris nominis tui, quod es defensor — a s tím že z kanceláře odcházel.“¹²⁸⁾

Se vzpurnými pány defensory nepořídil tedy ani Jessenius. S ulehčením asi odjížděl s králem na Moravu a do Slezska. 28. ledna požádal mistry, aby mu dali doporučující listy pro stavy obou zemí, aby s nimi mohl jednat o pomoci pro akademii Pražskou.¹²⁹⁾ Potom nebylo v Praze rektora až do velikonoce. 7. března se zbylí mistři doslechli, „že by páni a rytířstvo vesnice akademické chtěli mezi sebou kupovati“ a aby se snad na tom sněm neunesl, dali vyhledat privilegia a rozhodli, že navštíví některé pány defensory.¹³⁰⁾

Jessenius se na universitě objevil až počátkem května. To zase chyběl M. Jiřík Šultys, syn direktora, a v červnu z Prahy bez dovolení odejel prorektor Fradelius. Válečné starosti, hádky a starosti o peníze sotva přitahovaly rektora k akademii. V květnu přijal jistě s povděkem pověření, aby spolu s K. A. Berkou z Dubé, Smilem z Hodějova a Samuelem Bechyněm z Prahy zastupoval korunu českou na uherském sněmu, svolaném do Ban. Bystrice. Na sněmě se mělo jednat o koruně uherské, a o vztahu k Ferdinandovi II., bylo tam poselstvo slezské i zástupci císařovi v čele s Volfem Lamingenem z Albenreuthu a R. Collaltem.¹³¹⁾

Mluvcím českého poselstva byl na slavnostní audienci podle Skály Smil z Hodějova, jenž Gabriela Bethlena žádal o pomoc pro Čechy, ohrožené již přímo armádami Buquoye a Maxmiliána Bavorského. Bethlen slíbil pomoc i odlehčovací útok na Rakousy, zaplatí-li mu Fridrich slíbených 400.000 zlatých. Ostře protijezuitská řeč českého posla, namířená také proti Ferdinandovi II., vyšla anonymně v „Zaragoze“. Některé obraty nasvědčují tomu, že Jessenius patřil mezi její autory.¹³²⁾ Jeden z členů slezského poselstva, lékař Kašpar Dornavius, se ovšem chlubil, že za slezské stavy a za všechny spojence mluvil on a nikoliv Jessenius — ale nezapomínejme, že tento bývalý vychovatel Smiřických se sám chtěl stát historiografem Rudolfa II. a že i v jiných věcech byli oba zapřísáhlými soupeři.¹³³⁾

¹²⁸⁾ Querela de Introductione Fratrum in Collegium ad Pontem. AKU, A 14b 5—7. Srv. Z. Winter, Děje..., str. 165, 168—169.

¹²⁹⁾ Acta coll. Carol., 18. I. 1620, AKU, A 14b 7, 8.

¹³⁰⁾ Tamtéž, 7. II. 1620, 11.

¹³¹⁾ Skála, Historie česká, IV., str. 190 ad., 227 ad., 271.

¹³²⁾ Oratio parresistica, qua auxilia a rege et ordinibus Ungariae petuntur, habita Neosoli in comitiis. Saragossae (sic.), 1621, srv. F. Pick, op. cit., str. 239/305.

¹³³⁾ F. Pick, op. cit., str. 239 ad.

Koncem července (21.) byl Jessenius zpět v Praze a pozdravil se s mistry a prorektorem.¹³⁴⁾ Přijel zjevně se zprávou o Bethlenových požadavcích. Když bylo s bídou sehnáno 100.000 zlatých, odejel Jessenius spolu s falečným dvorním radou Wolradem z Plessenu zpět do B. Bystrice. 8. srpna byli oba přijati Bethlenem, který byl zatím zvolen uherským králem. V dalších týdnech bylo dojednáno, že do Čech bude vyslána po částech posila v celkové výši 25.000 mužů. To oznamoval Bethlen Fridrichovi v dopise, plném krásných slov o velké době a potřebě boje za náboženství a svobodu, odeslaném z Bystrice 28. srpna. Bližší měli Fridrichovi sdělit Plessen a Hodějovský.¹³⁵⁾ Jessenius v dopise uveden nebyl, byl opomenut náhodou nebo úmyslně. A. Segner, člen poselství, odeslaného s Janem z Köllnu do Cařihradu, se s Jesseniem setkal v Bystrici 27. srpna, a tehdy mu rektor zapsal do památníku heslo, se kterým jsme se u něho dosud nesetkali: Non est mortale quod acto, co dělám není pro smrtelníka.¹³⁶⁾ Bylo to vyjádření životního zklamání, poznání, že ani kýžená činnost vyslance zemí české koruny nakonec nepřináší úspěch?

12. září 1620, když už byl dán příkaz poddaným, aby hnali dobytek ku Praze, a když se mistři stále ještě malicherně hádali se svými kolegy při kostele německém, tentokrát na Malé Straně, nebyl v Praze ani rektor, ani prorektor Fradelius. Rektora z Uher vítali mistři mezi sebou až 22. září. Rektor se měl se dvěma profesory vypravit do královské kanceláře, aby přinesl rozhodnutí ve věci jezuitské koleje. Přinesli jenom vzkaz kancléře Roupovce, že spolu s Budovcem uvažuje o přenesení rožmberské bratrské školy ze Soběslavi do Prahy k universitě.¹³⁷⁾

Ale to byly jenom plané sliby, jak každý z mistrů věděl. Věděl to asi i Jessenius, jenž se už na universitě neukázal. Když se 16. října 1620 jednalo o nové rektorské volbě, oznámil prorektor Šultys, že rektor složil svůj úřad. Podle starého neosvědčeného receptu byl rektorát nabídnut dalšímu nezletilému šlechtici, dokonce z rakouské rodiny Walterskirchenů. Prorektorem se stal M. Campanus a ten byl hlavou university v den bělohorské bitvy, protože na zasedání mistrů v sobotu 7. listopadu oznámil poručník kandidáta, že jeho „klient“ v tyto nebezpečné doby tuto hodnost přijmout nemůže. A tak akademie zůstala bez rektora. Jinak bylo toto poslední jednání svobodné university stejné, jako ostatní. Pro změnu si zde stěžoval M. Jan Horký na M. Fradelia, který také nebyl přítomen, protože vyjel vstříc uherským posilám, aby je přiměl k rychlejšímu postupu. Pak tu byli ještě dva nerudní studenti, kteří museli být

¹³⁴⁾ Acta coll. Carol., AKU, A 14b 27—30.

¹³⁵⁾ P. Skála, Historie česká, IV., str. 273—274; F. Pick, op. cit., str. 240—241. — G. Bethlen Fridrichovi Falckému, Novosoli, 28. VIII. 1620, lat. kopie, P. R. O., S. P. 81/17, 259/261.

¹³⁶⁾ Památník Segnerův, Universitätsbibliothek Jena, str. 99.

¹³⁷⁾ Acta coll. Carol., 8. VIII., 12. XI., 22. IX. 1620, AKU, A 14b 30, 35—37.

potrestání, protože pranic nedbali vážnosti doby a seprali se, a nakonec mistři rokovali o tom, jak pro všechny případy opatřit bezpečnost koleje, zejména pak pokladny — „fišku“. Bylo rozhodnuto, že kolej budou hlídat poddaní z Michle. Tím zápis končí. Pak už je jenom výmluvná mezera dvou prázdných listů.¹³⁸⁾

* * *

Když notář Čezbivius se 4. ledna 1621 znova chopil pera, zaznamenal latinsky, že si ho zavolal do žaláře Starého města výtečný Dr. Jessenius a požádal ho, aby snažně vyličil mistrům, jak ztratil všechno své jmění, jak trpí bídu, a že je prosí, aby mu platili z jeho platu po sedmi kopách týdně. Také po osudu jezuitské bibliotéky se poptával a radil, ať ji mistři co nejrychleji vrátí.¹³⁹⁾

Mistři, kteří byli poděšeni, protože jejich katoličtí protivníci veřejně vykládali, že „v koleji Karlově dála se spiknutí proti J. M. Císařské“ a zato že budou universitě vzaty statky, „právem vojny“, kteří měli v kolejích soldatesku a nevěděli, kde na ni vezmou peníze, poslali svému bývalému rektorovi deset tolarů a slib, že na něho nezapomenou, a utíkali poděšeni za jezuity. Není zpráv o tom, že by byli na Jessenia pamatovali ještě později.

Nepochopili, že osud Jesseniův je předobrazem osudu celé university. Jessenius byl zatčen spolu s Jirím Hauenšildem a Leandrem Rüppelem, kteří sloužili oba jako vyslanci městského stavu direktorům i Fridrichovi Falckému, dále s Kašparem Luckem, Pavlem Škrétou Šotnovským a Benjaminem Frueweinem, českým sekretářem directorské a falcké vlády, někdy kolem 11. prosince 1620. V prosinci byly jejich zapečetěné věci hlídány vojáky. Proč zůstali v Praze, se dnes už nedá zjistit. Jessenius si nemohl dělat iluze o tom, co ho potká v rukou nepřátel. Snad věřil v ochranu pána z Michalovic, který zůstal na svobodě až do 20. února 1621, kdy začala velká vlna zatýkání. Snad už byl prostě k smrti unaven. On i ostatní jeho druhové nespádali sice do kategorie direktorů a podpisovatelů konfederace z roku 1619, po kterých měl místodržící Liechtenstein podle příkazů z Vídně jít nejdřív, ale rozhodně patřili do kategorie druhé, v níž byli ti, „kdo se účastnili komisí v zemi i mimo ni“. Však také u jejich jména bylo 6. února učiněna poznámka: „Už sedí.“ Jessenius sdílel ve vězení osud Ruppela a Hauenšilda — všichni tři byli zatčeni spolu s Frueweinem jako lidé, kteří se účastnili diplomatických jednání a jejichž výpovědi mohly být významné.¹⁴⁰⁾

Zdá se však, že s Jesseniem neměli vyšetřující velký úspěch. 4. února 1621 psal Liechtenstein císaři, že Jessenius, který je obžalován pro Crimen laesae majestatis tvrdošjně zapírá a nechce říci, kdo jej vyslal do Uher, kdo podepsal jeho instrukce a vymlouvá se, že ve Vídni jsou originály jeho písemností,

¹³⁸⁾ Tamtéž, 16. X., 7. IX. 1620, 37—39, 249.

¹³⁹⁾ Tamtéž, 4. I. 1621, 46—48.

¹⁴⁰⁾ T. V. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách por. 1618, V Praze, 1882, str. XXIX—XXXI.

kteří mu byly vzaty. Žádal proto o opatření a zaslání těchto listů — zjevně nevěděl, že vyšly dokonce tiskem.¹⁴¹⁾

Koncem února a počátkem března rostl počet zatčených, až jich na Hradě, na Staroměstské a Novoměstské radnici nakonec bylo přes sto.¹⁴²⁾ To bylo v době, kdy mistři z akademie prostřednictvím Jiřího Šultyse z Felsdorfu podnikali ve Vídni a v Drážďanech zoufalé kroky, aby akademii udrželi na živote. Na základě dochovaných akt z directorské a královské kanceláře a protokolu Benjaminu Frueweina sestavil z pověření komise, v níž vedle Liechtensteina byl Adam z Valdštejna, ale také Lamingen, prokurátor Dr. Melander 236 otázek v 139 artikulích, které byly předloženy zatčeným k výpovědi. Z těchto výpovědí se zachovalo jenom šest, výpovědi Boh. z Michalovic, Martina Frueweina, Pavla z Říčan, Kašpara Kaplíře, J. O. z Losu a F. V. Pětipeského.¹⁴³⁾

Jesseniovy činnosti se týkaly otázky číslo 181 a 182, které měly zjistit, kdo vyslal Jessenia roku 1618 do Bratislavy, a zda tam měl jednat proti volbě Ferdinandově. Většina dotázaných prohlásila, že o tom nic neví, že to dělal V. V. z Roupova. Fruewein byl ochoten souhlasit se vším, co se mu řeklo, a dva z direktorů, kteří k věci měli co říci, Michalovic a J. O. z Losu, přiznali se k instrukci, ale popřeli, že by byla obsahovala něco o Ferdinandově volbě. To odpovídalo pravdě, ale na Losu to popudilo náramně jeho soudce, protože dospěli k názoru, že je nebere vážně.

Jesseniova činnost v úřadě rektora university vyšetřující soudce nezajímala. Jeho činnost na dvoře Matyášově mu jenom uškodila. Ve Vídni mu bylo doporučeno, aby proti Habsburkům napříště nevystupoval. Protože tak učinil, byl „relaps“, a protože vystupoval veřejně, jako orátor odbojných stavů, měl být potrestán i Ota z Losu, ale také Hauenšild a Ruppel, jakož i J. O. Šlik. Podle návrhu pražské komise měli být nejhůře, nejstrašnější způsobem potrestáni Budovec, Šlik a Jessenius. První dva porušili přísadu, danou králi, a proto jim měla být utáta pravá ruka, Jessenius zhřešil svým jazykem, a ten mu měl být vyrván. Všichni tři měli být za živa čtvrceni. Ostatní direktori měli být vesměs popraveni.¹⁴⁴⁾

Ve Vídni o tomto návrhu rokovala další komise jíž předsedal Jesseniův starý známý Zd. V. z Lobkovic a v níž zasedal mj. i přítel Jesseniova rodáka Wackera, zemřelého roku 1619, Jan z Nostic. Nostic byl pro tresty nejbarbarštější, naopak rakouský šlechtic Strahlendorf soudil, že navržené tresty jsou „strašnou ukrutností“ a že by docela stačilo, kdyby bylo popraveno devět odsouzen-

¹⁴¹⁾ (K. z Liechtensteina) Ferdinandovi II., 4. II. 1621, Praha, něm. koncept, St. ústř. archiv (dále SÚA), S. M. C 215, J 3. Srv. F. Pick, op. cit., str. 243. — Skála, Historie česká, V., str. 42.

¹⁴²⁾ Skála, Historie česká, V., str. 38—39; T. V. Bílek, op. cit., str. XXXI—XXXII, XXXVII—XXXIX.

¹⁴³⁾ Protokol výslechů šesti direktorů (Verhörprotokolle), 3.—17. IX. 1621, něm. orig., SÚA S. M. K 1/138. Srv. T. V. Bílek, op. cit., str. XLIII—XLIV.

¹⁴⁴⁾ T. V. Bílek, op. cit., str. XLV—XLIX.

ců, po třech z každého stavu, a od čtvrcení aby se upustilo docela. Lobkovicova komise nakonec navrhla, aby byli čtvrceni jenom Fruewein, Jessenius a Ota z Losu. Ferdinand II. v duchu habsburské „laskavosti“ tento návrh schválil, jenom čtvrcení mělo být provedeno až po smrti. Zato nařídil, aby Budovec, Šlik, Michalovic, Fruewein, Rüppel, Luck a Jessenius byli ještě jednou přísně vyslechnuti popř. s použitím mučení, aby se vyzvědělo, jaké porady konali již v letech 1607—09 stavové s Kristiánem z Anhaltu, Mansfeldem a hr. z Hannau; dále co bylo od doby Rudolfa II. jednáno s Francií, Nizozemím, Savojskem, Tureckem, Benáťčany, stavy štyrskými, kraňskými a korutanskými, a konečně, kdy se jednálo s Fridrichem Falckým. Jmenovaní byli zjevně počátkem června v tomto smyslu vyslechnuti. Fruewein ze strachu před mučením spáchal 7. června sebevraždu a rozsudek byl vykonán na jeho mrtvém těle. Výsledky nepřinesly podle sdělení Liechtensteinova nic nového.

Pak už nestálo nic v cestě konečné exekuci, stanovené na 21. června 1621, tak aby Ferdinand II. mohl počátkem července už přijet do českého království, zasvěceného Panně Marii Vítězné, zbaveného hlavních rebelů. Nakonec tedy exekuce dopadla docela jinak, než navrhoval Strahlendorf. Byla to opravdu „strašná ukrutnost“, před níž varoval. Byl to zároveň akt třídní msty, protože z dvacetisedmi popravených byla jenom třetina feudálů, tři páni a šest rytířů. Zato měšťanů bylo osmnáct, a mezi nimi byl nejenom Jessenius a jeho druhové z diplomatických služeb, ale i představitelé městského patriciátu z pražských měst, Kutné Hory i Žatce. Jessenius, jenž nabyt klidu, když mu v předvečer popravy kazatel od sv. Salvátora, M. David Lippach slíbil, že se bude starat o dcerku Julii, zemřel po Maxmiliánovi Hošťálkovi ze Žatce a zemřel podle shodného svědectví statečně.¹⁴⁵⁾

Pět dní po staroměstské exekuci se ještě mistři university zabývali listem, který jim po svém „famulovi“, Václavovi Šprýmkovi Lounském, z vězení poslal doktor Jessenius. Žádal je v něm, aby odevzdali tři sta tolarů, které by měl ještě dostat ze svého platu, jeho jménem M. Lippachovi. Ale to mistři odmítli, odvolávajíc se na to, že Jessenius přijal hodnost rektorskou bez nároku na plat. Že mu dali později profesuru mistři jaksi pozapomněli. Svě špatné svědomí uklidnili tím, že je M. Lippach neupomíná.¹⁴⁶⁾

Jejich řady zatím prořídly. Počátkem července 1621 jim varhaník Flemink donesl do Karolina celou pozůstalost M. Petra Fradelia, před rokem ještě prorektora, který nepřivedl Uhry včas ku Praze, odešel pak k Fridrichovi Falckému do slezské Vratislavi, a tam už 7. ledna 1621 zemřel. Nezbylo po něm mnoho, jenom „plášť vetchý a štampuch, za kterýž žádal Francouz Vanetus, a jest jemu dán“. M. Troilus byl pro svoji činnost na staroměstské rad-

¹⁴⁵⁾ F. Pick, Die Prager Exekution i. J. 1621. Flugblätter und Abbildungen. Praha 1922 (Pragensia V.); Týž, op. cit., str. 246—248; T. V. Bílek, op. cit., str. LII, LV; P. Skála, Historie česká V., str. 86, 90—91, 118, 120—124, 126, 128, 139—140.

¹⁴⁶⁾ Acta coll. Carol., 26. VI. 1621, AKU, A 14b 78; srv. Z. Winter, Děje..., str. 191.

nici v domácím vězení, a z university museli odejít pro nešťastnou saskou legaci, která jim byla zle vyčítána, mistři Viktorin Vrbenský a Jiřík Šultys, syn popraveného direktora. O pozůstalost doktora Jessenia se zajímal na základě udání staroměstského rychtáře France Ostrštoka, dávného nepřítel Karolinské akademie, královský fiskus. Ostrštok udal na základě svědectví Václava Šprýmka a Václava Magrleho, že Jessenius několik dní před svým zatčením uložil stranou pro svoji dcerku Julii něco hotových peněz a skvostů a úpis na 2.000 kop míš. Protože dcerky Julie se ujal kazatel Lippach, soudil, že ten dostal i peníze. M. Lippach, chráněný saským kurfiřtem, tehdy váženým císařovým spojencem, odpověděl někdy v březnu 1622 směle. Vyložil obsah své rozmluvy s Jesseniem, poukázal na rozpory ve svědeckých výpovědích a mezi řádky naznačil, že každý soudí bližní podle sebe. Liechtenstein, který také dovedl lovit v kalných vodách a nedělal si o svých věrně katolických podřízených žádné iluze, nechal celou věc usnout, a tak se už nedovíme, zda malá Julie něco z otcovy pozůstalosti dostala.¹⁴⁷⁾

Téhož roku 1622 zbavili se mistři i Václava Šprýmka, kterého poslali za konrektora městské školy do Teplíc. Nebyl tam asi dlouho; v říjnu téhož roku museli ze všech českých měst odejít duchovní a učitelé luterského vyznání.¹⁴⁸⁾ Počátkem května roku 1622 učinili mistři poslední žalostný pokus o záchranu akademie. Ve smyslu generálního pardonu, vyhlášeného, aby se poněkud uklidnilo obyvatelstvo a neutíkalo ze země, napsali mistři „příznání“. Doznali v něm svoji „vinu“, že v koleji Karla IV. nechali konat sjezdy a sněmy stavovské, že na vojnu proti císaři poskytovali peníze a vojáky, a že v tiskárně university vydávali Jessenius a Fradelius svá „carmina“ na poctu Fridricha Falckého. Prohlašovali však, že nic nepodnikli proti Ferdinandovi II., že jenom jemu přísahali věrnost, že neseděli ani mezi direktory, a že ve věci kaple Betlémské se podřídili defensorům. Liechtenstein stejně věděl, že sjezdy do Karolina nařídil svémocně Thurn, takže „příznání“ na něho neudělalo žádný dojem.¹⁴⁹⁾

Jessenius nevědomky říkal pravdu, když líčil v řeči o vyzdvižení university intriky jezuitů proti Karolinu. Nemohl vědět, že už od roku 1584 bylo zničení Karolina (universitas Carolina) cílem pánů „španělské“ strany. Už tehdy bylo rozhodnuto, že universita, která se drží učení Husova, musí být zrušena (eam penitus esse tollendam).¹⁵⁰⁾

V listopadu roku 1622 byl tento bod programu „španělské strany“ splněn, když universita byla odevzdána jesuitům. Jesseniova politická činnost v le-

¹⁴⁷⁾ Celé jednání mezi místodržícím, Fr. Ostrštokem a svědky, z jara 1622, něm., čes., lat., obsahuje fasc. SÚA S. M., C 215, J. 3. Srv. T. V. Bílek, op. cit., str. 217—218.

¹⁴⁸⁾ Acta coll. Carol., 1622 po sv. Matěji, AKU, A 14b 874—5. Srv. Z. Winter, Děje, str. 208.

¹⁴⁹⁾ Z. Winter, Děje..., str. 210—211.

¹⁵⁰⁾ Z. Winter, Děje..., str. 74; srv. J. Polišínský, Třicetiletá válka a český národ, str. 53 ad.

tech 1618—20 na osud university neměla nejmenší vliv. Byla aspoň pokusem o rozhodný boj a zaslouží uznání stejně, jako činnost těch mistrů, kteří obětovali boji proti Habsburkům daleko víc, než sobečtí páni defensoři a direktori. Proto také Jessenius, Fradelius, Troilus, Šultys, ba i Václav Klement Žebrácký pro odkaz husitských Čech udělali víc, než umírnění a opatrní Campanové a Žaboniové.

To neznamená glorifikaci Jessenia a jeho druhů ze Staroměstského náměstí. Jejich odboj proti Habsburkům byl, jak jsme i v případě Jesseniově viděli, tříděně omezený a musel ztroskotat, protože to byl odboj stavovský, vedený feudály, v němž měšťanstvo, natož měšťanská inteligence, hráli úlohu pramalou. Ale Jessenius správně charakterizoval historii university od Ferdinanda I. jako jediné období boje proti nástupu dvorské a katolické strany. Feudálně-katolický program habsburského režimu byl cizí naprostě většině země a jeho vítězství přineslo českému národu nesmírné utrpení, ba ohrožení jeho životní existence. Za zbytky odkazu husitských Čech, proti programu z Vídně a Říma stálo zato bojovat, a to Jessenius a jeho druzi dělali, i když to nedělali dobře.

Vraťme se konečně ke třem otázkám, které jsme si položili na začátku analyzy Jesseniovy životní činnosti.

Přes všechno přihlašování k rytířskému původu nebyl Jessenius nic jiného, než měšťanský synek ze slezské Vratislavi, nadaný a ctižádostivý. Nezapomeňme, že i jeho poslední ochránce, místokancléř Bohuslav z Michalovic, byl znám nizozemským a anglickým dopisovatelům spolu s Frueweinem a některými dalšími úředníky stavovské vlády jakožto stoupenec spojenectví s Nizozemím, Švýcarsy a Benáťany. Nebylo jistě bez významu, že v té době stál Jessenius po jeho boku. To neznamená, že Jessenius byl stoupencem „švýcarských“ svobod, na nichž by se podílel obecný lid. Toho byl vzdálen, ale pro zmar jeho snah a proniknutí mezi „stavy vyšší“ není nic příznačnějšího než jeho ostrý konflikt s J. O. Šlikem, defensorem, dokonce rovněž stoupencem práva poddaných na odpor proti „tyranovi“, ale při tom především velkým feudálem. Jesseniova postava vybízí k tomu, abychom pozorněji sledovali úlohu měšťanských vzdělanců v letech 1618—20. Není jistě náhodou, že jsou to oni, kdo se hlásí v pohnutých časech k tradicím husitských Čech, a že jsou to oni, kteří na stranu povstání dostávají města, vyjednávají s cizími mocnostmi a tvoří tak kostru diplomatického a úřednického aparátu pražské vlády, tak jako drobná šlechta tvořila kostru její moci vojenské.

Jesseniovy názory na společnost jsou názory protestantských humanistů měšťanského původu. Jesseniovy názory na přírodu byly vytvořeny ve styku s renesanční „novou filosofií“ v Padově. Tamtéž se upevnila Jesseniova víra ve stavovskou feudální monarchii, nebo prostě oligarchickou republiku, jakou byly Benátky. Je ale náhodou, že až do času Harringtonovy „Oceany“ byly utopie 16. a 17. století městy na ostrově, jako jím byla republika svatého Mar-

ka? Jessenius by se byl jistě bránil proti nařčení, že hájí suverenitu lidu — ale v jeho tézi o oprávněnosti odporu proti tyranovi byla i tato myšlenka obsažena. Protože Jessenius o tomto právu poddaných, jak je znal asi z děl hugenotských monarchomachů, nepochyboval, bylo pro něho samozřejmé, že čeští a uherští stavové mají právo sesadit Ferdinanda II.

Jessenius, jenž vyšel z humanisticky vzdělaného měšťanstva ve Vratislavi, prošel Wittenberkem a Lipskem, jenž v Padově načerpal podněty pro svoji lékařskou praxi i pro své úvahy o přírodě a společnosti, dostal se přes luteránský Wittenberk do rudolfínské Prahy, kde byl přijat jako rovný Tychonem Brahem i Keplerem, Typotiem, Sadelerem i Bacháčkem. Jeho cílem byl rudolfínský dvůr, ale jeho novým domovem se stala universita. Není zřetelnějšího důkazu o tom, že mezi rudolfínským dvorem a pražskou akademií neexistovala přehrada, o níž mluvili obdivovatelé baroka, než historie činnosti Braheho, Keplera, Jessenia i Sadelera. Jesseniova činnost historická ležela ovšem mimo hlavní proud vývoje českého dějepiscetví. Ale bylo v ní mnoho blízkého činnosti zejména příslušníků mladší vzdělanecké generace, Pavla Ješina, V. Klementa Žebráckého, Skály a Stránského. Proto se Jessenius, postupně se sblížující s českým prostředím, stal platným činitelem v protihabsburském odboji let 1618—20. Porážka tohoto odboje byla neodvratná, a neodvratný byl i tragický konec Jesseniův. Ale přes všechny osobní slabosti Jessenius si počínal dobře. V jeho osobnosti najdeme stejný rozpor mezi starým a novým, jaký charakterisuje onen rudolfínský okruh vzdělanců a umělců, který přežil, skoro poslední jeho člen. Jeho osud je konečně i kusem, a to nikoliv nevýznamným, historie pražského vysokého učení.

К ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯНА ЕССЕНСКОГО - ЕССЕНИУСА

Иосиф Полищенки

Резюме

Статью, посвященную судьбе и политической деятельности известного анатома и ректора пражского университета, автор открывает обзором литературы с распределением от периода казни Ессениуса вплоть до настоящего времени и с формулиции собственной задачи исследования, в котором освещаются три важных вопроса: 1) установление классовой и общественной принадлежности Ессениуса, 2) выяснение взглядов Ессениуса на общество и их происхождение и 3) оценка его значения в деле противогабсбургского сопротивления.

В ответ на первый вопрос автор отвергает трактуемое до сих пор в литературе аристократическое происхождение Ессениуса. Члены его семьи, которые только во второй половине 16-го века получили герб, направлялись в города и поступали в ремесла или на королевскую службу. Отец Ессениуса Бальтазар был мещанином в г. Вроцлав, где жили его родственники в качестве членов мещанских цехов и принадлежали, подобно многим их землякам из Венгерских земель, к кругам вроцлавских гуманистов. Свое мещанское про-

исхождение Эссенский отметил также и при записи в метрику виттенбергского университета в 1583 г., куда он поступил из городской вроцлавской школы, следуя так примеру многих воспитанников этой школы, каковыми являлись врач и поэт-гуманист В. Шольд и личный врач императора Ян Грато. Несколько запоздалое сознание принадлежности к аристократическому сословию начинает проявляться у Эссениуса лишь в период исследовательского пребывания при университете в Падуе; доказательством этого является первое печатное произведение Эссениуса — аллегория на отъезд чешского дворянина Зденека Попела из Лобковице. Это однако было уже в то время, когда Эссениус писал и, спустя краткое время, также и успешно защитил медицинскую работу и философские тезисы, в которых он нападал на макиавеллизм как защиту деспотизма, отдавая конечно при этом в своих воззрениях должную дань среде венецианской олигархической республики.

Дальнейшая литературная деятельность Эссениуса, которую автор дополняет установлением литературных образцов его произведений, относится к его пребыванию в Вроцлаве и в Виттенберге, где он получил — благодаря благожелательному отношению двора саксонского курфюрста — кафедру при университете. В гуманистические круги рудольфинского двора в Праге ввел Эссениуса голландский публицист Якобс Туроест и датский астроном Тухо Брахе, с которым Эссениуса связывали родственные философские интересы. Пребывание Эссениуса в Праге в 1600 г. связано с первым открыто произведенным здесь вскрытием, при осуществлении которого была оказана помощь университетом (описание вскрытия вместе с поэтическим описанием Чехии было издано Эссениусом годом позднее в Виттенберге); это принесло Эссениусу многочисленные знакомства в придворных кругах, в университете и в рядах пражских патрициев. В качестве пользующегося уважением гостя университета, он производил здесь в последующие годы дальнейшие вскрытия, в Праге издавались также его медицинские произведения, однако основной целью стремлений Эссениуса являлась карьера при дворе императора Рудольфа, которому виттенбергский профессор регулярно посвящал свои произведения, начиная уже с первого, напечатанного в Падуе.

Только кризис политики правящего феодального класса в венгерских, австрийских и чешских землях изменил направление устремлений Эссениуса; его публицистическая политическая деятельность, которой он посвящал все больше внимания, уже поддерживает не цели императорской политики, а интересы сословной оппозиции; Эссениус возвращается таким образом к проблематике своих студенческих лет, к вопросу законного сопротивления государю — тирану. Он входит в сношения с венгерскими сословиями и — находясь при дворе короля Матиаша — продолжает сохранять контакт с членами чешского сословного общества.

В Прагу в 1616 г. он переселяется как раз вовремя, чтобы принять звание ректора каролинской академии, питавшей надежду, что разветвленные знакомства давнего друга пражской высшей школы будут способствовать поправлению плохого состояния ее дел. Эссениус перешел в пражский университет с сознанием значительной роли, которую предначинан сыграть университет при столкновении за власть между государем и сословиями. Сословия использовали Эссениуса в дипломатических заданиях, в особенности для представительства в Венгрии, однако даже влиятельному ректору и ныне уже профессору пражской Академии не удалось оправдать надежды университетских магистров, хотя в воинственной речи против иезуитов Эссениус перед чешскими сословиями и назвал университет главным противником придворной и католической партии.

Образ Эссениуса напоминает нам, что следует тщательнее изучать роль просвещенных гуманистов, которые приносили на сторону сословного восстания помощь городов и являлись благодаря своим сношениям с иностранными государствами главными дипломатическими советчиками сословного управления. Жизненный путь Эссениуса, его взгляды на общество, заключающиеся в вере в сословную феодальную монархию, нахо-

дились под влиянием падуанской философии ренессанса; эти взгляды показывают одновременно, что между рудольфовским двором и пражской академией преграды в воззрениях не существовало, хотя ее наличие и подчеркивалось поклонниками барокко.

SOME REMARKS ON THE POLITICAL ACTIVITIES OF JAN JESSENSKÝ-JESSENIUS

Josef Polišenský

The author begins his paper on the life and political activities of the great anatomist and Rector of the Prague university by a survey of literature covering the period from the time of Jessenius' execution up to the present and by setting out his special aims, that of dealing with three important questions: 1. the ascertaining of Jessenius' political and class adherence, 2. an explanation of Jessenius' views on society and the determination of their origin, 3. an evaluation of his importance in the anti-Hapsburg struggle.

In answer to the first question the author refuses to accept the opinion expressed so far in literature that Jessenius was of noble origin. His family was granted a coat-of-arms as late as the second half of the 16th century and the members of his family went to the towns to become craftsmen or to take up positions in the royal offices. Jessenius' father was a burgher of Vratislav, where his brothers lived as members of the town guilds. They belonged — as did many Czechs from Hungary — to the humanists of Vratislav. Jessenius also stated his origin to be that of a commoner when he enrolled at the university of Wittenberg in 1583. He had come there from the town school of Vratislav and was following in the footsteps of many pupils of that school such as the doctor and humanist poet Vavřines Scholz and the Emperor's personal physician Jan Crato. A somewhat belated admission of belonging to the nobility is made by Jessenius during the time of his studies at the university of Padua. Proof of this is Jessenius' first printed work, an elegy on the departure of the Czech nobleman Zdeněk Popel of Lobkovic. This, however, was already at a time when Jessenius was writing his doctor's thesis and his thesis of philosophy in which he attacked machiavellism as the defence of despotism. He was naturally strongly influenced by the opinions prevalent in the oligarchic republic of Venice.

Jessenius' further literary activity, which the author supplements by citing their literary models, falls into the period of his stay in Vratislav and in Wittenberg, where he gained the goodwill of the elector's court. The Dutch writer Jacobs Typoest and the Danish astronomer Tycho Brahe, who both had the same philosophic interests as Jessenius, introduced him to the humanist circles of Rudolph's court in Prague. Jessenius' stay in Prague in 1600 is connected with the first dissection held publicly in Prague under the auspices of the University. A description of the dissection together with a poetical description of Bohemia was published by Jessenius a year later at Wittenberg and brought him many contacts in court circles, at the University and among the ranks of the Prague patricians. As the honoured guest of the University he held further dissections in the following years. His medical treatises were also published in Prague. However, the main aim of Jessenius' efforts was a career at the Emperor's court and it was to Rudolph that the professor of Wittenberg regularly dedicated his writings, beginning with his first publication at Padua.

It was only the political crisis affecting the feudal governing classes in the Hungarian, Austrian and Czech lands that changed the trend of Jessenius' efforts. In his occasional political writings, to which he now gave more and more time, he no longer supported the Emperor's policy, but the cause of the opposition of the Estates. And thus Jessenius returned to the problems of his study years — the question of legitimate resistance against the ruler — the tyrant. He got in touch with the Estates of Hungary, but although he stayed at the court of Matthew he did not lose touch with members of the Czech Estates.

He moved to Prague in 1616 in time to accept the position of Rector of the Caroline Academy, to which it was hoped that the wide circle of acquaintances of this old friend of the Prague seat of learning would contribute in improving its miserable state. Jessenius went to the University of Prague aware of the important role the University was to play in the clash of power between the Estates and the ruler. The Estates made use of him in a diplomatic capacity and entrusted him especially with missions to Hungary, but not even the influential Rector and Professor of the Prague Academy succeeded in fulfilling the hopes of the Masters of the University, even when he openly attacked the Jesuits in a speech before the Czech Estates where he referred to the University as the main opponent of the Court and Catholic party.

Jessenius' personality calls for a more careful study of the part played by the humanists who supported the towns on the side of the rising Estates and represented the main diplomatic advisors of the government of the Estates. The life of Jessenius and his opinions on society based on his belief in a feudal monarchy of the Estates were influenced by the Renaissance philosophy of Padua and prove at the same time that no barrier of thought existed between Rudolph's Court and the Prague Academy, as has been asserted by admirers of the Baroque.

POČÁTKY KOMERCIALISTIKY NA PRAŽSKÉ
PRÁVNICKÉ FAKULTĚ

НАЧАЛО КОММЕРЦИАЛИСТИКИ В ПРАЖСКОМ
ЮРИДИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ

DIE ANFÄNGE DER HANDELSRECHTSWISSENSCHAFT
AN DER PRAGER JURIDISCHEN FAKULTÄT

VALENTIN URFUS

Hospodářské, sociální a politické přesuny charakterisující nástup kapitalismu přetvářely život společnosti v jeho celku. Jednou z dílčích stránek tohoto převratného procesu byly i změny odehrávající se na poli vývoje vědy. Nová odvětví, opouštění zastaralých metod a jiné předměty vědeckého zkoumání vyznačovaly za prudce se rozvíjejícími vědami přírodními i vědy společenské v období přechodu ke kapitalismu. Nedotčena ovšem nezůstala ani tak důležitá součást ideologické nadstavby, jakou tvořily vědy o státu a právu a nejinak tomu bylo i s jejich pedagogickým využitím na právnických fakultách.

Mimořádně velká úloha, jakou v období původní akumulace sehrál obchodní kapitál, posunula zcela přirozeně do popředí zájmu pravidla dotýkající se obchodního života a jeho tematiky. Otázky sem spadající počaly být v evropském měřítku vědecky a literárně zpracovány již od 16. stol.¹⁾ Odborně naučný a vědecký zájem o komerční tematiku prohloubily pak ještě více počátky ekonomické vědy a merkantilismus se svým zdůrazněním významu obchodu pro pozdně feudální stát. Komerční problematika začala být proto také, zvláště v těch zemích, které neměly rozvinuté sítě obchodních vztahů a v nichž se feudální absolutismus zmítal v chronických křečích finančního nedostatku, zpracovávána spolu s fiskalistickými a kamerálními naukami o tom, jak rozšiřovat zdroje státních příjmů a dosahovat aktivity státních financí. To byl rys typický rovněž pro vývoj rakouský a v jeho rámci i český.

Pravidla, jimiž se řídil obchodní styk, měla různou povahu: na rozdíl od ryze technických zásad nabývala mezi nimi s postupujícím růstem zbožní

¹⁾ Obecně k hlavním rysům vývoje: L. Goldschmidt: *Universalgeschichte des Handelsrechts*, I., Stuttgart 1891; podrobně o literárním zpracování a jednotlivých názorech: W. Endemann: *Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre*, I., Berlin 1874 (např. str. 53 a n.).

výroby a posléze přímo i kapitalistických vztahů, vždy větší váhy ta, jímž příslušela povaha právních norem.²⁾ Ve shodě s tím měli již obchodníci středověkých měst vedle svých stavovských cechovních a gildovních organizací i svoje zvláštní stavovské právo, jež tvořilo zpravidla zvláštní relativně samostatnou součást feudálního městského práva. Spolu s tím však, jak kapitalismus vítězil nad feudalismem, přetvářelo se i staré stavovské a cechovně výlučné kupecké právo v obchodní právo, pro něž se stalo typickým, že předmětem jeho úpravy nebyly jen vztahy mezi kupci a obchodníky navzájem, nýbrž komerční poměry vůbec.

Tomu odpovídal i vývoj v oblasti právních věd, kde se rovněž přecházelo od odvětví, která zkoumala toliko nástroje techniky a elasticity obchodního styku, jakou byla typicky nauka o právu směnečném, k vědě o právu obchodním ve smyslu historické kategorie příznačné již pro kapitalismus a jeho vývoj.

*

Podobně jako jinde i na pražské právnické fakultě východiskem komercialistických nauk se stala pozornost věnovaná technickým prostředkům obchodního a platebního styku, zvláště směnce a směnečnému právu. Literární práce na tomto úseku měla zde i poměrně starou tradici, sahající až do prvních desetiletí 18. stol.³⁾ čemuž odpovídal i raný pedagogický zájem o tuto materii.⁴⁾

Za vlastního, i když nepřímého, předchůdce systematické vědecké práce o obchodním právu lze však — pomineme-li ojedinělé epizody občasného zájmu o dílčí otázky u některých představitelů pozdně feudální civilistiky⁵⁾ — považovat teprve tereziánskou a josefínskou „*Handlungswissenschaft*“, přednášenou v rámci tak řečených politických věd. Jejich katedra byl v r. 1784 přenesena z filosofické (kde existovala od r. 1768) na právnickou fakultu.⁶⁾

„*Handlungswissenschaft*“ byl pojem odvozený z myšlenkového okruhu rakouského josefinismu a jeho zájmů o kamerální a jejich prostřednictvím i ekonomické otázky.⁷⁾ Za bezprostředního jeho tvůrce, alespoň v té podobě, jaká byla rozhodující pro ideový svět pražské právnické fakulty, je možno označit proslulého představitele vídeňského osvícenství Josefa v. Sonnenfelse, jehož spis „*Grundsätze der Polizey-, Handlungs- und Finanzwissenschaft*“ se stal také i oficiální a závaznou přelohou, podle níž se přednášelo o politických vědách na pražské právnické fakultě. V jeho mezích se pohybovala i přednáš-

²⁾ K následujícímu v podrobnostech srv. „Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního“, Praha 1959, str. 18 a n. od autora této studie.

³⁾ Tamtéž, str. 265 a n.

⁴⁾ G. N. Schnabel: *Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandischen Hochschule zu Prag*, Praha 1827, II., str. 17.

⁵⁾ Zdomácnění, str. 280.

⁶⁾ Schnabel, I. c., II., str. 23.

⁷⁾ A. Bráf: *Politické vědy v Čechách na sklonku věku osmnáctého a v prvé polovici devatenáctého*, Almanach České akademie, roč. XVII., Praha 1907, str. 191 a n.

ková činnost prvního profesora politických věd na pražské právnické fakultě Ignáce Bučka z Heraltic.⁸⁾

Již systematické připojení této „*Handlungswissenschaft*“ na josefínské policejní vědy, jak je čteme i v nadpisu citovaného Sonnenfelseva díla, naznačuje samo o sobě nejlépe obsah sonnenfelsové „obchodní“ nauky. Není třeba zajisté ani blíže dovozovat, že zde nešlo o vědecké zkoumání zřetelů, jimiž se řídil soudobý obchodní styk a živnostenský výkon obchodnického povolání. Základ vědeckého přístupu tvořilo naopak jednostranně zaměřené hledisko etastické s praktickými zřeteli administrativními a fiskálními. V popředí zájmu se proto ocital v podstatě jako jeho výlučný předmět soubor zásad státní obchodní politiky. Pokud v jednotlivostech konkrétní pohled odbočoval od hlavní linie, šlo přece jen o odchylky podřízené základnímu hledisku.

Politické vědy, jež na přelomu 18. a 19. stol. stály u nás zcela ve stínu pozdního rakouského merkantilismu, traktovaného stále v jeho sonnenfelsové formulaci, přispívaly ke vzniku samostatné vědy o obchodním právu ještě v jednom směru, ve směru zájmu o živnostenskou legislativu. Šlo však o příspěvní jaksí dodatečné, opožďující se zvláště svými literárními výsledky.

Pozoruhodná osobnost Bučkova nástupce, Václav Gustav Kopetz, vytvořil, opíraje se v podstatě o tyto základy, v dvousvazkovém kompendiu „*Allgemeine oesterreichische Gewerbegesetzkunde*“ (1829—1830) dílo na svou dobu vynikající, jehož hodnota je zřejmá dodnes. Objektivně vyrostla tato práce ze situace vyznačující legislativní produkci rakouského státu na počátku 19. stol., pokud se dotýkala obchodu, průmyslu a živností. Nesmírné množství norem nejrůznějšího druhu vzájemně se doplňujících a rušících vynucovalo jejich kodifikační utřídění a nebo alespoň literární uspořádání. Na základě vnějšího popudu dvorské komerční komise v r. 1816⁹⁾, započal pak Kopetz dílo značných literárních i naučně systematických kvalit, které je současně i jakýmsi posledním slovem rakouského merkantilismu v této oblasti. Ideově vycházejí z kamerálních a hospodářsko-politických představ, podnikl Kopetz namáhavou práci, spojuje v jeden celek roztržité předpisy rakouského živnostenského a „hospodářského“ práva, jež myšlenkově kotvilo v merkantilistické představě státní reglementace veškeré výroby a podnikání. Kopetz, jenž zhrnul takto rakouské zákonodárství inspirované z těchto zdrojů ve velkolepý systém, byl však již pravým mužem přechodné epochy. Sám zdaleka nebyl bezvýhradně oddaným sonnenfelsiánem a svým dalším dílem i činností překročil dokonce meze tradiční rakouské nauky ve prospěch idejí liberalistických.¹⁰⁾ I tím — nejen svým systematickým dílem o živnostenském právu — pomáhal vlastně nepřímě k ži-

⁸⁾ Tamtéž a J. Gruber: J. I. Butschek, první učitel národního hospodářství na pražské universitě, *Obzor národohospodářský*, roč. XXIX. (1924).

⁹⁾ C. v. Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Vídeň 1856 až 91, sv. 12., str. 433.

¹⁰⁾ Bráf: I. c., str. 203.

votu novému odvětví právní vědy, jež počalo u nás růsti od prvních let 19. stol.: vědě o obchodním právu.

Pěstování politických věd na přelomu 18. a 19. stol. obracelo tak soustavnou pozornost ke komplexu živnostenského práva a k předpisům upravujícím mimo jiné i výkon obchodnické živnosti a kupeckého povolání v souhlase s hlavními výsledky toho, jak františkovský absolutismus uchovával hospodářsko-politické dědictví tereziánské a josefinské, jež principiálně nezrušilo soustavu cechů, nýbrž nad ní a vedle ní budovalo oblast státní reglementace.

*

Jako samostatný předmět počalo být obchodní právo na pražské právnické fakultě vyučováno v souvislosti se studijní reformou v l. 1809—10. Nový předmět byl přiřazen k dosavadní stolici soudní praxe, kde kromě soudního řízení bylo přednášeno i o právu lenním, právu směnečném a úředním slohu.¹¹⁾

Zavedení nového předmětu bylo především výrazem stále více a více pronikajícího poznání, že pozornost věnovaná dosud státním předpisům živnostenským i zásadám vnitřní a vnější obchodní politiky státu, nevystihuje zdaleka skutečné formy, v nichž se uskutečňují obchodní vztahy.

Z hlediska širšího rámce je třeba upozorniti i na přímou spojitost mezi zavedením nového předmětu a hospodářským, politickým i legislativním vývojem rakouským. Podobně jako v boji františkovského Rakouska s Napoleonem nechybělo v r. 1809 liknavosti, docházelo i ve státním aparátě a na nejvyšších vládních místech již před wagramskou porážkou k řadě akcí orientujících se na francouzské vzory. Byl to důsledek působení francouzské hospodářské expanse a kontinentálního systému. Jednou z těchto akcí bylo i zahájení kodifikačních prací na rakouském obchodním zákoníku, započatých právě v r. 1809¹²⁾ ve zřejmé souvislosti s vydáním francouzského Code de commerce (1807), první moderní kapitalistické obchodněprávní kodifikace. Politické poměry napoleonské Evropy umožnily tak prosazování nových hledisek na oblast právní úpravy obchodního styku, navazující ovšem současně na podmínky vytvořené předchozím vývojem domácím, v němž dominoval zvláště hluboký stupeň manufakturní industrialisace, výrazně se uplatnivší na počátku 19. stol. i v Čechách.

Na půdě ideových souvislostí nelze rovněž pominout vztah, jenž se tu nabízí a který se zdá nasvědčovat tomu, že cílevědomé budování obchodního práva jako samostatného úseku legislativy i právní vědy souvisí úzce s rozkladem tradiční rakouské sonnenfelsovske ekonomické teorie. Ta počíná být opravdu od začátku 19. stol. napadána jednak kritikou z kateder, jednak se očividně vyžívá

¹¹⁾ Schnabel: I. c., III., str. 40.

¹²⁾ C. J. Pratovevera: Materialien für Gesetzkunde und Rechtspflege in den oesterreichischen Erbstaaten, Vídeň 1814, I., str. 140. Osnova, o níž porady probíhaly v l. 1812—16, je ve vídeňském Oesterreichisches Staatsarchiv (Allgemeines Verwaltungsarchiv); jejím tvůrcem byl rada dolnorakouského směnečného a merkantilního soudu J. M. v. Zimmerl.

sama. Rozklad sonnenfelsovske teorie nebyl však vždy doprovázen současným vnikáním idejí důsledného hospodářského liberalismu, neboť kritika zde byla namířena spíše proti prostředkům než cílům, jimiž zůstával ve shodě s absolutistickým režimem stát a jeho potřeby.¹³⁾ Přece však jen hlavní ostří byla otupena natolik, že reglementační zásady nemohly již bránit rozvinutí obchodního práva jako soustavy předpisů upravujících obchodní vztahy a obchodní styk a opírající se konec konců o principy hospodářského liberalismu. Proto také na počátku 19. stol. byly v názorovém světě tvůrců rakouské legislativy v podstatě překonány postuláty směřující k vytvoření — budiž tak dovoleno říci — merkantilního práva. To ve své podstatě, jak je zamýšlely přímo i nepřímou různými návrhy v průběhu 18. stol., mělo být ještě stavovsky výlučné s prvky cechovní uzavřenosti.¹⁴⁾

Zavedení nového vyučovacího předmětu nepřineslo ovšem zdaleka ještě na pražské právnické fakultě i rozvoj nového vědního oboru. Na pražské fakultě bylo to působeno především okolnostmi personálního rázu. O obchodním právu zde zprvu od r. 1810 přednášel profesor soudní praxe Josef Alois Haerdtl, v té době mající za sebou již poměrně dlouhou akademickou dráhu včetně několikanásobného zastávání funkce děkana fakulty.¹⁵⁾ Ani on však, ani jeho nástupce na procesně-feudisticko-komerční stolici Václav Ignác v. Eisner, rytíř Eisenstein,¹⁶⁾ nenáleželi k výraznějším osobnostem tehdejší jurisprudence, kterých ostatně v právní vědě první poloviny 19. stol. jednostranně se orientující k ploše komentujícímu pozitivismu nebyl opravdu nadbytek. Positivisující ráz, jenž převládal ve vědeckém světě pražském, zabránil Haerdtlovi i Eisensteinovi, aby své činnosti jak na poli obchodního práva, tak v ostatních předmětech dali literární podobu.¹⁷⁾ Vskutku také postrádáme z jejich péra dílo, které by blíž pomohlo charakterisovat jejich názorový a pedagogický profil.

V období Haerdtlova i Eisensteinova působení přednášelo se v Praze obchodní právo, jak to dosvědčují studijní předpisy i seznamy přednášek, na podkladě spisku Ignáce v. Sonnleithnera, „*Leitfaden über das oesterreichische Handels- und Wechselrecht*“ (1801), jenž byl k tomu cíli doporučen úředně jako oficiální učebnice.¹⁸⁾ Její autor, který může platit za skutečného zakladatele rakouské

¹³⁾ Bráf: I. c., str. 205.

¹⁴⁾ Srv. Zdomácnění směnečného práva..., na různých místech, např. str. 136 a n., str. 146 a n., str. 256 a n.

¹⁵⁾ Byl děkanem podle Schnablových údajů v l. 1797—1801; k Haerdtlovi i J. Klabouch: Osvícenské právní nauky, Praha 1958, str. 325.

¹⁶⁾ Eisenstein působil v l. 1820—1825 (Klabouch, I. c., str. 342).

¹⁷⁾ K celkové situaci na fakultě srv. Klabouch, I. c., str. 325 a n.

¹⁸⁾ Schnabel, I. c., III., str. 32 a 161; Sonnleithnerův spis vyšel celkem ve čtyřech vydáních (druhé: Vídeň 1808; třetí opravené: Vídeň, Terst 1815; čtvrté přepracované: tamtéž 1827; podle třetího byl pořízen italský překlad, který vyšel v Miláně 1816); z ostatní jeho literární činnosti zaslouží zmínky: Gedanken über Banknoten und öffentliche Fonds-Obligationen, Vídeň 1810, Lehrbuch des Handels- u. Wechselrechtes mit den nöthigsten Kenntnissen aus der Handlungswissenschaft, Vídeň 1814, Lehrbuch des oesterr. Handels- u. Wechselrechtes

komercialistiky, byl postavou zajímavou a přitažlivou v několikerém směru. I když šlo o osobnost nesrovnatelně menšího formátu, přece jen nebyl v mnohém nepodoben samotnému Sonnenfelsovi. Pocházejí z široce rozvětvené a zvláště svými hudebními zálibami proslulé rodiny vídeňských intelektuálů,¹⁹⁾ vyznačoval se podobnou mnohostranností zájmů jako tvůrce rakouských politických věd. Byl prvním, kdo ve Vídni počal přednášet o obchodním právu; svým dílkem stanul také doslova u kolébky vědy o obchodním právu v Rakousku a jeho spisek, nevelkého ostatně rozsahu, nesl také řadu stop takového gründerství.

Sonnleithner spojoval ještě dosti primitivně ve svých výkladech materií poměrně různorodého obsahu. Vedle opravdu typických obchodněprávních institucí (např. komisionářských poměrů, obchodních společností apod.) byly sem zařazeny partie o podmínkách pro získání obchodní živnostenské koncese, o kategoriích obchodníků z hlediska živnostensko-administrativních předpisů, o pravidlech, jimiž se řídilo odbývání výročních trhů.²⁰⁾ Kromě toho vmísil Sonnleithner do svého podání i výklady o směnečném právu spolu s právem bursovním a o některých otázkách náležejících pozdějšímu právu námořnímu.²¹⁾ Jak patrně na první pohled, nebyla systematická úroveň práce valná; nad myšlénkou sevřeného systému převládala snůška různých fakt.

Bližší pohled však předsvědčí o tom, že Sonnleithnerova práce zaslouží přece jen vyššího ocenění. Vcelku proniká totiž jeho dílkem cílevědomá snaha podat v úplnosti obraz všeho, co v oblasti právních předpisů má význam pro obchod a obchodní podnikání. Za touto snahou po úplnosti skrývá se nepochybně i Sonnleithnerovo stanovisko v zásadních otázkách pojmu a koncepce obchodního práva. Třebas Sonnleithner byl v celkové linii své práce zaměřen spíše pozitivisticky a instruktivně, přece jen od pojmové spekulace tím nebyl zcela odveden: obchodním právem nutno prý, jak vykládá, rozumět veškeren souhrn práv a povinností vyplývajících z uzavírání obchodů.²²⁾ Pojem obchodního práva je zde tedy vymezován objektivně a věcně; ne jako právo určité vrstvy či určitého cechu nebo gildy, nýbrž jako právo jistých, tj. komerčních a z provozování obchodu vyplývajících vztahů. To ovšem je na svou dobu stanovisko moderní, které rýsuje také nové a novým výrobním a společenským vztahům odpovídající pojetí právní úpravy obchodního styku. I když lze tedy snad

verbunden mit den gesetzlichen Vorschriften über die gewöhnlichen Rechtsverhältnisse der Handelsleute, Vídeň 1820 a 1832.

¹⁹⁾ Wurzbach, l. c., sv. 36, str. 5 a n.; z drobných zajímavostí je možno uvést, že Sonnleithner byl strýcem básníka Franze Grillparzera.

²⁰⁾ Kap. X. pojednává „Von dem Commissions- und Speditions-Handel“, kap. XIII. „Von Handlungsgesellschaften“, kap. I. „Von den Personen, welche Handel zu treiben be rechtiget sind“ a kap. II. „Von dem Handlungsgeschäften, welche jeder Klasse der Handelsleute zustehen“, kap. XVI. „Von den Marktfreyheiten und Fieranten“.

²¹⁾ Srv. kap. VIII. „Von der kaiserlichen Wiener Börse“, kap. XI. „Von Seegefahr-Versicherung und Bodmery Geldern“ a kap. XII. „Von Schiffe-Rehdereyen“.

²²⁾ Sonnleithner, l. c., str. 6, § 3: „Der Inbegriff aller Rechte und Verbindlichkeiten, welche aus Handlungsgeschäften entstehen, heisst das Handelsrecht...“

v Sonnleithnerově díle nalézt jistě řadu záporů, přece jen žádný z nich nemůže ohrozit vskutku průkopnický jeho význam.

Sonnleithnerův spisek byl nepochybně významným činem. Nejrozšířenějším systémem rakouského obchodního práva v období, kdy jeho vědecké zpracování teprve vznikalo, nestal se však on, nýbrž dílo, jehož autorem byl třetí profesor tohoto předmětu na pražské právnické fakultě, František Fischer. Nejen rozšířenost jeho literární práce, nýbrž i řada dalších okolností svědčí, že Fischer byl osobností hodnou vskutku zájmu, jednou z mála, jež se výrazně uplatnily ve vývoji právní vědy v předbřeznovém Rakousku i Čechách.

Ve světle biografických dat jeví se běh jeho životních osudů v našich zemích poměrně prostě. Svou universitní kariéru započal v r. 1819 v Olomouci jako profesor lenního, obchodního a směnečného práva, soudního řízení sporného i nesporného a úředního slohu na tamním lyceu (universitě), a to, jak se zdá, bezprostředně po absolvování.²³⁾ Mladičkový profesor však rychle vospíval v juristu opravdu vědeckého formátu. V Olomouci během svých studií byl nepochybně ovlivněn Vincencem Augustem Wagnerem, který zde přednášel a po němž Fischer také zcela jistě jako jeho žák převzal katedru.²⁴⁾ I Wagner náležel k oněm několika představitelům rakouské jurisprudence první poloviny 19. stol., kteří převyšovali jinak příslovečnou prostřednost. Byl vynikajícím organisátorem vědeckého života, jemuž dal i výborný odborný žurnál.²⁵⁾ Jeho zájem náležel však především obchodnímu právu, jehož uznávaným a renomovaným pěstitelem se také záhy stal. Vedle Sonnleithnera platí za hlavního representanta tohoto vznikajícího oboru v Rakousku.

Wagnerovu vlivu lze také přičítat, že Fischer, ač vlastním zájmem a profesí procesualista, obrátil se s tak velkým porozuměním k předmětu, jenž tvořil vlastně teprve druhořadou náplň činnosti jeho katedry.

Když se v Praze po Eisensteinovi uprázdnila zdejší katedra, požádal o ni s úspěchem a byl sem také v prosinci 1825 jmenován.²⁶⁾ Na pražské právnické fakultě ztrávil pak Fischer necelých deset let, aby odtud odešel posléze po smrti Wagnerově do Vídně na tamní universitu.²⁷⁾ V Praze vydal také Fischer

²³⁾ Fischer se narodil bezpochyby v r. 1793 (v r. 1822 o sobě hovoří jako o čtyřicetiletém); do Olomouce byl jmenován v listopadu 1819 — Státní ústřed. archiv, ČG Publ. 1826—35, 99 2, dále srv. (dle sdělení Státního archivu — pobočka v Olomouci) i „Personalstand des k. k. Lyceum zu Olmütz und Ordnung der Vorlesungen im Schuljahre 1821“.

²⁴⁾ K Wagnerovi srv. Wurzbach, l. c., sv. 52, str. 127; W. přednášel v Olomouci od r. 1811, v r. 1817 byl rektorem olomouckého lycea (university) a v r. 1819 odchází odtud do Vídně. Od r. 1828 působil pak v dv. komisi pro justiční zákonodárství jako expert pro kodifikaci obchodního práva.

²⁵⁾ Byla to „Zeitschrift für oesterreichische Rechtsgelehrsamkeit und politische Gesetzkunde“, založená Wagnerem v r. 1825.

²⁶⁾ SÚA ČG Publ. 1826—35, 99 2.

²⁷⁾ Tamtéž. Do Vídně byl jmenován v září 1834. Přednášet počal však poněkud později, neboť v Praze byl zdržen nějaký čas nemocí. Ve Vídni vydal také většinu svých ostatních děl, věnovaných civilnímu řízení soudnímu (v r. 1825 „Handbuch der dilatorischen Einwendungen im Civilprozesse“ a v r. 1832 „Die Lehre von der Streitsverkündung überhaupt, und von dem Auftrufe eines Dritten zur gerichtlichen Vertretung insbesondere“). Kromě své učebnice obchodního práva — srv. níže — vydal v Praze v r. 1829 „Die Lehre von der Nichtig-

r. 1828 svůj spis „*Lehrbuch des oesterreichischen Handelsrechts mit Ausschluss des Wechsel — und Seerechts*“, jenž záhy byl potvrzen i jako oficiální učebnice, podle níž je možno přednášet a jenž se pak téměř na celé půlstoletí stal prakticky jediným svého druhu.

Fischerova učebnice je na prvý pohled ještě pestřejším konglomerátem rozličné materie než dílko Sonnleithnerovo.²⁸⁾ I u Fischera však, stejně jako u jeho předchůdce, proniká za touto nesourodostí snaha podat nejúplnější vyličení všeho, co se v oblasti právních předpisů nějak týká obchodu a jeho provozování. Totéž tápání, které je projevem ještě nedosti pevného vymezení nového oboru a jaké vyznačuje i Sonneleithnera, zasahuje pochopitelně i dílo Fischerovo. Přesto však zároveň vykazuje i řadu dokladů o podstatně jasnějším přístupu k věci. Fischer provádí především již přísnou diferenciaci mezi obchodním, směnečným a námořním právem, specifikuje a odlišuje tyto příbuzné obory od sebe.

Ve shodě s převážujícím rámcem soudobé právní vědy spočívá i těžiště Fischerovy práce v komentujícím a pozitivním výkladu. Na rozdíl od řady svých současníků nezploštuje však probíranou látku; jeho výklad vyniká naopak instruktivní přehledností a jasností. Tyto vlastnosti přispěly zřejmě nejvíce k popularitě jeho díla a zajistily mu oblibu na tak dlouhou dobu.

Rovněž i v zásadních pojmových otázkách jeví se Fischer daleko poučenějším a hlouběji uvažujícím teoretikem než jeho předchůdce Sonnleithner a zvláště i Wagner, který v té době zastával, pokud jde o koncepci obchodního práva, dokonce dosti konservativní stanovisko.²⁹⁾ Myšlenka, že nový obor je třeba vymezovat věcně a nikoliv jako právo určité skupiny lidí či stavu, je Fischerem rozvinuta a propracována v plné šíři. Fischer dospívá již k rozlišení obchodního práva v širším a užším slova smyslu (soukromé obchodní právo), i když ještě s řadou nedůsledností.³⁰⁾ V jasném navázání na Sonnleithnera považuje i on obchodní právo za soubor norem, jejichž předmětem je právní úprava obchodních vztahů („obchodů ve vlastním slova smyslu“, jak praví Fischer).³¹⁾

Do svých pojmových úvah zahrnul Fischer posléze i okolnost, která vyjadřovala ve zkratce snad nejlépe specifičnost obchodního práva oproti ostatním

keit der Civilundtheile, ihren Ursachen und gerichtlichen Folgen“. Vesměs tedy úzce vymezená a specialisovaná dílka.

²⁸⁾ Byl zde výklad o obchodní koncesi a administrativně-živnostenských pojmech, instancích živnostenské správy, o druhích obchodu hodných zvláštního zřetele (turecký velkoobchod, knihkupectví, antikvariáty, stánkový prodej a podomní obchodníci a kramáři), vše spojeno s partiemi o obchodních společnostech, obchodním personálu, sensálech a zasílatelech; k tomu pak byly připojeny kapitoly o bankách bursách, trzích, veletržích, poštách, obchodních smlouvách, obchodních knihách a zániku obchodní koncese.

²⁹⁾ Srv. níže.

³⁰⁾ Fischer: *Lehrbuch*, § 3 — do pojmu soukromého obchodního práva pojal i „jene verbindliche Normen, welche die Erwerbung, Uebertragung und Erlöschung der Handelsbefugnisse... zum Gegenstand haben...“

³¹⁾ Tamtéž, „eigentliche Handelsgeschäfte“.

oborům soudobé právní vědy: obchodní právo existovalo v Rakousku totiž po celou prvou polovinu 19. stol. jen jako odvětví právní vědy, aniž by mu v platném právu korespondoval nějak vymezený — např. kodifikačním shrnutím v podobě obchodního kodexu — úsek. Kodifikace obchodního práva se sice připravovala až do samého konce padesátých let, ovšem bezvýsledně. Obchodní právo bylo posléze unifikováno na základě pruské, a nikoliv rakouské předlohy ve všech státech německého Bundu. Že obchodní právo existovalo toliko jako odvětví právní vědy, mělo značný význam, větší v každém směru, než jaký by této na prvý pohled zdánlivě formální otázce příslušel. Věda a právní nauka byly samozřejmě daleko volnějším prostředím, kam také nepoměrně snáze mohly vnikat a kde také daleko lépe mohly zakořeňovat nové ideje a koncepce, než v strnulých právních normách a předpisech. Rovněž, z této strany náleží Fischerovu dílu značná dávka ocenění.

Průbojnost Fischerova stanoviska byla zřejmá i účastníkům; nikoli také všichni z představitelů rodící se komercialistiky je sdíleli. Soudobý recensent³²⁾ vytýkal například Fischerovi, že svým pojetím obchodního práva překračuje koncepci Wagnerovu, která tehdy platila za oficiální. Skutečně také Wagner zastával názor kompromisní povahy, shrnuje pod pojem obchodního práva veškerá ustanovení, týkající se obchodníků a zachovává tak, i když v zeslabené míře, ještě stavovský prvek ve vymezení svého oboru.³³⁾

Fischer však zdaleka nebyl jen teoretikem. Naopak celým svým vědeckým naturelem byl očividně člověkem s hlubokým porozuměním pro praxi. Vedl jej k tomu ostatně již praktický a prakticisující ráz jeho universitní katedry, nesourodou povahou předmětů tam přednášených. V daleko lepším slova smyslu nasvědčuje tomu však i celkový ráz jeho práce o obchodním právu a její obliba. Nepřekvapí proto ani, že praktické hospodářsko a legislativně politické postuláty, jak je formulovali na počátku průmyslové revoluce představitelé průmyslových kruhů a obchodní buržoasie, nejsou v naprosto žádném rozporu se stanovisky Fischerovými. Jistě ne náhodou vyslovil téměř současně s vydáním Fischerovy učebnice v odborné publicistice známý vídeňský finančník té doby, původem shodou okolností rovněž z Čech, Josef v. Wayna³⁴⁾ požadavky, jež nebyly ničím jiným, než konkretisací teoretických principů, které svým dílem obhajoval Fischer.³⁵⁾

Waynovy názory tak prokazují opravdovou aktuálnost Fischerova díla a z hlediska jeho sociálně politické funkce jej představují jako mluvčího průmyslové, obchodní i finanční buržoasie, která tehdy v počátcích vzniku moder-

³²⁾ *Zeitschrift für oesterr. Rechtsgelehrsamkeit*, sv. 3, Vídeň 1828, str. 491 a n.; pikantní je, že recensentem byl Fr. v. Raule, pozdější president konference, jež provedla unifikaci obchodního práva a jejímž výsledkem byl obchodní zákoník vyhlášený v Rakousku v r. 1863 — k Raulemu Wurzbach, l. c., sv. 25, str. 41 a n.

³³⁾ Tamtéž, v Raulově recenzi, str. 495.

³⁴⁾ Wurzbach, l. c., sv. 53, str. 164.

³⁵⁾ *Zeitschrift für oesterr. Rechtsgelehrsamkeit*, sv. 3, Vídeň 1828.

ního průmyslu, byla mimořádně interesována i na změnách v rakouském právním řádu a úpravě obchodních vztahů. Jak tím stoupá význam této zdánlivě „pouhé“ učebnice, jakou Fischerovo dílo bylo, není jistě třeba blíže osvětlovat.

Oblibu a význam Fischerova spisu dokumentují posléze i data o jeho dalších vydáních: v l. 1842 a 1847 vyšel znovu v druhém a třetím vydání péčí vídeňského právníka Josefa Ellingera, který ponechal v podstatě původní podobu beze změny. Autorem posledního vydání, v samý předvečer vyhlášení obchodního zákoníka, byl v r. 1860 profesor vídeňské polytechniky Hermann Blodig, který je spojil s důkladným přepracováním na podkladě nových živnostenských předpisů. V pojmových otázkách ponechalo však i Blodigovo vydání staré formulace v podstatě beze změny a doplnilo je jen v jednotlivostech.³⁶⁾

*

Dosáhla-li pražská právnická fakulta osobou Fischerovou tak pozoruhodné úrovně v novém, teprve nedávno na vysoké školy zavedeném předmětu, pak nejde zdaleka jen o kulturní či dobovou zajímavost.

Význam obchodního práva nebyl omezen ve Fischerově době jen na akademickou půdu. Právě naopak: jeho koncepce jako zvláštního úseku právního řádu tvořila již tehdy cílevědomý programový požadavek obchodní i průmyslové buržoasie. Jelikož k jeho legislativní realizaci zatím ještě nedocházelo, byly to komercialistické katedry, jež se stávaly ohnisky nového hospodářsko-politického úsilí. Třeba jistě nelze podceňovat subjektivního činitele v podobě vědeckých a teoretických vlastností třetího profesora obchodního práva na pražské právnické fakultě, přece jen nemůže být současně pochyb o tom, že se v jeho díle a osobě ozývá české prostředí, zájmy podnikatelských kruhů a buržoasie v Čechách na počátku proměn, které z našich zemí měly učinit skutečné průmyslové srdce rakouské monarchie.

Tím vším ovšem překračují výrazně počátky nového vyučovacího předmětu na pražské právnické fakultě hranice svého zdánlivě omezeného významu. Stávají se tak nepochybně významným i zajímavým dílčím procesem, jež dovoluje nahlédnout opět pod jiným úhlem, jak se prosazovaly síly, formující hospodářský a politický program buržoasie v Rakousku na samém sklonku feudalismu.

³⁶⁾ Blodigovo vydání doplňovalo Fischerovy formulace především s ohledem na kompetenci obchodních soudů a s ohledem na italský Codice di commercio, což byl v podstatě překlad francouzského Code z r. 1807, vyhlášený v italském království v l. 1808 a 1810 a ponechaný v platnosti i v rakouském lombardsko-benátském království.

Валентин Урфус

Резюме

Вскоре после того как в юридическом факультете в Австрии (1809—10) были введены лекции по торговому праву в качестве самостоятельного предмета, знаменательного уровня в данной отрасли достиг пражский юридический факультет. Его третий профессор торгового права Франц Фишер стал автором труда (1828 г.), который затем — в течение всей первой половины 19-го века и до введения торгового кодекса в 1862—3 гг. — являлся официальным учебником.

Значение труда Фишера заключается главным образом в том, что, объединяя инструктивность и комплексность с прогрессивным пониманием нового предмета, он способствовал осуществлению концепции торгового права, как особой области права, причем однако не в смысле сословного права купцов и их гильдий, но в форме капиталистического торгового права, регулирующего всю область коммерческих сношений, не взирая на лица, являющиеся их носителями. Труд Фишера проводил таким образом в основном целенаправленное программное требование торговой и промышленной буржуазии предмартовской Чехии и соответствовал также официальным правительственным кодификационным работам и их тенденциям.

В смысле научного направления Фишер связан с основателем австрийской литературы о торговом праве И. фон Зоннлейтмером и своим учителем периода работы в университете в г. Оломоуц Винцентом Августом Вагнером. Фишер, который в течение своей академической карьеры перешел из г. Оломоуц в Прагу и затем обосновался в венском университете, принес существенный вклад в дело развития новой научной отрасли в области наук о государстве и праве. Наука о торговом праве была связана в Австрии, с одной стороны, косвенно с зонненфельзианской Handlungswissenschaft, направление которой являлось конечно фискально-камеральным, с другой стороны, с научным и литературным интересом к мелкопредпринимательскому законодательству (Копетц), а также с критикой позднемеркантилистической системы государственной регламентации мелкого и торгового предпринимательства. В лице Фишера рождающаяся научная отрасль нашла одного из своих лучших и обладающих чувством ответственности создателей. Значение его труда далеко превысило уровень исторической или культурной примечательности.

DIE ANFÄNGE DER HANDELSRECHTSWISSENSCHAFT AN DER PRAGER JURIDISCHEN FAKULTÄT

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Kurz nachdem an der juristischen Fakultät in Oesterreich Vorlesungen über Handelsrecht als selbständiges Fach eingeführt worden waren (1809—10), erlangte die Prager juristische Fakultät in diesem Fach ein beachtenswertes Niveau. Ihr dritter Professor für Handelsrecht Franz Fischer war der Autor einer Schrift (1828), die dann während der ganzen ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zur Herausgabe des neuen Handelsgesetzbuchs im Jahre 1862—1863 als offizielles Lehrbuch benützt wurde.

Die Bedeutung von Fischer's Arbeit liegt hauptsächlich darin, dass sie die instruktive und umfassende Darlegung mit der Auffassung des neuen Lehrfaches zu verbinden verstand, welche dazu beitrug, dass sich die Auffassung des Handelsrechts als eines besondern Zweiges der

Rechtsordnung durchsetzte, und zwar nicht in dem Sinne, des Handelsrechts als Rechts der Kaufleute und der Gilden, sondern in der Gestalt des kapitalistischen Handelsrechts, welches das gesamte Gebiet der Handelsbeziehungen ohne Rücksicht auf die Personen, welche dessen Träger waren, normierte. Fischer's Werk setzte in dieser Weise die im wesentlichen zielbewussten programmatischen Forderungen der Geschäfts- und Industriebourgeoisie des vor-märzlichen Böhmens durch und es hing auch eng mit den offiziellen Kodifikationsarbeiten der Regierung und mit deren Tendenzen zusammen.

In wissenschaftlicher Beziehung knüpft Fischer an den Begründer der österreichischen Literatur über das Handelsrecht Ing. v. Sonnleithner und an seine Lehrer aus der Zeit seiner Tätigkeit in Olmütz, Vincent August Wagner, an. Fischer, welcher auf seiner akademischen Laufbahn Olmütz gegen Prag austauschte und schliesslich an der Universität in Wien festen Fuss fasste, trug wesentlich zur Entfaltung des neuen wissenschaftlichen Faches bei. Die Handelsrechtswissenschaft knüpfte in Oesterreich einerseits indirekt an die sonnenfelsische „Handlungswissenschaft“ an, andererseits an das wissenschaftliche und literarische Interesse an der Gewerberechtslegislative (Kopetz) und weiters auch an die Kritik des spätmerkantilistischen Systems des staatlichen Reglements des gewerblichen und kaufmännischen Unternehmens an. In Fischer fand das neu entstehende Wissenschaftsgebiet einen der besten und verantwortungsvollsten Forscher. Er überragte durch sein bedeutendes Werk bei weitem das Niveau einer nur für seine Zeit interessanten Persönlichkeit.

NACISTICKÉ RASOVÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY NA NĚMECKÝCH
VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V LETECH 1933—1935

НАЦИСТСКИЕ РАСОВЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРЕДПИСАНИЯ В НЕМЕЦКИХ
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В 1933—1935 ГГ.

DIE NAZISTISCHE RASSENGESETZGEBUNG AN DEN DEUTSCHEN
HOCHSCHULEN IN DEN JAHREN 1933—1935

KAREL LITSCH

Všeobecná krize kapitalismu, která se projevila v Německu — nejslabším článku versailleské soustavy—zvláště výrazně, přinášela s sebou i problém nezaměstnanosti inteligence. Hitler sliboval ve svém programu, že nezaměstnanost zlikviduje. Nezaměstnanost dělnictva byla do značné míry vyřešena zbrojením, pracovní službou a presenční vojenskou službou. Hitlerovské rasistické předpisy, kterým padly za oběť miliony lidí, přinesly německé velkoburžoasii nejen milionové zisky a přispěly k obohacování vedoucích nacistických funkcionářů, nýbrž umožnily i obsazování uvolněných úřednických míst zasloužilými nacisty a přispěly tím do značné míry i k řešení otázky nezaměstnanosti inteligence.

Již první rasistické zákony a předpisy, vydané hned po nástupu Hitlera na jaře 1933 zasáhly hluboko do života německých vysokých škol (universit), připravily stovky vynikajících vysokoškolských učitelů o možnost vědecké a pedagogické činnosti a znemožnily tisícům mladých lidí vyšší vzdělání.

Do vydání zákona o říšských občanech,¹⁾ který byl součástí Norimberských zákonů z r. 1935, byl klíčovým rasistickým předpisem zákon o obnově úřednictva z povolání ze dne 7. IV. 1933²⁾ a jeho prováděcí nařízení. V ustanoveních tohoto zákona i jeho prováděcích předpisech se plně projevila zrůdnost nacistické politiky. Jelikož většina vysokoškolských učitelů (zejména řádní a mimořádní profesori) byla podle německého právního řádu státními úředníky, vztahovala se na ně ustanovení tohoto zákona v plné šíři.

Zákon o obnově úřednictva nařizoval okamžité propuštění resp. pensionování všech úředníků, kteří byli přijati do stavu po 9. XI. 1918 (po revoluci)

¹⁾ Reichsbürgergesetz z 15. 9. 1935, RGBl. I., str. 1146.

²⁾ Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums, RGBl. 1933, I, str. 175 (dále jen zákon o obnově úřednictva), ve znění z 20. VII. 1933, RGBl. I, str. 518.

bez náležité kvalifikace (§ 2), 2. kteří byli členy komunistické strany nebo jejich svazků (§ 2a) a 3. kteří nejsou arijského původu (§ 3). Tato hlediska byla na vysokých školách rozšířena i o čestné akademické funkcionáře, kteří nebyli ve služebním poměru.

Zákon sloužil tedy v první řadě k lidvidaci politických odpůrců nacismu ve státním aparátu, a teprve v druhé řadě k odstranění narijců. Prakticky mohl být používán proti každému úředníkovi, který byl členem demokratické organizace, neboť pojem „svazků KSN“ byl vykládán ve velmi širokém smyslu, takže i takové republikánské organizace jako byly Reichsbanner, Republikanischer Richterbund, Liga für Menschenrechte, Bund republikanischer Beamter a Eiserne Front, byly považovány za „organizace v marxistickém duchu“.³) Paragraf 3. zákona navazoval přímo na program nacistické strany, ve kterém se pravilo, že „každý veřejný úřad... může být obsazen pouze státním občanem“ (bod 6). Státním občanem však mohl být pouze „ten, kdo je německé krve“ (bod 4).⁴)

První prováděcí nařízení k zákonu⁵) pak stanovilo, že za narijce je třeba považovat každého, kdo pochází ze židovských rodičů, nebo dvou židovských prarodičů. Jako důkaz židovského původu byla stanovena příslušnost k židovské náboženské obci. Výjimku tvořili pouze úředníci, kteří byli od 1. srpna 1914 nepřetržitě ve státní službě, bojovali na straně Německa nebo jeho spojenců v první světové válce, nebo jejichž synové a otcové v této válce padli. Třetí prováděcí nařízení pak zpřesnilo pojem účastníka války v tom smyslu, že nestačila pouhá služba v armádě, nýbrž byla požadována přímá účast v bojových akcích během první světové války, v Baltiku, proti Spartakovcům, separatistům nebo dokonce v řadách nacistické strany.

Dne 21. ledna 1935 byl vydán zvláštní zákon o propouštění vysokoškolských učitelů,⁶) který doplnil dosavadní předpisy v tom směru, že ministr mohl kdykoliv propustit kteréhokoliv učitele.

Říšskému zákonu o obnově úřednictva předcházely často zemské normy nařizující propuštění státních zaměstnanců, kteří byli členy komunistické strany, sociálně-demokratické strany nebo jiných organizací dělnické třídy (např. v Durynsku už 16. 3. 1933). Na základě říšského zákonodárství bylo např. již 13. dubna 1933 tj. 2 dny po vydání prvního prováděcího nařízení propuštěno jen v Prusku 16 universitních profesorů a po 3. květnu došlo k dalším mnohem početnějším propouštěním.⁷) Obdobná situace nastala i na durynské zemské universitě v Jeně (Friedrich-Schiller-Universität), kde bylo do konce května 1933 propuštěno nebo donuceno k prohlá-

³) K tomu viz: Freie Wissenschaft, Ein Sammelbuch aus der deutschen Emigration, str. 12—13.

⁴) Gustav Feder: Das Programm der NSDAP, Mnichov, 1929.

⁵) RGBl. 1933, I., str. 195.

⁶) Gesetz über die Entpflichtung von Hochschullehrern, RGBl. 1935 I, str. 23.

⁷) Dokumente der deutschen Politik, Band 1, 1933, str. 310.

šení, že zanechají dobrovolně pedagogickou a vědeckou práci 9 profesorů a celá řada asistentů. Na Heidelberské universitě byla v prvních třech letech nacistické éry propuštěna 1/4 učitelů (56 z 215) z nichž byla nejméně jedna polovina židovského původu.⁸) Do roku 1936 t. zn. po období do vydání Norimberských zákonů bylo z politických a rasových důvodů převedeno do pense, propuštěno nebo zatčeno přibližně 1500 vysokoškolských pracovníků (ordinářů, řádných a mimořádných profesorů a soukromých docentů).⁹) Zákon se vztahoval samozřejmě i na zaměstnance správního a pomocného aparátu vysokých škol jako se dotýká vůbec všech úředníků zaměstnaných v institucích veřejného práva a jim na roveň postavených zařízení a podniků (§ 1 odst. 2).

U učitelů, kteří neměli postavení státních úředníků a byli k universitě pouze v korporálně právním vztahu (zejména honorární profesori a soukromí docenti, na které se uvedené předpisy nevztahovaly), byla mezera v zákoně vyplněna tak, že jim bylo odňato právo přednášet na vysokých školách. Ne zcela jasně bylo postavení pověřených docentů, lektorů a technických učitelů (asistentů). V některých případech byli lektoři považováni za státní úředníky (např. v Prusku). Jinde pracovali na vysokých školách na základě soukromých služebních smluv. Nacisté si však velmi málo lámali hlavu komplikovaností právního postavení vysokoškolských pracovníků. Tam, kde právní předpisy nestačily jako podklad pro úřední výpověď, zasáhly jejich organizace, zatklly dotyčného učitele, znemožnily mu přístup na fakultu nebo poštvaly proti němu šovinisticky naladěné studenty. Svě jednání odůvodnili tím, že „německá mládež, tak jak věci nyní prožívá a vidí, se nenechá dnes vést profesory cizí rasy, stejně tak jako se nenechá vést tím, kdo je duševně odvrácen od Německa a jeho podstaty.“¹⁰)

Současně s likvidací buržoasně demokratických svobod, zákazem činnosti politických stran a organizací byly rozpuštěny všechny studentské spolky a svazy a vytvořeny na všech vysokých školách jednotné studentské organizace (Studentenschaften)¹¹) řízeny přísně podle vůdcovského principu.

Jako základ byla využita organizační struktura první říšské studentské organizace — „Německý studentský spolek“ (Deutsche Studentschaft), jeho vedení bylo v rukou nacistů již od r. 1931. Členy nových studentských organizací se stali nuceně všichni studenti, zapsaní na některé vysoké škole, kteří byli „německého původu a mateřského jazyka“ a to bez ohledu na státní příslušnost (§ 1). Studentská organizace byla článkem vysoké školy a zastupovala studenty jako celek (§ 2). Jejím hlavním úkolem bylo spolupůsobit, aby

⁸) E. J. Gumbel: Usměrnění německých vysokých škol, Přítomnost, roč. 1938, str. 619 a násl.

⁹) Freie Wissenschaft, o. c., str. 9.

¹⁰) K tomu viz projev pruského ministra školství Rusta, pronesený na Berlínské universitě dne 6. 5. 1933, otištěný v Dokumente der deutschen Politik, Band 1, 1933, str. 305.

¹¹) Gesetz über die Bildung von Studentenschaften an den Wissenschaftlichen Hochschulen vom 22. 4. 1933; RGBl. I, str. 215.

její členové vykonávali „povinnosti“ vůči státu, národu a škole. Nacisté zde ustoupili od zásady platící v Německu, že členem studentské organizace může být pouze německý občan.¹²⁾ Důvody které k tomu vedly, jsou úplně jasné. Zahraniční Němci, kteří byli vydáni výchově nacistických organizací, mohli jed fašismu šířit i ve svých zemích a vytvářet tam podmínky pro činnost páté kolony. Nacistická nauka ovšem zahalila vše do roušky rasového výběru. Tak například Dr. Boschau komentoval zákon takto: „Tím (vydáním zákona^{KL}) se dostalo rasovému principu jednotného říšského uznání a zahrnuje všechny studenty, kteří jsou německého původu a německého mateřského jazyka, ať bydlí uvnitř nebo vně německého říšského území, ať jsou německými nebo cizími státními příslušníky.“¹³⁾

Zákon o říšském studenstvu hovořil pouze o německém původu — podrobnější rasistické předpisy neobsahoval. Ty byly totiž podle § 3 zákona vyhrazeny zvláštním nařízením zemských vlád. V tomto směru posloužilo jako vzor pro ostatní země pruské nařízení o studentském právu z 12. IV. 1933.¹⁴⁾ Podle odstavce § 1 tohoto nařízení měl každý student při zápisu odevzdat čestné prohlášení o tom, že jeho rodiče a prarodiče jsou německého původu. Vedoucí studentské organizace nebo jeho pověřenec pak měl rozhodnout zda může být přijat do studentské organizace, na čemž v podstatě záviselo i přijetí na fakultu. V roce 1934 pak byla ministrem vnitra vydána Ústava německého studenstva,¹⁵⁾ kterou bylo vytvořeno ústřední vedení všech studentských organizací založených podle zákona z 22. IV. 1933. Vedení tzv. „německého studenstva“ mělo zejména vésti studenty k službě v SA, k pracovní službě a k „zodpovědnému konání povinnosti vůči národu a státu“. Pokud jde o ustanovení rasistického charakteru, nešla ústava německého studenstva dále než dřívější předpisy o studentských organizacích.

Již na jaře r. 1933 bylo na semináři učitelů v Mnichově konstatováno že při organizaci národně-socialistické školy, je třeba vycházet z toho, že „neexistuje nedostatek maturantů a studentů, nýbrž právě naopak zarážející nadbytek.“¹⁶⁾ Tento přebytek inteligence byl způsoben okolností, že nedostatek učednických míst v továrnách a živnostech v krisovém období donutil část mládeže ke studiu, čímž byla, i když za velmi těžkých obětí rodičů, prodloužena doba pro přechod do zaměstnání. Nacisté regulovali pracovní trh mladých dělníků a učňů zejména tím, že je převáděli do zbrojního průmyslu kde sloužili jako velmi levná pracovní síla. Vedle toho byla značná část mladých lidí posílána ve formě pracovní služby (Landdienst) do zemědělství. Avšak i rasové před-

¹²⁾ Tato zásada byla např. jasně obsažena v § 1. pruského nařízení z 18. 9. 1920 o studentských spolcích.

¹³⁾ Siegfried Boschau: Nationalsozialistische Rassen- und Familien-Gesetzgebung, Berlin 1937, str. 166 a n.

¹⁴⁾ Preussische Studentenrechtsverordnung, Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung 1933, str. 118.

¹⁵⁾ Verfassung der Deutschen Studentenschaft, tamtéž, roč. 1934, str. 123.

¹⁶⁾ Die Erziehung im national-sozialistischen Staat, Lipsko 1933, str. 139.

pisí měly přispět k řešení otázky nezaměstnanosti mladé inteligence. Preventivním opatřením byl v tomto směru zákon proti přeplňování škol z 25. dubna 1933.¹⁷⁾ Tento zákon upravil počet žáků na všech školách (mimo všeobecné vzdělávací) a na vysokých školách tak, „aby kryl potřebu povolání“. K snížení počtu žáků došlo samozřejmě na úkor žáků a studentů nearijského původu. Prováděcím nařízením¹⁸⁾ byl stanoven poměr pro žáky a studenty nearijského původu ve smyslu zákona o obnově úřednictva na 1,5 % všech žáků na jedné škole nebo studentů na jedné fakultě, při čemž i tento poměr mohl být podle volného uvážení vedoucích školské správy ještě dále snížen v neprospěch židovských dětí. Celkový počet žáků a studentů byl snížen o 5 %. V podstatě možno říci, že toto celkové snížení počtu studujících bylo dosaženo jen vyloučením žáků nearijského původu.

Bylo by ovšem vážnou chybou, kdybychom tvrdili, že vyloučení židovských dětí ze škol mělo rozhodující vliv na celkové snížení počtu studujících, k němuž došlo v Německu za éry nacistů. Počet studujících klesl ve skutečnosti také o mnoho víc než uvedených 5 %. K poklesu počtu studujících došlo také mnohem dříve, než se toto snížení mohlo na vysokých školách projevit. Statistiky jsou v tomto směru přímo zarážející. Tak např. v letním semestru 1933 bylo na universitách zapsáno 116.000 studentů, naproti tomu ve stejné době 1935 již jen 77.000. Ještě katastrofálnější byl stav na technikách, kde bylo v r. 1932 zapsáno 25.000 studentů a v r. 1935 pouhých 12.000.¹⁹⁾ Příčiny tohoto zjevu spočívají na jedné straně v hospodářském úpadku maloburžoasie (a právě z těchto vrstev pocházelo za Výmarské republiky nejvíce vysokoškoláků), ve špatném sociálním zajištění studentů dělnického původu i v rasovém a politickém výběru studentů. Na druhé straně převažuje skutečnost, že německá mládež byla pomocí nejrafinovanější propagandy cílevědomě připravovaná v armádě, zbrojním průmyslu a v pracovní službě na své hlavní budoucí povolání — sloužit německým imperialistům jako potrava pro děla.

Po vydání Norimberských zákonů byla jak návštěva vysokých škol tak i pedagogická a vědecká činnost židovským občanům s německým státním občanstvím úplně znemožněna. Na základě zákona o říšském občanství se stal totiž říšským občanem pouze ten, kdo byl „německé nebo druhově příbuzné krve“, a pouze říšští občané nebo osoby s jinou státní příslušností měli právo studovat nebo pracovat na německých vysokých školách. Byly tedy také zrušeny výjimky, které vyplývaly například pro frontové bojovníky z § 3 odst. 2, zákona o úřednictvu. Po atentátu na atašé německého velvyslanectví v Paříži v. Ratha v listopadu 1938 bylo dokonce vydáno nařízení o propuštění všech židovských žáků a žákyň i z německých škol všeobecně vzdělávacích.

¹⁷⁾ Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen, RGBl. I, str. 225.

¹⁸⁾ Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen, RGBl. I, str. 226.

¹⁹⁾ E. J. Gumbel, o. c., str. 620.

Rasistické předpisy tvoří jen jednu — i když velmi závažnou — kapitolu v knize fašizace německých vysokých škol v období Hitlerovy vlády. Byla odstraněna svoboda učení, zaručená článkem 142 Výmarské ústavy, rozpuštěny byly demokratické studentské organizace. Pokrokoví učitelé byli propouštěni a byla zlikvidována i universitní samospráva. Ještě zhoubnější byla činnost nacistů na universitách dočasně obsazených států během druhé světové války. I když vědecké zpracování otázek fašizace německých vysokých škol musí být úkolem především německé historické vědy, měli by i naši znalci universitních dějin přispět svým dílem k rozmnožení dosud velmi chudé literatury k této problematice tak důležité pro boj proti neofašistickým snahám.

НАЦИСТСКИЕ РАСОВЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРЕДПИСАНИЯ В НЕМЕЦКИХ
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В 1933—1935 ГГ.

Карел Литч

Резюме

В сообщении разбираются расистские правовые нормы, распространявшиеся на преподавателей и студентов высших учебных заведений в 1933—1935 гг., т. е. от издания закона об обновлении государственных служащих по профессии и вплоть до нюрнбергских законов. Данные предписания помогли решить проблему безработицы интеллигенции и освободить преподавательские места в высших учебных заведениях для заслуженных нацистов. Уже в апреле 1933 г. закон об обновлении государственных служащих лишил сотни преподавателей высших учебных заведений возможности осуществлять научную и педагогическую деятельность. В третьей статье данного закона определялось помимо прочего, что чиновники — т. е. также и преподаватели высших учебных заведений — не арийского происхождения должны быть немедленно сняты с работы или переведены на пенсию.

Одновременно с ликвидацией буржуазно-демократических свобод были распущены также и все студенческие общества и создана единая студенческая организация (Studentenschaften). В статье дается краткий обзор расистских установлений в предписаниях о студенческих организациях, членами которых могли быть конечно лишь студенты „немецкого происхождения и с родным немецким языком“.

Одним из профилактических мероприятий для устранения переполненности школ явился закон против переполнения немецких школ и высших учебных заведений от 1933 г., вследствие которого произошло как снижение количества студентов неарийского происхождения, так и понижение общего количества студентов на 5%. Однако уже после всего лишь двухлетнего правления нацистов количество студентов в некоторых факультетах понизилось даже на 50%. Также и здесь проявился гитлеровский лозунг: пушки вместо масла; немецкую молодежь целеустремленно готовили для ее будущей основной профессии — службы в немецкой армии.

DIE NAZISTISCHE RASSENGESETZGEBUNG AN DEN DEUTSCHEN HOCHSCHULEN
IN DEN JAHREN 1933—1935

Karel Litsch

Zusammenfassung

Die Studie befasst sich mit den rassistischen Rechtsnormen, welche auf die Lehrer und Studenten der Hochschulen in den Jahren 1933—1935 angewendet wurden, d. h. von der Herausgabe des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums bis zu den Nürnberger Gesetzen. Diese Vorschriften trugen insbesondere zur Lösung des Problems der Arbeitslosigkeit der Intelligenz und zur Freimachung der Lehrämter an den Hochschulen für verdiente Nazisten bei. Schon im April 1933 beraubte das Gesetz über die Wiederherstellung des Berufsbeamtentums hunderte Hochschullehrer der Möglichkeit wissenschaftlicher und pädagogischer Tätigkeit. § 3 dieses Gesetzes enthielt nämlich u. a. die Bestimmung, dass Beamten, worunter auch die Hochschullehrer gerechnet wurden, welche nichtarischer Abstammung waren, augenblicklich entlassen oder pensioniert werden sollten.

Gleichzeitig mit der Aufhebung der bürgerlich demokratischen Freiheiten wurden auch alle Studentenvereine aufgelöst und einheitliche Studentenschaften gegründet. Die Studie bringt einen kurzen Abriss der rassistischen Bestimmungen in den Vorschriften über die Studentenschaften, in denen natürlich nur Studenten „deutscher Abstammung und Sprache“ Mitglieder sein konnten.

Eine Vorbeugungsmassnahme zum Kampfe gegen die Überfüllung der Schulen war auch das Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen aus dem Jahr 1933, auf Grund dessen einerseits die Zahl der Studenten nichtarischer Abstammung andererseits die Gesamtzahl der Studenten um 5% herabgesetzt wurde. Es genügte aber das zweijährige Walten der Nazisten und die Anzahl der eingeschriebenen Studenten sank an einigen Fakultäten bis um 50%. Auch hier wirkte sich Hitlers Losungswort aus: Kanonen anstatt Butter; die deutsche Jugend wurde zielbewusst auf ihren künftigen Hauptberuf vorbereitet — den Dienst in der deutschen Armee.

Václav Vaněček

MISTR VIKTORIN CORNELIUS ZE VŠEHRD
A DALŠÍ VÝVOJ ČESKÉHO PRÁVNICTVÍ

Rozpravy ČSAV, seš. 9, Roč. 70,

Jednou z největších universitních osobností významného pohusitského údobí vývoje pražské university je nesporně Viktorin Cornelius ze Všehrd; v jubilejním roce 500. výročí narození tohoto významného českého feudálního právníka, vědce a humanisty, někdejšího děkana artistické fakulty pražské university, dostalo se rozsáhlé dosavadní literatuře všehrdovské dalšího významného příspěvku spisem Václava Vaněčka.

Autor v něm zaujal pevné marxistické stanovisko k historickému pojetí osoby Všehrdovy i jeho díla a nekompromisně je očistil od množství chyb a falešného idealistického hodnocení; kterým je buržoazní literatura zanesla. Vlastní těžiště práce spočívá pak v kritickém zhodnocení úlohy Všehrdova díla a jeho ohlasu ve stol. XVI.—XX. (Do Bílé Hory — kap. 1, str. 6—21; od Bílé Hory do r. 1848 — kap. 2, str. 22—40; období kapitalismu, kap. 3, str. 35—40), přičemž autor stále sleduje postupné upadání znalostí o Všehrdovi — právníkovi v literatuře a jeho postupné znovuobjevování a glorifikování, aby v závěru své práce (Dnešek a Všehrd — kap. 4, str. 41—49) podal marxistické zhodnocení Všehrdova významu pro dnešní naši právně historickou a historickou vědu.

Na základě podrobného rozboru ohlasu díla Viktorina Cornelia ze Všehrd v literatuře XVI. století ukazuje autor, že Všehrdovo právnícké dílo zapadlo velmi rychle v zapomenutí již v první polovině XVI. století. Teprve v sedmdesátých letech XVI. století objevují se první zmínky o Všehrdovi a to ovšem jen o jeho působení universitním,

nikoliv právníckém (str. 6). Zde také odhaluje přesvědčivým způsobem V. Vaněček kořeny pozdějších mylných výkladů, táhnoucích se až do XIX. století, o Všehrdovi „sekretáři krále Vladislava II.“, jež se poprvé objevují ve Veleslavínově kalendáři v r. 1590.

Autorův rozbor příčin zapadnutí Všehrdova spisu je zároveň klíčovým objasněním Všehrdovy úlohy a jeho postavení politického. V podstatě autor předpokládá, že Všehrd byl v mnoha směrech spojen s městským stavem a to nejen svým původem, ale i pozdějším obchodním působením po odstranění od deskového úřadu (srov. str. 16, zvl. pozn. 43). Zároveň ovšem upozorňuje autor správně na skutečnost, že nikdy neexistovala pevná politická platforma tak zvané městské oposice, kterou by mohl Všehrd obhajovat a z níž by mohl vycházet. Autorovo strážlivé hodnocení Všehrdova stanoviska je zde doplněno i o další pozoruhodné výhledy: ze Všehrdovy kritiky justiční vraždy na knězi Michalovi vyvozuje autor možnost, že Všehrd nebyl za svého universitního působení vzdálen radikálním hnutím pražské chudiny (str. 12). Tu se také nabízejí další možnosti k rozboru Všehrdova politického významu, neboť v literatuře nebylo zatím podrobněji charakterisováno Všehrdovo působení na universitě. Kromě obvyklých údajů o jeho úspěšném studiu a děkanátu bylo by rovněž třeba k hlubšímu pochopení jeho právnícké tvorby objasnit, jak a v jakém rozsahu přicházel na universitě do styku s právem římským. Podobně i jeho odchod z university je motivován v literatuře obvykle toliko jeho předpokládanými zájmy hmotnými, ač i zde by bylo možno jistě uvést další příčiny, které by pomohly objasnit jeho rychlou (poměrně) úřednickou kariéru u zemských desk. Definitivní není ostatně ani výklad o počátcích jeho humanismu, který bude asi třeba vyložit šíře, než jak činila literatura dosavadní.

Půjde tu zejména o celkový výklad vlivu pražské university na vývoj českého humanismu, tak jak je toho výrazným dokladem právě humanistické působení Všehrdova. Je ovšem třeba při těchto úvahách zdůraznit, že sledování Všehrdova universitního působení by mohlo sice objasnit mnohé dosud nejasné skutečnosti před vlastní jeho úřednickou činností. Nicméně však vlastní těžiště zkoumání úlohy Všehrdy a jeho díla bude spočívat především v jeho právnickém působení a tvorbě. Tu pak, pokud jde o Vaněčkovo hodnocení úlohy Knih devaterých, nelze než se plně ztotožnit s jeho stanoviskem: v politických zápasech na konci XV. a počátku XVI. století, které se soustředily na boj o nový zákoník šlechtického práva, nabýval zajisté spis Všehrdův mimořádné důležitosti a to bez ohledu již na vlastní úmysly Všehrdovy. Ať již to byl Všehrd sám, nebo představitel městského stavu, kdo chtěl položit jeho spis jako rozhodující překážku do cesty kodifikátorům šlechtického práva, nemění to nic na skutečnosti, že Knihy devatery byly svým obsahem k tomu *objektivně způsobilé*. Ač nemáme zatím konkrétnějších dokladů o využití jeho díla v boji mezi šlechtou a městy, dává nám k tomu mnoho předpokladů i vlastní obsah jeho díla. Tu vedle důvodů, uvedených V. Vaněčkem (str. 15), upozorňujeme i na skutečnost, že konečným jádrem sporů mezi šlechtou a městy po vyřízení hlavní sporné otázky — účasti měst na zemských sněmech s hlasem rozhodujícím a po odsunutí problematiky hospodářské, staly se převážně otázky soudní příslušnosti šlechticů a měšťanů a formy svědectví, ve kterých královská města bojovala proti právnímu pořádku, jež se jim šlechta pokusila nadiktovat v r. 1500 novým zákoníkem. Je zřejmé, že právě zde nabízel dílo Všehrdovo mnohé argumenty pro městskou stranu, neboť zachycovalo stav před kodifikací zemských zřízení. Dosavadní stav bádání neumožňuje nám ovšem pronesení určitějších soudů.

Závěrem prvé kapitoly své práce dospívá V. Vaněček k shrnutí, bohatě podloženému předchozím rozborem historických a politických souvislostí — hlavní příčina neúspě-

chu Všehrdova díla spočívá nejen v tom, že po uzákonění zemských zřízení a jejich přijetí královskými městy Smlouvou svatováclavskou, bylo dílem již neaktuálním jak politicky tak právnicky, nýbrž i v tom, že jeho autor byl v nemilosti panské oligarchie (str. 20).

Kap. 2 Vaněčkovy práce pak přímo otevírá pohledy na novou právně historickou problematiku absolutistického období, do jejich dosud „zaprášených koutů“. Krok za krokem sleduje zde V. Vaněček, jak se znalosti o Všehrdovi zachovávaly v dílech jednotlivých autorů 17. a 18. století. Zvláště významným je Vaněčkův výklad o právnickém využití Všehrdova díla Proškovským, který byl prvním po 150 letech a zároveň i posledním odborným použitím Knih devaterých. Další autoři (C. C. Debra, W. X. Neumann, J. J. Feigl aj. — str. 25) zabývají se Všehrdovým dílem již jen s hlediska historického jako právní památkou, aby v době tereziánské bylo „jméno Všehrdovo pro české dějiny a to i právní, skoro zapomenuto“ (str. 26).

V době obrozené vidí V. Vaněček hlavní důvod nového objevení Všehrdy vedle důvodů vlasteneckých i v jazykovém významu jeho spisu, který k němu upoutal pozornost v době, kdy česká právní terminologie byla naprosto nevyhovující a zanedbaná.

Objevitelem Všehrdovým pro české obrození byl F. F. Procházka, který věnoval však jen malou pozornost právnímu obsahu jeho díla, neboť na právo tam zachycené díval se již jen jako na právní pomátku. Nový zájem o dílo Všehrdovo vzbudil pak jeho překlad do němčiny F. X. Zvěřinou. Ač V. Vaněček neřeší definitivně příčiny, pro které bylo k překládání Knih devaterých přikročeno, naznačuje pravděpodobnou souvislost s kodifikačními pracemi na rakouském občanském zákoníku. Kdyby se potvrdil vliv právní terminologie Všehrdem zachycené na českou versi BGB, byl by to doklad o přímém vlivu vyspělé právní kultury stavovské na vývoj českého právníctví v počátcích kapitalismu u nás, vliv, jehož pozdější zesílení pak můžeme pozorovat

zvláště po edicích Hankových a Jirečkových. I tu (str. 32—33) snesl V. Vaněček mnoho cenných dokladů o tom, že i pouhá edice Všehrdova díla zdála se vládnoucím rakouským kruhům nebezpečnou. Censuře šlo přitom zřejmě o vlastenecké pasáže Všehrdovy, které jak autor zdůrazňuje, mohly v předbřeznové napjaté politické situaci v r. 1848 mít revoluční ohlas.

Třetí kapitola Vaněčkovy spisu pak ukazuje ohlas a význam Všehrdy a jeho díla v období kapitalismu, přičemž hlavní úsilí autora je soustředěno na očistění Všehrdy od nánosů omylů a legend, které se ovšem, což je rovněž velmi cenným rysem Vaněčkovy práce, snaží důsledně objasňovat rozborem společenských přeměn buržoazní společnosti a jejími ideologickými potřebami. Hlavní důvod nadšeného přijetí Všehrdova díla buržoazními právníky vidí v jeho idealistickém pojetí práva a jeho vlastenectví, který skýtal buržoazii pro její nacionální program „vítanou klasickou oporu“. Stěží však přijmeme další autorovu hesi, že totiž Všehrdův spis byl použitelný i pro svoje obratné zakrývání třídní podstaty práva. I když celá otázka třídního obsahu Všehrdova díla je jistě velmi složitá a práce Vaněčkova přináší zde nové podněty k dalšímu řešení, přece je myslím nepochybné, že Všehrd se při výkladu feudálního šlechtického práva nenamáhal zakrýváním jeho podstaty, neboť toto právo samo bylo zjevné a nepokryté třídní; vždyť nerovnost tříd feudální společnosti před zákonem byla jeho hlavním principem. Na mnohých místech Knih devaterých se Všehrd k těmto principům také skutečně hlásí.

Nadšené nacionální přijetí Všehrdy K. Jičínským, o kterém rovněž V. Vaněček mluví, je třeba doplnit jen o další příznačnou drobnost — v jeho „Vývinu českého právníctví“ končí výklad o českém šlechtickém právu Všehrdem! Stejně jako Všehrd ani Jičínský nemluví o Vladislavských zřízeních zemských, a dalším vývoji práva v 16. stol. Všehrd je Jičínskému konečným vrcholem českého právníctví feudální minulosti.

Apotheosa Všehrdova díla buržoazním právníctvím, pro které byl Všehrd tím vítanější, že Rybička „objevil“ jeho měšťanský chrudimský původ, byla jen dále podepřena edicí Jirečkovou a zejména i jeho úvodem, který poskytl podklad pro fikci, V. Vaněčkem tak důsledně vyvrácenou a osvětlenou, o kontinuitním staletém působení Knih devaterých.

V. Vaněček v závěru rovněž naznačuje, že ochladnutí buržoazních historiků k Všehrdovu dílu ve třicátých letech XX. století lze přičítat širším politickým souvislostem, zejména pak poplatnosti fašistické ideologii v předmnichovské republice.

Závěrečná a poslední část Vaněčkovy práce obsahuje hodnocení Všehrdova významu pro dnešní dobu. Všehrd oproštěný od fikcí a legend autorů společnosti feudální a buržoazní je autorem chápán jako postava vyhraněně politická. Všehrd a jeho dílo je Vaněčkem vykládáno důsledně v úzké souvislosti s třídními a politickými boji konce XV. a počátku XVI. století. Vaněčkova snaha charakterizovat a určit Všehrdovo místo v těchto bojích je na celé práci neobyčejně cenná. Cenná je i skutečnost, že při vši kritičnosti, s jakou autor k Všehrdovi přistoupil a s jakou neváhal ukázat na nedostatky a rozpory jeho díla, nezaniká ve Vaněčkově podání nikterak velký kulturní a historický význam Všehrdův a jeho díla, jako neocenitelného zdroje poznatků o společnosti státu a právu stavovské monarchie v Čechách.

V. Vaněček sám své vývodů nestaví nikde definitivně a naznačuje možnosti dalšího přehodnocování a doplňování. Právně historická konference v září 1960, která byla věnována Všehrdovu dílu a řada příspěvků, který byly na ní předneseny, ukázaly však nad jiné přesvědčivě, že Vaněčkova práce (ač nebyla předmětem jednání) přes možné dílčí doplňky zůstává základním výchozím marxistickým hodnocením Všehrdy právníka i humanisty, hodnocením, ke kterému jen stěží bude možno dodat další závažnější příspěvky.

K. Malý

Krystyna Bukowska

TOMASZ DREZNER (1560—1616),
POLSKI ROMANISTA XVII. WIEKU I JEGO
ZNACZENIE DLA NAUKI PRAWA W POLSCE

Warszawa 1960, Wydawnictwo prawnicze,
księżnice Dawni polscy pisarze-prawnicy,
tom III., stran 321.

Studium dějin právní vědy a literatury, které v poválečné době postupuje stále více do středu pozornosti právních historiků, je velmi systematicky organizováno v Polsku, kde v důsledku ztrát archivního materiálu v době druhé světové války představuje stará právní literatura v mnoha oblastech jediný náhradní pramen, z něhož možno čerpat vědomosti o institucích hmotného a zejména formálního práva starého polského státu. Knižnice Dawni polscy pisarze-prawnicy, redigovaná profesory Vetulanim a Koranyim a doc. Zdrójkowskim, shromáždí je rozsáhlý okruh spolupracovníků a vytkla si za cíl opravdu velkoryse vytěžít vše, co se ze starší polské právní literatury pro tento účel vytěžít dá reedicemi významných děl starších polských právnických spisovatelů a publikacemi podrobných monografií o jednotlivých představitelích feudální polské právní vědy. Zatímco oba dosud vyšlé svazky knihovny Zdrojkowského Teodor Ostrowski a Pauliho Jan Nixdorf (srv. mé referáty v Právniku 97 str. 930—933 a 98, str. 468—471), soustředily se na spisovatele působící stranou hlavních vyučovacích center, dotýká se přítomná práce, věnována čelněmu představiteli polského právního humanismu, v rozsáhlé míře i problematiky vývoje právnických studií na polských vysokých školách a pokusu o dalekosáhlou reformu právní výuky v Polsku na počátku 17. století.

Bukowska, jak ani jinak nemůže býti, vychází z problematiky recepce římského práva v Polsku, jejíž průběh připomíná v mnohém směru průběh tohoto procesu u nás před Bílou horou. Politická hegemonie šlechty ve státě představuje také tady sílu, jež působí z politických důvodů proti kodifikaci práva a proti obecnoprávní učenosti, pro jejíž rozvoj však znovu a znovu vycházejí podněty

ze sféry polských měst. Za těchto okolností představuje důležitý rozdíl polských poměrů proti podmínkám našim, že na jagelonské universitě v Krakově trvá nepřetržitě právní fakulta, jež měla se svými šesti katedrami všechny předpoklady k tomu, aby vytvořila pevné centrum expanse obecnoprávní vědy v Polsku, stmelovala polský odborný právní stav a představovala onu záštitu, které právní humanismus v Čechách tak postrádal.

Že krakovská universita tuto úlohu nesehrála, mělo příčiny v jejím vnitřním stavu. Právní fakulta jagellonské university byla v 16. století v podstatě ještě na úrovni pražské právní fakulty předhusitské, jsouc obsazena vesměs duchovními a orientována skoro výlučně na výuku kanonického práva. Právní studium na této vysoké škole nacházelo se za těchto okolností v trvalé stagnaci a nevydávalo původní produkce, jež by stála za povšimnutí, setrvávajíc u ztrnulých již metod středověkých kanonistických škol. Přednášky z římského práva pronikaly sem jen při příležitostných hospitacích cizích juristů a potřeba vyššího legistického vzdělání ve světských úřadech byla kryta studii na universitách cizích — autorka, zřejmě omylem, uvádí mezi nimi i universitu pražskou (str. 43). Situace, jež tedy připomíná bez ohledu na existenci právní fakulty na krakovské universitě nápadně poměry, jež jsou charakteristické v 16. stol. i pro země naše.

Pokusy o zavedení legistických přednášek a povznesení právní výuky, jež se hlásí v druhé pol. 16. stol. u nás, projevují se ovšem analogicky i v Polsku. Jejich poslední příčinou je také tady snaha sil, spojených s progresivními ekonomickými vztahy, využít římského práva s jeho propracovanou soustavou závazkového práva a vyhraněným pojmem soukromého vlastnictví jako činitele, který by podepřel vytvoření celozemského trhu, zabezpečil právní jistotu tržního hospodářství jakož i posílení královské moci. Tendence, použít římského práva jako základu kodifikace práva městského i šlechtického projevuje se v 16. stol. zřetelně a přerůstá u nejvyspělejších polských myslitelů

politických v plány opravdu dalekosáhlé: Modrzewski postuluje přímo připuštění římského práva k subsidiární platnosti a Ostrog žádá dokonce zavedení jednotného práva pro všechny stavy, vybudovaného na právu římském — požadavky, které u nás před Bílou horou nezaslechne. U spisovatelů právnických, zakotvených v reálných poměrech právní praxe, nenalezneme ovšem postuláty takto vyhraněné ani v Polsku. Že se však šlechta za těchto okolností stavěla nepřátelsky nejen proti římskému právu vůbec, ale i proti pouhému jeho studiu, podává se z tohoto stavu věcí zcela zákonitě. Poměr třídních sil vyvíjel se v Polsku již v 16. stol. v neprospěch protišlechtických proudů ještě více než u nás: nejen nedošlo ke kodifikaci šlechtického práva, ale selhaly i snahy o sjednocení práva městského, zatímco u nás humanistické právníctví v Koldínově zákoníku přece jen významný zákonodárný počín vytvořilo. Že se za těchto okolností aktivita polských právnických humanistů přesunula do soukromého zpracovávání domácího práva, je dosti pochopitelné, a polská právní kultura disponuje díky tomu opravdu imposantním počtem poměrně vyspělých prací z této doby, jejichž studium tvoří nyní věčný předmět práce polských právních historiků.

Rozkvět polského právního písemnictví na sklonku 16. a na počátku 17. stol. je mimo jiné i následkem toho, že k realizaci významného a široce založeného projektu nové právní výuky přece jen došlo. Když se pro šlechtický odpor k reformám a pro neochotu polského episkopátu podepřít krakovskou universitu materiálně stalo jasným, že nelze očekávat od tohoto učiliště další pokrok, pokusil se vynikající polský humanista, kancléř Zamojski, provést reformu velkoryse přes hlavu krakovské university vytvořením nového samostatného učiliště, jež mělo po vzoru pařížské Collège Royal představovat proti stánku ztrnulé scholastické učenosti útočiště nových, potřebám doby přiměřených vědních proudů tak, jako je tato kolej reprezentovala proti Sorbonně. Když se pro odpor protireformačního kleru nepodařilo zřídit takovou školu pod krá-

lovskou patronací v Krakově, realizoval Zamojski svou myšlenku vlastními silami na svém panství v Zamošči a uvedl tu r. 1600 v život „gymnasium“, jež na třech odděleních (právnickém, medicinském a artistickém), k nimž později přibýlo ještě theologické, rozsahem vyučované látky rovnalo se opravdu universitě. Právní fakulta gymnasia byla obsazena dvěma profesory, z nichž jeden měl přednášet Instituce a ve zkráceném znění Digesta a Codex, také však právo lenní, saské a madgeburšské, druhý pak instituce polského práva podle statutů a sněmovních konstitucí, soudní řízení a kancelářské formule. Právní studijní program zamožského gymnasia je tedy pozoruhodný v tom směru, že představuje první pokus o soustavnou výuku domácího práva na vysoké škole a zaručuje svou osnovou současně, že traktování obecného práva bude tu mít živý kontakt s praxí. Ve srovnání s polovičatými pokusy o zavedení právnických přednášek na universitě v Praze v současné době představuje Zamožského gymnasia tedy daleko pokročilejší a dalekosáhlejší pokus, jež svým dosahem může se přirovnat k reformě právního studia, k níž u nás došlo až v době tereziánské.

S výukou práva na zamožské akademii je spojeno právě jméno Dreznerovo. Vyhlédnut Zamožským pro pedagogickou činnost na nové škole, vystudoval Drezner na jeho náklad v Paříži, Orleansu a Bourges, v Padově a v Římě, kde dosáhl r. 1606 hodnosti doktora obojího práva. Po návratu do vlasti působil jako vychovatel v Zamožské rodině, zasedal jako přisedící u zamožského šlechtického soudu a přednášel v l. 1609—15 na gymnasiu římské právo a polský proces, jsa r. 1615 gymnasiálním rektorem. Jeho práce Processus iudiciarius regni Poloniae (1601), Similium iuris Poloni cum iure Romano centuria una (1602) a Institutionum regni Poloniae libri IV (1613) nehledě k rukopisně dochovaným textům přednášek projevují se v rozboru Bukovské jako značně vyspělé a spolehlivé zachycení soudobého polského práva, a svými komparatistickými zřetely řadí se již do proudu diferenční literatury pozdějšího 17. století. V podávání

římského práva není Drezner příliš vybroušený, ale důsledně si osvojil hlavní zásadu humanistické právní školy, traktovat římské právo historicky. Snaží se i o abstraktní postižení činitelů, které určují formaci a vývoj právních institucí, a nachází je v geografických podmínkách — do jaké míry mohly by tu hrát roli bodinovské vlivy autorka nezjišťuje. Jeho reformní návrhy nesou pečeť měšťanského prostředí 16. stol. Pozoruhodné je, že Drezner se snaží přesnou formulací závazků poddaných vůči vrchnostem o omezení panské libovůle. Drezner se ovšem neodvažuje postulovat pro římské právo přímou použitelnost v Polsku; požaduje však pro soudce právo aplikovat obecné zásady ekvity, které jsou formulovány v dispoicích *Corporis iuris*. Je to stanovisko typické pro zemi, ve které se rozvíjí městské tržní hospodářství za trvající politické hegemonie šlechty, a odpovídá zhruba i stanovisku našich právnických humanistů před Bílou horou. Pozdější spisovatelé polského práva, jako Ostrowski nebo Zalasowski, vycházejí z Dreznerovy systematiky, ale jeho postulát aplikace ekvitních zásad římského práva již neopakují. Polský vývoj se tu rozchází s vývojem naším, jak je to dáno odlišnými osudy obou států od třicetileté války.

Práce Bukowské udržuje se na vysoké úrovni dosavadních prací knižnice, vyznačuje se vyčerpávající znalostí pramenů i literatury, akribií v drobnokresbě, jak je to pro současnou polskou právní historiografii charakteristické, a představuje nepochybně pěkný úspěch autorky i polské vědy. Bukowská, žačka varšavského romanisty prof. Gintowta, vyrovnává se se ctí s obtížnou tematikou, jež si žádá stejně hlubokých znalostí římského jako polského práva, a přináší i proti nedávno publikované stati o Dreznerovi od T. Cieślaka (*Czasopismo prawno historyczne IX, 75-82*) řadu nových fakt. Polský vývoj 16. století vykazuje tolik analogií s vývojem naším, že nemohu neupozornit na některé otázky, jež se ze srovnání objevují jako faktory zřejmě významné v evropském měřítku, a jež by si zasloužily samostatného zpracování: je to především otázka prejudiciálního charakteru výuky římskému právu

na universitách pro uznání jeho platnosti u soudů příslušné země (jíž se dotýká výklad na str. 30—31), zřejmě důležitý motiv, vysvětlující nepřátelský postoj šlechty i jen k pouhému vyučování římského práva, a otázka hospodářského úpadku universit v 15. a 16. století, kdy se feudální způsob materiálního zabezpečení univerzitní výuky dostal do krise ve společnosti s počínajícím hospodářstvím kapitalistickým, což podmínilo zřejmě zaostávání mnohých z nich a v některých případech vůbec ohrozilo ono místo, jehož si v kulturním životě evropských národů university vydobily. Některé drobnější nepřesnosti v práci Bukowské: autor díla *Hexabiblos* nazýval se nikoli *Hermanopulos*, nýbrž *Harmenopulos* (str. 25), doklad citovaný na str. 43 v pozn. 17 k thesi, že si *Rosius* vyžádal od Antonia Augustina důkladný opis rukopisu Florentiny dokazuje pouze, že mu byly zaslány výpisky některých míst, což po mém soudu poněkud oslabuje dosah humanistických zájmů Rosiových

Jiří Klabouch

POSLEDNÍCH DVACETPĚT LET HISTORICKÉ
PRÁCE O DĚJINÁCH STŘEDOVĚKÝCH
A RENESANČNÍCH UNIVERSIT

Tak bychom asi mohli přeložit název referátu profesora Svena Stellinga-Michauda (Ženeva), který přednesl na kolokviu konaném ve Stockholmu u příležitosti XI. mezinárodního kongresu historiků ve dnech 19. a 20. srpna a byl otištěn v sjezdových publikacích.¹⁾

Volba časového úseku nebyla náhodná. R. 1936 vyšlo nové vydání velké třísvazkové syntetické práce H. Rashdalla o středověkých universitách a bylo doplněno F. M. Powickem a A. B. Emdenem o bibliografické údaje.²⁾ Tím bylo zatím uzavřeno období

¹⁾ XIe Congrès International des Sciences Historiques Stockholm 21—28 Août 1960, *Rapports I, L'Histoire des universités au moyen âge et à la Renaissance au cours des vingt-cinq dernières années*, p. 97—143.

²⁾ H. Rashdall: *The Universities of Europe in the Middle Ages*, 3 vol., Oxford Clar. Press, 1936.

syntéz počínajících Deniflem a končícím St. d'Irsayem,³⁾ neboť novější souborná díla přinesla již jen doplnění.⁴⁾ Autor se proto pokusil shrnout rozsáhlou literaturu vyšlou po r. 1936. Byla to práce nesnadná a třeba říci hned, že záslužná a úspěšná.

Přehled ukazuje, že dosud v historiografii univerzitní převládá tradiční směr, který vidí těžiště zájmu v otázkách právně-organisačního vývoje. Nelze zde vypočítávat, kolik prací bylo věnováno studiu podstaty „studia generale“ a jeho odlišení od ostatních škol, vzniku fakult a kolejí, univerzitních privilegií, autonomie, vzniku a organizace univerzitních národů. V úzké souvislosti, s tímto bádáním, šla i rozsáhlá ediční činnost, zasahující univerzitní listáře a listináře, registra a akta jednotlivých fakult, univerzitních statut a matrik. Velkou vydavatelskou činností vyvinuly zejména university francouzské a italské, které jsou ostatně na dochované prameny nejobhatší.

Nicméně vedle této tradiční linie univerzitních dějin se objevuje v literatuře posledních dvaceti pěti let silná tendence odpoutat se od vyježděných kolejí a klásti si otázky, které teprve objasní skutečný historický význam universit: otázky po jejich místě ve vývoji vědy a po jejich společenské funkci. Tak vedle stále živého zájmu o problém, jak vlastně došlo ke vzniku universit a jakou úlohu zde sehrály církve a městské obce, byla věnována záslužná pozornost postavení aristotelismu na předních evropských vysokých učeních. V této souvislosti se ukázal velký význam studia dějin lékařství na universitách. Stále větší pozornost se také věnuje pronikání arabské vědy a pochopitelně všemu, co souvisí s problémy humanismu. Zde zejména řada italských badatelů nově osvětlila vztahu humanismu a právní vědy. Významnou kapitolou je také vliv evropské reformace jak na veřejné postavení univer-

³⁾ Stephen d'Irsay: *Histoire des universités françaises et étrangères, I. Moyen âge et Renaissance*, Paris 1933, II. Du XVIe s., Paris 1935.

⁴⁾ C. M. Ajo G. y Sainz de Zuniga: *Historia de las universidades hispanicas I., Medioevo y Rinascimento*, Madrid 1957.

sit, tak i na proměny ve formách a obsahu výuky.

Potřeba zkoumání sociální funkce středověkých vysokých učení se projevila v početném růstu studií zabývajících se jakousi univerzitní historickou demografií a univerzitním zeměpisem. Na podkladě statistické metody byly přineseny četné studie zpracovávající sociální rozvrstvení studentstva, jeho frekvenci a postavení po všech směrech, samozřejmě tam, kde se dochovaly příslušné prameny (např. pařížská universita). Mnoho pozornosti se také věnuje národnostnímu složení posluchačstva velkých universit a postavení univerzitních národů. Na druhé straně stoupl zájem o otázky, které určují veřejné postavení universit, jako jejich vztah k moci státní, církvi, k městům, otázky hospodářského zabezpečení, vlivů na obsazování stolic, proces laicisace a sekularisace universit atd. Řada badatelů vypracovala přímo určité indexy otázek těchto veřejných univerzitních vztahů se týkajících a navrhuje je jako universální vodítka při studiu. Celkem málo prací bylo věnováno otázkám pedagogickým.

Stellingův referát vyúsťuje v požadavek nutnosti úzké mezinárodní spolupráce, která je tím potřebnější, čím více se studium dějin středověkých universit rozrůstá a stává se nepřehledným. Proto autor podává návrh na vypracování mezinárodní bibliografie prací k dějinám universit od r. 1935, tištěného generálního inventáře univerzitních archivů a sestavení mezinárodní inventáře univerzitní ikonografie. Vedle těchto úkolů dalekosáhlé povahy obsahuje referát řadu dílčích podnětů (např. srovnávací studium cen rukopisů v jednotlivých zemích apod.).

Studie Stelling-Michaudova jest rozhodně zasvěceným pohledem do rozsáhlé literatury a cennou pomůckou pro orientaci v ní. Je škoda, že autor nepojal do svého přehledu práce slovanských národů (zejména produkci sovětskou a polskou) a to někdy i v případech, kdy vyšly v jazycích západnímu světu dostupných. Tak se stalo, že vypadla literatura o starobylé universitě krakovské. Pokud jde o universitu Karlovu, také zde autor

v několika svých zmínkách zůstal pod vlivem buržoasní literatury německé, takže hovoří o našem učení jako o instituci německé.

Tyto skutečnosti z jinak velmi svědomitého a pracného přehledu ženevského profesora ukazují opravdu naléhavou nutnost užší mezinárodní spolupráce, na druhé straně pak podtrhují nevyhnutelnost, aby vyšly

v některém světovém jazyce dějiny naší university (opatřené poznámkovým aparátem). Tím by se definitivně odstranila možnost výmluv neznalosti pod titulem „bohemia non leguntur“ a učinil současně konec nepravdivým tvrzením, která jsou stále po světě rozšiřována německou buržoasní literaturou.

František Kavka

OBSAH

<i>F. Červinka</i> : Polemika o poměru tzv. akademické inteligence k dělnické třídě na konci minulého a počátkem našeho století	3
<i>J. Havránek</i> : Protirakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události roku 1893	str. 21
<i>J. Polišenský</i> : K politické činnosti Jana Jesenského-Jessenia	str. 87
<i>V. Urfus</i> : Počátky komercialistiky na pražské právnické fakultě	str. 129
<i>K. Litsch</i> : Nacistické rasové právní předpisy na německých vysokých školách v letech 1933—1935	str. 141
Referáty	
<i>V. Vaněček</i> : Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého písemnictví (K. Malý)	str. 149
<i>K. Bukovska</i> : Tomasz Drezner (1560—1616), polski romanista XVII. wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce (J. Klabouch)	str. 152
Posledních dvacet pět let historické práce v dějinách středověkých a renesančních universit (F. Kavka)	str. 154

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ф. Червинка</i> : Polemika o соотношении „академической интеллигенции“ и рабочего класса в конце прошлого и в начале настоящего столетия	стр. 3
<i>Я. Гавранек</i> : Противавстрийское движение рабочей молодежи и студентов и происхождения 1893 г.	стр. 21
<i>Й. Полишэнский</i> : К политической деятельности Яна Ессенского-Ессениуса	стр. 87
<i>В. Урфус</i> : Начало коммерциализации в пражском юридическом факультете	стр. 129
<i>К. Литш</i> : Нацистские расовые юридические предписания в немецких высших учебных заведениях в 1933—1935 гг.	стр. 141
Рефераты	стр. 149

INHALT — CONTENTS

<i>F. Červinka</i> : Eine Polemik über das Verhältnis der „akademischen Intelligenz“ und der Arbeiterklasse zu Ende des vergangenen und am Anfang unseres Jahrhundert	S. 3
<i>J. Havránek</i> : Die antiösterreichische Bewegung der Arbeiterjugend und der Studenten und die Ereignisse des Jahres 1893	S. 21
<i>J. Polišenský</i> : Some remarks on the political activities of Jan Jesenský-Jessenius	S. 87
<i>V. Urfus</i> : Die Anfänge der Handelsrechtswissenschaft an der Prager juridischen Fakultät	S. 129
<i>K. Litsch</i> : Die nazistischen Rassengesetzgebung an den deutschen Hochschulen in den Jahren 1933—1935	S. 141
Referate	S. 149